

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Литвиненко Олексій Юрійович

УДК 343.81

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ

Спеціальність 081 - Право

Галузь знань 08 - Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.Ю. Литвиненко

Науковий керівник: Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук,
професор

Запоріжжя– 2023

АНОТАЦІЯ

Литвиненко О. Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Класичний приватний університет, Запоріжжя, Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2023.

У дисертації розкрито кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та сформульовано пропозиції з удосконалення галузевого нормативно-правового забезпечення й правозастосовної практики крізь призму міжнародного досвіду, за результатами яких запропоновано низку нових теоретичних і важливих у практичному аспекті положень, які відображають наукову новизну дисертації, зокрема вперше: сформульовано визначення поняття «кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» як системи впорядкованих кримінально-виконавчим законодавством прав, обов'язків засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби, що розглядається крізь призму реформування пенітенціарної системи України та міжнародних стандартів утримання ув'язнених і засуджених; на основі історико-правового аналізу законодавчих ініціатив центральних органів виконавчої влади, відповідальних за забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, з моменту прийняття КВК України і до тепер, виокремлено три періоди трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, а саме: I період (2004–2010 рр.), II період (2010–2016 рр.), III період (із 2016 р. й дотепер); виокремлено сутнісні ознаки поняття «право засуджених», що дає можливість краще зрозуміти місце цього структурного елемента в системі правового статусу засуджених та прослідкувати як доктринальне, так і

нормативно-правове підґрунтя різних прав засуджених щодо різних видів покарань, що важливо з позицій їх гарантування, забезпечення й захисту; наведено соціально-правову зумовленість покладення на засуджених в місцях несвободи в Україні юридичних обов'язків, головною функцією яких є спеціально-запобіжна (кримінологічна). Зазначено, що однією з головних відмінностей обов'язків засуджених від їхніх прав є те, що за невиконання перших настають небажані для особи наслідки у виді притягнення засуджених до юридичної відповідальності, яка диференціюється за видами на дисциплінарну, матеріальну, кримінальну; запропоновано шляхи вдосконалення правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, серед яких: 1) поступове переведення кримінально-виконавчої системи України на камерний режим тримання з метою гарантування засудженим у місцях несвободи права на особисту безпеку; 2) удосконалення системи медичного обслуговування засуджених; 3) поліпшення норм харчування засуджених; 4) створення в установах виконання покарань спеціалізованих електронних магазинів; 5) розвиток засад цифровізації за напрямом забезпечення окремих прав (введення права засуджених на подачу звернень в електронному форматі, відеодзвінки засуджених родичам); 6) удосконалення механізму реалізації законного інтересу засуджених на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання чи заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням; 7) визначення концептуальних засад оптимізації механізму виконання покарання у місцях несвободи як невід'ємного елементу правового статусу засуджених у таких сферах, як: а) забезпечення режиму та безпеки; б) матеріально-побутові умови тримання засуджених; в) медичне обслуговування; г) трудова діяльність і професійна підготовка засуджених; д) соціальна, психологічна, виховна та освітня робота із засудженими.

Також удосконалено: поняття правового статусу засуджених в місцях несвободи шляхом формулювання авторської дефініції: це врегульовані Конституцією України, іншими нормативно-правовими актами права і

свободи засуджених в місцях несвободи, які мають звужений обсяг на час відбування покарання й забезпечують їхні законні інтереси та юридичні обов'язки; розуміння соціально-правового значення обов'язків засуджених в місцях несвободи в Україні, зокрема запропоновано розглядати їх не лише із кримінально-виконавчих, а й з кримінологічних позицій; класифікацію законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні за такими критеріями: 1) за часом дії; 2) за характером матеріального виразу (через реалізацію засудженим прагнення отримати передбачене законом соціальне благо); 3) за характером юридичних фактів; 4) за суб'єктами застосування; механізм реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

Зокрема, з метою впровадження міжнародного досвіду реалізації законного інтересу засуджених на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання чи заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням запропоновано ч. 3 ст. 82 КК України викласти в такій редакції: «Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений позитивно себе зарекомендував на трьох стадіях виконання/відбування покарання: соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції.

Окрім того, дістали подальший розвиток: позиції вчених щодо доцільності розгляду правового статусу засуджених як сукупності покладених на них обов'язків, наданих прав і гарантованих законних інтересів; зв'язок правового статусу засуджених із прогресивною системою виконання покарання.

Доведено, що важливість прогресивної системи полягає в тому, що вона здатна за необхідних умов (формальних і матеріальних) та через відповідні форми (зміну умов тримання засуджених в місцях несвободи, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) суттєво гуманізувати початковий правовий статус засуджених; доктринальні й нормативно-правові підходи до двоелементного змісту (структури) юридичних обов'язків засуджених, а

саме: по-перше, це необхідність вчиняти певні дії; по-друге, необхідність утриматися від вчинення встановлених законом дій; співвідношення законних інтересів засуджених в місцях несвободи з їхніми суб'єктивними правами та юридичними обов'язками; науково-практичні аргументи щодо виокремлення в кримінально-виконавчому законі самостійної статті, присвяченої регламентації законних інтересів засуджених.

Виокремлено напрями роботи установ виконання покарань у механізмі реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи, серед яких: забезпечення належних умов тримання засуджених в установах виконання покарань; сприяння засудженому належним чином використовувати свої права і обов'язки під час відбування покарання; забезпечення належних умов та оплати праці для персоналу установ виконання покарань; використання позитивного міжнародного досвіду щодо забезпечення правового статусу засуджених у процесі відбування ними покарання у виді позбавлення волі на певний строк; залучення державних і недержавних інституцій щодо здійснення конкретних програм, заходів, ініціатив, які забезпечать реалізацію правового статусу засуджених в установах виконання покарань.

Ключові слова: кримінально-виконавчі засади, кримінально-виконавчі ознаки, місця несвободи, позбавлення волі на певний строк, засуджені, правовий статус, права засуджених, обов'язки засуджених, законні інтереси засуджених, виправлення, ресоціалізація, пенітенціарна система, реформування, кримінально-виконавче законодавство, удосконалення.

SUMMARY

Lytvynenko O. Y. Criminal-executive principles of the legal status of convicts in places of detention in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law». – Classical Privat University, Zaporizhzhia, Classical Privat University, Zaporizhzhia, 2023.

The dissertation study reveals the criminal-executive principles of the legal status of convicts in places of detention in Ukraine, as well as formulates proposals for improving the sectoral regulatory and legal support and law enforcement practice through the prism of international experience.

The dissertation proposes a number of new theoretical and practical provisions that reflect its scientific novelty, in particular, for the first time: the definition of the concept of «criminal executive principles of the legal status of convicts in places of detention in Ukraine» is formulated – a system of rights and obligations of convicts serving sentences in places of detention of the State Criminal Executive Service, which is regulated by criminal executive legislation, and which is considered through the prism of reforming the penitentiary system of Ukraine and international standards; based on the historical and legal analysis of the legislative initiatives of the central executive authorities responsible for ensuring the formation and implementation of the state policy in the field of execution of criminal sentences, during the period of the Criminal Executive Code of Ukraine, the author distinguishes three periods of transformation of the legal status of persons sentenced to imprisonment for a fixed term, namely: I period (2004–2010), II period (2010–2016), III period (from 2016 to the present); the author identifies the essential features of the concept of «convicts' rights», which makes it possible to better understand the place of this structural element in the system of legal status of convicts and to trace both the doctrinal and regulatory basis of various rights of convicts to different types of punishment, which is

important from the point of view of their guarantee, enforcement and protection; the author presents the socio-legal conditionality of imposing legal obligations on prisoners in places of detention, the main function of which is specially preventive (criminological). It is noted that one of the main differences between the obligations of convicts and their rights is that failure to fulfill the former results in undesirable consequences for a person - the fact of bringing convicts to legal liability, which is differentiated by types into disciplinary, material, and criminal liability; the author proposes ways to improve the legal status of prisoners in places of detention in the context of reforming (developing) the penitentiary system of Ukraine, including: 1) gradual transfer of the penitentiary system of Ukraine to the cellular regime of detention in order to guarantee the right to personal security to prisoners in places of detention; 2) improvement of the system of medical care for prisoners; 3) improvement of nutritional standards for convicts; 4) creation of specialized electronic stores in penitentiary institutions; 5) development of digitalization principles in the area of ensuring certain rights (introduction of the right of convicts to file appeals in electronic format, video calls between convicts and their relatives); 6) improvement of the mechanism for realizing the legitimate interest of convicts in early release from serving their sentence or commutation of the unexpired part of the sentence to a lighter sentence; 7) defining the conceptual framework for optimizing the mechanism of execution of sentences in places of detention as an integral element of the legal status of convicts in the following areas: a) ensuring regime and security; b) material and living conditions of detention of convicts; c) medical care; d) work and vocational training of convicts; e) social, psychological, educational and educational work with convicts.

Also improved: the concept of the legal status of prisoners in places of detention by formulating the author's definition - these are the rights and freedoms of prisoners in places of detention regulated by the Constitution of Ukraine and other legal acts, which have a narrowed scope during the period of serving their sentence and ensure their legitimate interests and legal obligations; understanding of the socio-legal significance of the duties of persons sentenced to imprisonment

for a fixed term, in particular, it is proposed to consider them not only from the penal and correctional, but also from the criminological perspective; classification of the legitimate interests of persons sentenced to imprisonment for a fixed term according to the following criteria: 1) by the time of action; 2) by the nature of material expression (through the convict's realization of the desire to obtain a social benefit provided for by law); 3) by the nature of legal facts; 4) by the subjects of application; the mechanism for realization of the legal status of convicts in places of detention in the context of reforming (developing) the penitentiary system of Ukraine.

In particular, with a view to implementing international experience in realizing the legitimate interest of convicts in early release from serving their sentence or commutation of the unexpired part of their sentence to a lighter sentence, the author proposes Part 3 of Article 82 of the CCU should be amended to read as follows: The replacement of the unspent part of the sentence with a milder one may be applied if the convicted person has proved himself positively at the three stages of execution/serving the sentence: socialization, resocialization and reintegration.

In addition, the following have been further developed: the positions of scholars on the expediency of considering the legal status of convicts as a set of duties imposed on them, rights granted and guaranteed legal interests; the connection of the legal status of convicts with a progressive system of execution of punishment.

In particular, it is proved that the importance of a progressive system lies in the fact that it is able, under the necessary conditions (formal and material) and through appropriate forms (changing the conditions of detention of convicts in places of detention, commutation of the unspent part of the sentence to a milder one, conditional release from serving a sentence) to significantly humanize the initial legal status of convicts; doctrinal and regulatory approaches to the two-element content (structure) of legal obligations of convicts, namely: first, the need to perform certain actions; second, the need to refrain from performing actions

prescribed by law; correlation of legitimate interests of convicts in places of detention with their subjective rights and legal obligations; scientific and practical arguments for the allocation of an independent article in the criminal executive law dedicated to the regulation of legitimate interests of convicts.

The author highlights the areas of work of penitentiary institutions in the mechanism of realization of the legal status of prisoners in places of detention, including: ensuring proper conditions of detention of prisoners in penitentiary institutions; assisting prisoners to properly exercise their rights and obligations while serving their sentences; ensuring proper conditions and remuneration for the staff of penitentiary institutions; using positive international experience in ensuring the legal status of convicts while serving a sentence of imprisonment for a certain period of time; involving state and non-state institutions in the implementation of specific programs, activities, and initiatives that will ensure the realization of the legal status of convicts in penitentiary institutions.

Keywords: criminal-executive principles, criminal-executive features, places of detention, imprisonment for a fixed term, convicts, legal status, rights of convicts, duties of convicts, legitimate interests of convicts, correction, resocialization, penitentiary system, reform, criminal-executive legislation, improvement.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Литвиненко О. Ю. Законні інтереси засуджених до позбавлення волі на певний строк у як змістовний елемент їх правового статусу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 286–291. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-293-298.pdf.
2. Литвиненко О. Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 479–482. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/116.pdf.
3. Литвиненко О. Ю. Стан дослідження правового статусу засуджених у кримінально-виконавчому праві України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 5. С. 53–59. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/10.pdf.
4. Литвиненко О. Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретико-правовий аналіз. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 137–143. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/21_2023/21_2023.pdf.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Литвиненко О. Ю. Роль Європейського суду з прав людини в забезпеченні правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres 2023. С. 386–389.
2. Литвиненко О. Ю. Використання терміну «кримінально-виконавчі засади» у дослідженнях вітчизняних вчених. *Матеріали III Міжнародного пенітенціарного форуму* (м. Київ, 3 листопада 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 37–39.

3. Литвиненко О. Ю. Щодо визначення поняття кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (24 листопада 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 121–122.

4. Литвиненко О. Ю. Міжнародні стандарти та їх роль у реалізації правового статусу засуджених до позбавлення волі в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 393–396.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ.....	25
1.1. Стан наукового дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та його методологічний інструментарій	25
1.2. Генезис правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.....	45
1.3. Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.....	76
Висновки до розділу 1.....	91
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІСТОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ.....	94
2.1. Права та обов'язки засуджених в місцях несвободи в Україні в системі їх правового статусу	94
2.2. Законні інтереси засуджених в місцях несвободи в Україні в системі їх правового статусу.....	124
Висновки до розділу 2.....	142
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ	145
3.1. Міжнародні стандарти забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи.....	145

3.2. Шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених в кримінально-виконавче законодавство України.....	158
Висновки до розділу 3.....	176
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	183
ДОДАТКИ	208

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДДУПВП	Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба
ДПтС	Державна пенітенціарна служба
ЄПП	Європейські пенітенціарні правила
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПВРУВП	Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Запроваджена у 2022 р. Міністерством юстиції України реформа пенітенціарної системи України не могла оминати таку актуальну проблему теорії та практики виконання/відбування засудженими в місцях несвободи покарання у виді позбавлення волі на певний строк, як визначення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи, що є комплексною категорією кримінально-виконавчого права. Окреслена проблематика завжди була особливо актуальною щодо засуджених, які роками перебувають у місцях несвободи в Україні, оскільки:

– по-перше, процес виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк має найбільший ступінь правової регламентації, порівняно з іншими видами покарань, та застосовується до значної кількості осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень;

– по-друге, відбування покарання в місцях несвободи передбачає можливість гнучкого реагування адміністрації на поведінку засуджених, як у прогресивному, так і в регресивному напрямках, що дає змогу повною мірою реалізовувати всі три форми прогресивної системи виконання покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі) у межах законних інтересів засуджених, як елемента їх правового статусу.

Отже, якісний бік окресленої проблематики корелює з кількісними показниками, згідно з якими, незважаючи на поступовий спад кількості засуджених, які утримуються в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України, питома вага покарання у виді позбавлення волі на певний строк у системі покарань залишається значною.

Згідно з інформаційно-аналітичними матеріалами щодо діяльності установ виконання покарань в умовах дії воєнного стану в Україні, станом на 1 грудня 2023 р. на підконтрольній Україні території діє 103 установи виконання покарань, слідчих ізоляторів, виправних та виховних колоній і виправних центрів (установи виконання покарань – 12, слідчі ізолятори – 15, виправні колонії – 65, виховні колонії – 1, виправні центри – 10). Також у 3 деокупованих установах особи не утримуються (Херсонська область), а з 13 (Запорізька – 6, Харківська – 3, Донецька – 3, Миколаївська – 1) засуджені та заарештовані особи евакуйовані до інших установ. З 11 окупованих після 24 лютого 2022 р. установ залишаються окупованими 7 (Херсонська – 1 (ВК), Луганська – 1 (СІЗО), Запорізька – 3 (ВЦ – 1, ВК – 2), Донецька – 2 (СІЗО – 1, ВК – 1). У зв'язку із цим наразі засуджені та заарештовані особи фактично перебувають у 87 установах виконання покарань.

Крім того, в установах Державної кримінально-виконавчої служби України для тримання військовополонених утворено 51 дільницю, які розташовані майже в кожному регіоні України, та 1 табір на заході держави (табір «Захід 1», у якому утримуються 627 осіб).

Станом на 1 грудня 2023 р. в установах ДКВС утримуються 44 473 особи (на 1 січня 2023 р. – 43 090): Вінницька – 2552, Хмельницька – 1816, Чернівецька – 879, Волинська – 684, Закарпатська – 485, Івано-Франківська – 1011, Львівська – 2305, Рівненська – 1899, Тернопільська – 709, Житомирська – 3628, Київська – 4067, Черкаська – 977, Чернігівська – 789, Дніпропетровська – 6637, Донецька – 0, Запорізька – 1078, Кіровоградська – 1505, Миколаївська – 2087, Одеська – 2090, Херсонська – 0, Луганська – 0, Полтавська – 1958, Сумська – 1326, Харківська – 5364.

Статистичні показники попередніх років підтверджують, що в структурі призначуваних покарань за вчинене кримінальне правопорушення одне з провідних місць (друге місце після штрафу) посідає покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Виходячи з особливостей правообмежень, що ставляться до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, засуджені, які відбувають таке покарання володіють і великим обсягом прав (як і обов'язків), значна кількість яких пов'язана насамперед зі специфікою умов його відбування, в яких засуджені потребують особливого впливу на них.

Відтак, вивчення правового статусу засуджених в місцях несвободи Міністерства юстиції України (що включає такі елементи, як права, обов'язки й законні інтереси) є актуальним, на що, окрім науковців, звертають увагу й суб'єкти виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Так, за даними проведеного анкетування, 144 (53,3 %) опитаних засуджених і 49 (35,0 %) співробітників установ виконання покарань вважають, що проблеми реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи сьогодні є актуальними.

Однією з небагатьох вітчизняних праць, у яких висвітлено питання правового статусу засуджених, є кандидатська дисертація Ю. А. Чеботарьової «Правовий статус засуджених до позбавлення волі», захищена у 2005 р. Водночас динамічний характер законодавчих змін у пенітенціарній сфері (скасування деяких правообмежень, запровадження прогресивної системи виконання/відбування покарання у виді довічного позбавлення волі), постійне оновлення практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), міжнародних підходів до обмежень прав засуджених, запровадження у вітчизняне правове поле в 2012 р. національного превентивного механізму засвідчують науково-практичну доцільність перегляду й осучаснення великої кількості положень досліджуваного інституту. У зв'язку із цим порушена проблематика потребує свого осмислення на науково-практичному рівні шляхом проведення спеціального кримінально-виконавчого дослідження, покликаного з'ясувати стан реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та запропонувати сучасну систему заходів з удосконалення відповідного напрямку кримінально-виконавчої діяльності.

Вивченню різних проблемних аспектів виконання та відбування покарань, у т.ч. і за напрямом реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи, присвятили праці такі вітчизняні та зарубіжні науковці: К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Є. М. Бодюл, О. А. Гритенко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, Ю. А. Кашуба, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Корчинський, О. В. Лисодєд, Т. Ф. Мінязева, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, В. П. Севостьянов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, В. П. Філонов, О. І. Фролов, О. В. Хорошун, С. В. Царюк, Ю. А. Чеботарьова, В. О. Човган, О. В. Щербина, Ю. В. Шинкарьов, О. О. Шкута, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, М. М. Яцишин та ін.

Попри досить широкий спектр наукових досліджень, присвячених різним аспектам виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, наукових розробок за напрямом системної характеристики правового статусу засуджених в місцях несвободи, які б ураховували всі зміни до кримінально-виконавчого законодавства, починаючи з 2004 р., нині немає, що й зумовлює актуальність задекларованої теми дисертаційної роботи та необхідність вирішення наукового завдання надання кримінально-виконавчої характеристики правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні з формулюванням пропозицій з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практико орієнтованих рекомендацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема ґрунтується на положеннях Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV), Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр. (затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021), Стратегії

реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та операційному плані її реалізації у 2022–2024 рр. (схвалених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р) та виконана в рамках науково-дослідної роботи Класичного приватного університету «Розвиток системи кримінальної юстиції, правоохоронної та правозахисної діяльності в Україні у воєнний та повоєнний періоди» (державний реєстраційний номер 0123U102119).

Тема дисертації затверджена вченою радою Класичного приватного університету (протокол № 5 від 22 грудня 2021 р.); уточнена вченою радою Класичного приватного університету (протокол № 1 від 30 серпня 2023 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає в наданні кримінально-виконавчої характеристики правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні з формулюванням пропозицій щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практико орієнтованих рекомендацій.

Для досягнення зазначеної мети поставлено наступні *завдання*:

- вивчити стан наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та визначити його методологічний інструментарій;
- проаналізувати генезис правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та виокремити його основні історичні періоди;
- визначити поняття та зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні;
- розкрити права і обов’язки засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу;
- виділити законні інтереси засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу;
- дослідити міжнародні стандарти реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи;

– запропонувати шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених у кримінально-виконавче законодавство України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

Предметом дослідження є кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети, завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Під час виконання дослідження використані сучасні методи наукового пізнання, зокрема: *діалектичний* – для розгляду кримінально-виконавчих явищ та процесів у їх розвитку та взаємодії, виявлення їх закономірностей і тенденцій (розділи 1–3); *історичний* – для простеження етапів трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи за часів чинності Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України (підрозділ 1.2); *системно-структурний* – для осмислення правового статусу засуджених в місцях несвободи як динамічної системи, яка складається з таких елементів, як: права, обов'язки та законні інтереси (розділ 2); *порівняльно-правовий* – для аналізу співвідношення правового статусу людини та громадянина із правовим статусом засуджених до позбавлення волі закріпленого на рівні міжнародно-правових актів та кримінально-виконавчого законодавства України (підрозділ 3.1); *логіко-юридичний* – для обґрунтування необхідності визначення напрямів, шляхів та способів удосконалення кримінально-виконавчих норм в сфері правового регулювання статусу засуджених в місцях несвободи, логічної структурованості законів, якості актів їх реалізації та юридичного доведення (підрозділ 3.2); *соціологічні (опитування, анкетування)* – для підтвердження або спростування окремих положень дослідження; *правового моделювання* – для вироблення пропозицій щодо вдосконалення правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні (підрозділ 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики, узагальнені результати анкетування 270 засуджених в місцях несвободи в Україні, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Одеської, Херсонської та Чернігівської областей; результати анкетування 140 співробітників цих установ. У роботі також використана інформація, висвітлена в оглядах, бюлетенях, інформаційних листах, наказах Міністерства юстиції України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації вперше у вітчизняній науці надано кримінально-виконавчу характеристику правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, а також сформульовано пропозиції з удосконалення галузевого нормативно-правового забезпечення й правозастосовної практики. У дисертації запропоновано низку нових теоретичних і важливих у практичному аспекті положень, які відображають її наукову новизну, зокрема:

вперше:

– сформульовано визначення поняття «кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» як системи впорядкованих кримінально-виконавчим законодавством прав, обов'язків засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби, що розглядається крізь призму реформування пенітенціарної системи України та міжнародних стандартів утримання ув'язнених і засуджених;

– на основі історико-правового аналізу законодавчих ініціатив центральних органів виконавчої влади, відповідальних за забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, за часів чинності КВК України виокремлено три періоди трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, а саме: I період (2004–2010 рр.), II період (2010–2016 рр.), III період (із 2016 р. й дотепер);

– запропоновано шляхи впровадження в діяльність виховних та виправних колоній міжнародного досвіду забезпечення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні;

удосконалено:

– зв'язок правового статусу засуджених із прогресивною системою виконання покарання. Зокрема, доведено, що важливість прогресивної системи полягає в тому, що вона здатна за необхідних умов (формальних і матеріальних) і через відповідні форми (зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) суттєво гуманізувати початковий правовий статус засуджених;

– класифікацію законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні за такими критеріями: 1) за часом дії; 2) за характером матеріального виразу (через реалізацію засудженим прагнення отримати передбачене законом соціальне благо); 3) за характером юридичних фактів; 4) за суб'єктами застосування;

– механізм упровадження міжнародного досвіду забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні;

дістали подальший розвиток:

– позиції вчених щодо доцільності розгляду правового статусу засуджених як сукупності покладених на них обов'язків, наданих прав і гарантованих законних інтересів;

– доктринальні й нормативно-правові підходи до двоелементного змісту (структури) юридичних обов'язків засуджених, а саме: по-перше, це необхідність вчиняти певні дії; по-друге, необхідність утриматися від вчинення встановлених законом дій;

– співвідношення законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні з їхніми суб'єктивними правами та юридичними обов'язками;

– науково-практичні аргументи щодо виокремлення і кримінально-виконавчому законі самостійної статті, присвяченої регламентації законних інтересів засуджених.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки й рекомендації мають як загальнотеоретичне, так і практичне значення для науки кримінально-виконавчого права та можуть бути використані у:

– *практичній діяльності* – у процесі підготовки матеріалів про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, а також під час реалізації елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні (прав, обов'язків, законних інтересів) (акт впровадження Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 22 листопада 2023 р.);

– *науковій діяльності* – для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей, тез доповідей, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів) (акт впровадження Академії Державної пенітенціарної служби від 23 листопада 2023 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право» (акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 02 листопада 2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.); III Міжнародному пенітенціарному форумі (м. Київ, 3 листопада 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності» (м. Одеса, 24 листопада 2023 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції (м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р.)

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дослідження, відображено у 8 наукових працях, із яких: 4 статті у наукових фахових виданнях України та 4 тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, із них основний текст – 169 сторінок. Список використаних джерел включає 205 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ

1.1. Стан наукового дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та його методологічний інструментарій

Варто зазначити, що стан дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи та його методологічний інструментарій ми розглядаємо вперше, оскільки в сфері кримінально-виконавчої науки дослідження даної проблематики відбувалася фрагментарно. У цьому дослідженні ми вирішили певним чином усунути цю прогалину й провести науковий пошук відповідно до норм чинного кримінально-виконавчого законодавства України.

Сучасні процеси реформування пенітенціарної складової кримінально-виконавчої системи України в умовах євроінтеграційних та світових глобалізаційних процесів зумовлюють актуальність і значимість наукових досліджень проблем правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

З урахуванням того, що предметом цього дослідження є кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, ми маємо обґрунтувати, чому ми використовуємо ці два терміни. Оскільки в третьому підрозділі ми вивчаємо поняття кримінально-виконавчі засади, то, звісно, цей термін буде предметом нашого розгляду, а термін «місця несвободи» ми розглянемо в першому підрозділі.

У цьому контексті ми звернули увагу на розуміння місця несвободи українським ученим А. І. Богатирьовим у його науковій праці

«Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених в місцях несвободи в Україні» [8], де автор у підрозділі 1.4 обґрунтував, що місця несвободи Міністерства юстиції України – це «кримінально-виконавчі установи закритого та відкритого типу, арештні будинки й слідчі ізолятори, у яких утримуються засуджені на певний строк та ув'язнені, до яких суд застосував запобіжний захід у виді тримання під вартою, обмеження їх у своїх правах та свободі пересування» [8, с. 84–85].

Отже, місцями несвободи, які перебувають у віданні Міністерства юстиції України, є слідчі ізолятори, спеціальні виховні колонії, виправні колонії максимального, середнього та мінімального рівнів безпеки, виправні центри, медичні заклади ДУ «Центр охорони здоров'я» ДКВС України. Кожне місце несвободи врегульовано чинним національним законодавством і в межах своєї компетенції забезпечує реалізацію правового статусу засуджених.

Водночас наша точка зору не обмежується позицією поіменованого вище вченого, а ґрунтується також на положеннях як національного, так і міжнародного законодавства.

Відповідно до ст. 63 Кримінального кодексу України, позбавлення волі є одним із видів покарання, який полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу [61]. Відповідно, місцями позбавлення волі називати установи, де відбувають саме цей вид покарання, буде некоректно.

Оскільки, термін «місця несвободи» і «позбавлення волі» не збігаються за обсягом, ми переконуємо наукову спільноту, що позбавлення волі як вид покарання лише ізолює чи примусово поміщає засудженого на відповідний термін до одного з видів місць несвободи, згідно з кримінальним законом.

Крім того, у ст. 183 КПК України розкрито особливості застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою який є «винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти

ризикам, передбаченим ст. 177 Кримінального процесуального кодексу України» [62].

Взявши за основу вказані вище правові норми ми дійшли висновку, що термін «місця несвободи» не використовується широко у сучасній практиці кримінальної юстиції, проте є «зручним» для виокремлення правовий статус засуджених як предмета науково-практичної дискусії.

Серед актуальних проблеми кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи слід виділити наступні:

- неналежний рівень особистої безпеки в умовах ізоляції;
- фізичне та психічне насильство (зокрема, перенесення засудженим катувань та тортур в місцях несвободи; знущання з боку інших засуджених або персоналу установ виконання покарань тощо);
- обмежений доступ до медичної допомоги, освіти та реабілітаційних програм та ін.

Зауважені проблеми виступають передумовами для подання скарг і заяв засудженими щодо порушення їх прав до уповноважених суб'єктів на національному й міжнародному рівні. Українська вчена Ю.А. Чеботарьова у власному дослідженні зазначає, що «через грубі порушення прав людини і громадянина Україна займає четверте місце в світі за кількістю звернень до ЄСПЛ» [197, с. 2].

Зауважимо, що дослідження значення правового статусу засудженого в місцях несвободи дозволяє виокремити його значення на подолання негативних наслідків соціальної ізоляції особи (зокрема, таких наслідків, як: деградація особистості, втрата соціально корисних зв'язків та соціальних навичків, збільшення ризику рецидивів та ін.). Більше того, саме забезпечення персоналом установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України механізму реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи дає змогу засудженим найшвидше адаптуватися до порядку й умов відбування покарання.

Аналіз наукових праць в сфері проблематики правового статусу засуджених в місцях несвободи свідчить про те, що вона є малодослідженою, особливо починаючи із періоду коли пенітенціарна система була передана Міністерству юстиції України (Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 18 травня 2016 р. № 343 [29]). Дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи здійснюється в межах таких наукових галузей, як: кримінальне право, кримінологія та кримінально-виконавче право (спеціальність 12.00.08), адміністративне право та процес (12.00.07), прокуратура, адвокатура та судоустрій (12.00.10). Зауважене підтверджує теоретичне та практичне значення та актуальність дисертаційної роботи.

Системи виконання кримінальних покарань зарубіжних розвинутих країн чітко регламентують на законодавчому рівні правовий статус засуджених у місцях несвободи, відповідно до якого засуджена особа користується усіма правами і свободами людини та громадянина, за винятком встановлених законом та/або судом обмежень (зокрема, обмеження права на вільне пересування та вільний вибір місця проживання, права на участь у виборах, права на вільний доступ до ЗМІ та ін.). Країни-члени ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій беруть на себе зобов'язання привести національне законодавство у відповідність до загальновизнаних міжнародних принципів і норм, в .ч. і в пенітенціарній сфері [185]. Наприклад, з цією метою в Україні було прийнято Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [132] (2004 р.) та Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [124] (2014 р.), які визначили загальні засади реформування кримінально-виконавчого законодавства в умовах євроінтеграційних процесів.

Основним регіональним документом для європейських країн у галузі прав людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [48], (Рада Європи, 1950 р.). Дана конвенція визначає міжнародно-правові стандарти в сфері охорони прав та свобод людини, зобов'язуючи держави-учасниці імплементувати до національного законодавства норми щодо захисту цих прав.

Ураховуючи, що в процесі відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засуджені обмежуються в таких свободах, як свобода пересування, свобода вибору роду діяльності та місця проживання, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 5 прописано, що «нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків, як, зокрема, законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом» [48].

Важливе значення для нашого дослідження має прийняття Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) [135], Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) [156] та Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) [157]. На думку вітчизняного ученого М. С. Пузирьова положення зазначених НПА стратегічного планування розвитку пенітенціарної системи України орієнтовані: по-перше, на підвищення рівня формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами; по-друге, на наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу; по-третє, на подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом упровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог

європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими [170, с. 7–8].

Слід зауважити, що беззаперечним є наступна теза «правовий статус засуджених в місцях несвободи – це не тільки ефективний регулятор кримінально-виконавчих правовідносин, але і «помічник» у досягненні основної мети кримінального покарання – виправлення й ресоціалізація засуджених, запобігання і профілактика нових кримінальних правопорушень» [79, с. 53].

Правовий статус засудженого включає в себе такі елементи, як права, свободи і законні інтереси засуджених, їх обов'язки та відповідальність, механізм правового захисту і гарантії стабільності їх дотримання. У відповідності до положень кримінально-виконавчого законодавства обов'язковим є ознайомлення засудженого, який прибув до установи виконання покарань, із його права та обов'язками. В т.ч. персонал місць несвободи зобов'язаний ознайомити засудженого зі своїми правами і обов'язками.

В межах нашого дисертаційного дослідження нами було проведено опитування засуджених осіб, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах закритого типу. Зокрема, на питання «Чи ознайомлені Ви зі своїми правами, обов'язками та законними інтересами?» тільки 76,7 % відповіли «так», 3,3 % – «ні», 20,0 % «частково ознайомлений» (дод. В. Г).

Слід зауважити, що результати опитування засуджених свідчить про те, що «важливим показником та умовою ефективності відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк є дотримання персоналом цих установ правового статусу засуджених» [79, с. 53]. Так, О. І. Левченко у своїх працях наголошує, що «значна частина норм права в конкретному етноментальному (національному) політико-правовому просторі діє не повною мірою, оскільки закріплені ними права і інтереси не відповідають інтересам суб'єктів конкретних правовідносин, орієнтованих на іншу шкалу цінностей і відносин порівняно з цінностями, які держава прагне за

допомогою права закріпити й запровадити в реальне життя соціуму» [72, с. 6].

Отже, з'ясування стану наукового осмислення правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та вивчення його методологічного інструментарію сприятиме вирішенню наступних завдань: активізація наукового-практичного пізнання в сфері дослідження правового статусу засуджених, в т.ч. шляхом поглиблення наукового співробітництва між вітчизняними та зарубіжними вченими; подолання проблемних питань правового статусу засуджених в місцях несвободи, в т.ч. і шляхом покращення результативності діяльності ДКВС України в сфері виправлення та ресоціалізації засуджених; формування нової кримінально-виконавчої моделі реінтеграції та ресоціалізації засуджених у суспільство.

На основі аналізу джерел можна стверджувати, що комплексних і таких, які повною мірою розкривають зміст правового статусу засуджених в місцях несвободи, праць як в Україні, так і за кордоном, практично немає, що й стало додатковим аргументом при виборі теми наукового пошуку.

Розпочинаючи аналіз стану наукового дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, варто зауважити, що його методологічним підґрунтям стали наукові праці зарубіжних та вітчизняних вчених-пенітенціаристів.

Значний внесок у дослідження змісту поняття «правовий статус засуджених в місцях несвободи» у своїх працях зробила Ю.А. Чеботарьова. Зокрема, наукова праця вченої «Правовий статус засуджених до позбавлення волі» містить тези, щодо того, що складності у визначенні сутності поняття «правовий статус засуджених» обумовленні наступними чинниками:

- відсутність у загальній теорії права єдиного підходу до розуміння загального правового статусу особи, його ключових елементів;
- недостатньо розроблено вихідні положення «спеціального правового статусу (становища) особи» як міжгалузевого інституту;

- специфіка правового статусу засуджених, в т.ч. обмовлена реалізацією заходів державного примусу у формі застосування кримінального покарання. [198, с. 5].

Також, Ю.А. Чеботарьова зауважує, що в теорії кримінально-виконавчого права існують протилежні підходи до розуміння поняття правового статусу засуджених, зміст окремих з них в т.ч. не відповідає загальноновизнаному трактуванню поняття «правовий статус особи» у загальній теорії права. В своїх працях учена виокремлює характерні риси правового статусу людини і громадянина, розкриває особливості його співвідношення з поняттям правового статусу засуджених до позбавлення волі [198, с. 38].

Доречно також зазначити, що питання правового статусу засуджених в місцях несвободи висвітлено вітчизняними вченими в підручниках і навчальних посібниках, що давало змогу обговорювати цю проблему в освітньому просторі під час підготовки фахівців у галузі знань «Право».

Вагомий внесок у розкриття правового статусу засуджених в місцях несвободи зробили вітчизняні вчені А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець, які в розділі 5 навчального посібника «Кримінально-виконавче право України» зазначають: «...хоча правовий статус засуджених і базується на загальноновизнаному правовому статусі громадян України, проте у зв'язку із засудженням особи він зазнає певної трансформації» [24, с.111], що впливає із змісту кримінального покарання та застосування до засудженої особи певних обмежень прав і свобод. На думку авторів правовий статус засуджених у залежності від виду кримінального покарання становить окремий підвид загального правового статусу засуджених та співвідноситься із ним як окреме і загальне [24, с. 111, 115].

Автори навчального посібника «Кримінально-виконавче право» (В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. М. Мінаєв, В. Г. Хашев) розкриваючи правовий статус засуджених, зауважують, що «в період відбування засудженими покарань вони залишаються громадянами України,

у зв'язку з чим на них поширюються всі права людини і громадянина, законні інтереси та юридичні обов'язки, як і на всіх інших громадян, за винятком обмежень, які пов'язані з фактом їх засудження» [6, с. 47]. На думку авторів обсяг та рівень обмежень прав та свобод засуджених залежить від виду покарань, рішення суду та умов відбування кримінального покарання [6, с. 47].

На думку І. Г. Богатирьова та О. В. Лісцього складність правового статусу засуджених, як соціально-правового явища, обумовлена його міжгалузевою природою, оскільки такий статус врегульовується різними галузями права. У своєму підручнику «Кримінально-виконавче право України» автори розкриваючи зміст правового статусу засуджених зауважують на недостатню теоретичну його розробку, оскільки відмічається нечіткість формулювання у чинному законодавстві та відповідних нормативно-правових актах окремих прав та обов'язків засуджених. Наприклад, такі права засуджених, як право на прогулянку та право на листування визначено так, що їх реалізація інколи здійснюється на розсуду адміністрації [10, с. 107–108].

У своєму підручнику «Кримінально-виконавче право України» автори (А. А. Музика, В. Я. Конопельський, Є. О. Письменний та ін.) у розділі 9 «Правове становище засуджених як суб'єктів кримінально-виконавчих відносин зауважують, що елементами правового становища засуджених є:

- загальний правовий статус людини та громадянина;
- правовий статус засудженого;
- індивідуальний правовий статус;
- спеціальний правовий статус;
- міжнародний правовий статус;
- суб'єктивні права та законні інтереси засудженого;
- юридичні обов'язки засуджених;
- особиста безпека засудженого [64, с. 245].

Розширене трактування авторами правового становища засудженого повинно ґрунтуватися на ряді пояснень та правовому аналізі, оскільки в теорії та практиці правничої науки правовий статус особи розглядається на трьох рівнях: загальному, спеціальному та індивідуальному [64], проте такий підхід не може бути заперечним [79, с.56].

Авторським колективом підручника «Кримінально-виконавче право України» (Б. М. Головкін, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін.) у третьому розділі охарактеризовано зміст правового статусу засудженого, визначено перелік та зміст законних інтересів, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків засуджених. Зокрема, у підручнику поняття правового статусу засуджених розуміється, як «закріплену в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їхніх прав, законних інтересів та обов'язків, що залежать від призначеного покарання та їх поведінки в період його відбування» [66, с. 27].

Автори наукової праці «Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина)» (І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, І. В. Іваньков, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк), зауважують, що одним із пріоритетних напрямів гарантування захисту прав і свобод засуджених є впровадження норм Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» до системи законодавства України [191, 150]. Внесення відповідних законодавчих змін є «збалансованим, або оптимальним, за якого суперечності, пов'язані з виконанням та відбуванням покарань, будуть зведені до мінімального рівня» [191, с. 148].

На думку авторів монографії «Доктрина пенітенціарного права України» (І. Г. Богатирьова, М. С. Пузирьова, О. О. Шкути) нормативно-правові акти, які в т.ч. регламентують правовий статус засудженого, не повинні зазнавати впливу соціальних, політичних та економічних чинників, а повинні ґрунтуватися на: 1) загальнолюдських цінностях; 2) правовому

механізмі запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи; 3) теоретичних досягненнях науки і практики у даній сфері; 4) внесенні змін та удосконаленні у відповідність до положень Конституції України, практики ЄСПЛ, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та інших актах міжнародного і національного законодавства [11, с. 150–151].

Окрім цього, ми звертаємо увагу й на Загальну декларацію прав людини, у якій у ч. 2 ст. 29 чітко прописано, що при здійсненні прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [37].

У свою чергу, ст. 3 Конституції України це положення Декларації розширила, передбачивши таке: людина, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [52].

Як встановлено в процесі вивчення питань правового статусу засуджених в місцях несвободи, окремі його елементи викладено також у наукових розробках сучасних фахівців у сфері кримінально-виконавчого права.

У своїй праці «Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі» О. В. Краснокутський характеризує ознаки системності міжнародних механізмів забезпечення прав засуджених, досліджує історичні закономірності їх формування, визначає нормативні особливості міжнародних механізмів та наводить авторське визначення поняття «міжнародні механізми забезпечення прав засуджених» [55, с. 5].

У ході наукового пошуку нами опрацьовано монографію А. Л. Колодчиної та О. І. Богатирьової «Прокуратура як суб'єкт реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених в місцях несвободи», де автори, підтримуючи судження вітчизняних учених щодо правового статусу засуджених до покарання у виді позбавлення волі на

певний строк, підсумовують, що «на реалізацію Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи суттєво вплинуло нормативно-правове, організаційне та наукове їхнє забезпечення» [46, с. 22], яке ґрунтується на положенні Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [124].

Інший український учений Ю. О. Новосад у своїй праці «Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності» зазначає, що «не підлягає жодному сумніву, що в місцях позбавлення волі людина залишається громадянином і має право на дотримання його прав і законних інтересів, що витікає, зокрема, із правового статусу засудженого...» [95, с. 7–8].

Враховуючи зазначене вище відзначимо наступне – теорія та практика кримінально-виконавчої науки обґрунтовує необхідність вдосконалення вітчизняного карного законодавства та практики його застосування з урахуванням кращого зарубіжного досвіду реалізації міжнародних стандартів в сфері захисту прав засуджених, як елементу їх правового статусу.

Водночас, як зазначає вітчизняна вчена А. Л. Колодчина, активізація євроінтеграційних процесів актуалізувала необхідність приведення вітчизняного законодавства, що регламентує порядок і умови виконання та відбування покарань, у відповідність до світових стандартів охорони та захисту особистості засуджених, що поєднують законність і справедливість із принципами гуманізму й поваги прав людини і громадянина. Тому для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за рішенням суду має бути встановлено відповідні правообмеження; поряд із тим, як пише дослідниця, існує певний високий ступінь ризику, що ця особа залишиться певним чином без захисту [46, с. 68].

Із такою думкою вченої варто погодитися, оскільки правовий захист на волі та в установах виконання покарань відрізняється. Із цього приводу слушною є думка вітчизняного вченого В. О. Човгана, який у своїй праці

«Обмеження прав ув'язнених: правова природа та обґрунтування» зазначає, що «відсутність цієї різниці означала б руйнування в'язничних мурів та відсутність в'язниці як такої. Навіть найгуманніша пенітенціарна установа із найм'якшим режимом передбачає деякі обмеження свободи пересування і побуту, яких немає на волі» [199, с. 19]. Більше того, на думку дослідника, саме «правовий статус засудженого стає причиною відмінностей іншого характеру – створення субкультури та інших закономірних явищ замкнутого середовища» [199, с. 19].

Зазначені тенденції щодо правового статусу засуджених в місцях несвободи знаходять підтримку серед сучасних вітчизняних учених, які одностайні в думці, що «на сьогодні державна політика в Україні спрямована на інтеграцію до Європейського Союзу, що є одним із пріоритетних напрямів розвитку країни» [39, с. 37]. Так, вітчизняні вчені С. Ф. Денисов та Р. В. Алієв у своїх дослідженнях обґрунтовують, що на сьогодні «ключовим пріоритетом зовнішньої політики та стратегією здійснення системних правових і соціально-економічних реформ є саме реалізація Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених» [28, с. 159].

Вітчизняна дослідниця І. С. Курбатова у своїй праці робить висновок, що «права особи у кримінально-правових відносинах людини і громадянина з державою і суспільством, її правовий статус і реальна можливість захистити свої права залишаються визначальним мірилом правової держави і свобод» [69, с. 9]. Причому, як зазначає вчена, не лише права злочинця, а й права потерпілого [69, с. 9].

Цей вектор розвинули й учені-пенітенціаристи, наголосивши, що європейський вибір об'єктивно вимагає від України виважених і послідовних кроків щодо вдосконалення та гармонізації національного законодавства із законодавством ООН, Європейського Союзу та його країн-членів [190, с. 158], а тому й у сфері виконання покарань потрібно наближувати національні норми та принципи до кращих світових зразків [50, с. 167].

Авторський колектив наукової праці «Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» [108] (К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін.) репрезентує декілька підходів до розкриття сутності правового статусу засуджених у місцях несвободи:

- здійснено дослідження теоретичних та практичних питань реалізації прав та законних інтересів засуджених;
- проаналізовано теорію та практику реалізації засудженими права на особисту безпеку, на правову допомогу, на працю, на освіту, медичні, виборчі та сімейні права;
- внесено пропозицій щодо зміни законодавства, яке регулює порядок виконання такого виду кримінального покарання, як позбавлення волі [108, с. 2].

Отже, у процесі наукового пошуку нами з'ясовано, що досі не розробленими на теоретичному рівні є такі складові предмета дослідження, як:

- стан вивчення проблеми правового статусу засуджених в місцях несвободи та його методологічне забезпечення;
- генезис правового статусу засуджених в місцях несвободи;
- поняття та зміст правового статусу засуджених в місцях несвободи;
- кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи, система законодавчого забезпечення єдності їхніх прав, обов'язків та законних інтересів;
- міжнародні стандарти правового статусу засуджених в місцях несвободи;
- шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених в кримінально-виконавче законодавство України.

Також про актуальність, теоретичну і практичну значущість предмета дослідження свідчать завдання і функції, які покладено на установи

виконання покарань за сучасних умов, котрі визначено на рівні таких нормативно-правових актів:

1) Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р. [124];

2) Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення» від 6 вересня 2016 р. [125];

3) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016 р. [115] та ін.

Проведений аналіз змісту вказаних вище актів законодавства засвідчив закріплення в них концептуальних напрямів розвитку основних сфер кримінально-виконавчої діяльності в Україні, серед яких – сфера кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи. Також у вищевказаних законодавчих актах визначено конкретні заходи та суб'єктів їх реалізації, що в підсумку дало можливість методологічно правильно визначити об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження.

У свою чергу, з практичної точки зору на актуальність і необхідність проведення відповідного наукового пошуку вказують результати проведеного нами опитування персоналу установ виконання покарань та засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Зокрема, на запитання «Чи є актуальною на сьогодні проблема правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні?» особи з числа персоналу установ виконання покарань дали такі відповіді: «Так» – 35,0 %; «Ні» – 20,0 %; «Частково» – 45,0 %. У свою чергу, засуджені на це запитання відповіли таким чином: «Так» – 53,3 %; «Ні» – 13,3 %; «Частково» – 33,3 % (дод. Б, Г).

Отже, проведене нами дослідження наукових підходів до розуміння сутності правового статусу засуджених в місцях несвободи засвідчив, що останнім часом у вітчизняній науці спостерігається активізація вивчення даної проблематики, оскільки правовий статус засуджених є важливим як для них самих, так і для персоналу установ виконання покарань, адже створює належний порядок та умови для засуджених щодо відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а персоналу надає можливість у повному обсязі застосовувати основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України).

Щодо змісту методологічного інструментарію дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи ми постави перед дослідженням завдання: з'ясувати не лише методи наукового пізнання, а і їх логічну послідовність у проведенні наукового пошуку.

До речі, проведений нами аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених щодо правового статусу засуджених в місцях несвободи свідчить, що його дослідження ґрунтується саме на застосуванні комплексу методів, які дали нам змогу показати його роль у науковому пошуку й розв'язанні проблеми загалом.

Більше того, напрацювання нами змістовного методологічного інструментарію дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи дало можливість не лише здійснити системне вивчення цієї проблеми, а також розширити його значення й зміст у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Наша позиція щодо елементів методологічного інструментарію наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи кореспондує з думкою Н. С. Юзікової, яка вважає, що «питання методології дослідження є актуальним для будь-якої науки, завдяки його розробці зростає значення таких форм, методів та засобів пізнання, якими користується ця наука» [203, с. 13].

Як зауважує С.В. Лучко у своїй праці «Методологія дослідження пенітенціарної системи України» «методологія дослідження є вченням про світогляд і систему наукових підходів, принципів, методів, прийомів та способів пізнання й об'єктивної оцінки ідеології функціонування органів і установ виконання покарань, чинного кримінально-виконавчого законодавства та правових механізмів діяльності ДКВС України й інших соціальних інституцій щодо досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених» [81, с. 152].

Методологічна основа дослідження правового статусу засуджених – це система логічно узгоджених, ієрархічно упорядкованих, послідовних та взаємообумовлених питань. Дана теза знаходить своє підтвердження у позиції Б. А. Аканова та Н. А. Карамзіна, відповідно до якою «ціна проблеми, навіть якщо вона вирішена, продовжує своє наукове життя, породжуючи нові проблеми» [4, с. 17].

Поділяючи підходи вчених до дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи, доходимо висновку, що поки існують злочин і покарання, існування місць несвободи буде однією з інституцій утримання особи від вчинення кримінального правопорушення.

У Сучасному тлумачному словнику української мови визначено, що методологія (з грецької мови «методос»-шлях та «логос»-слово/думка, /закон) – це сукупність пізнавальних засобів, прийомів, методів, які використовуються у будь-якій науці [189, с. 399]

Як зауважує О. О. Шкута, щодо методології кримінально-виконавчої науки «зазначена галузь вітчизняного законодавства в умовах переходу на нову парадигму виконання і відбування покарання з урахуванням власної методології може по праву стати предметом самостійного монографічного дослідження» [200, с. 22].

Слід зауважити, що теорія та практика правничої науки характеризується різними підходами до розуміння методології наукових досліджень. Зокрема, серед них можна виділити наступні:

- «система методів наукового пізнання, які дозволяють досліджувати і застосовувати на практиці пізнавальні процеси, сутність і зміст яких має забезпечити реалізацію Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи» [45, с. 320] (А.Л. Колодчиною);

- «система принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему» [27, с. 341] (С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров);

- «система підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ» [174, с. 618] (П.М. Рабинович);

- «вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність й унікальність кожної наукової розробки» [182, с. 19] (А.В. Савченко);

- «проведення вченим аналізу всіх явищ, визначення принципових орієнтирів подальшого розвитку правової науки є найважливішим напрямом наукових досліджень, основою ефективності яких має бути методологія правознавства» [42, с. 5] (М.С. Кельман), також науковець зауважує, що методологія виконує першочергове завдання в українській правовій науці;

- «система упорядкованих спеціальних методів (загальнонауковий діалектичний метод пізнання, історичний метод, системно-структурний метод, порівняльно-правовий метод, логіко-юридичний метод та ін.) кримінально-виконавчої науки, яка розглядається крізь призму прийомів і засобів наукового знання, що застосовується персоналом установ виконання покарань у роботі із засудженими при визначенні їх суб'єктивних прав, законних інтересів та юридичних обов'язків» [14, с. 258] (Ю.М. Богдан).

Важливе значення для обраної нами методології мають методи, що

виступають засобами розкриття та систематизації змісту кримінально-виконавчих засад правового статус засуджених в місцях несвободи, у зв'язку із чим, враховуючи зазначені вище методологічні підходи наукових досліджень, нами за допомогою порівняльно-правового методу з'ясовано зміст правового статус засуджених в місцях несвободи. Застосування порівняльно-правового методу в сукупності з іншими методологічними підходами надало змогу розкрити об'єктивний зв'язок правового статусу засуджених в місцях несвободи та проаналізувати міжнародні стандарти реалізації правового статусу з урахуванням кращих зарубіжних практик, що надало змогу встановити основні напрямки впровадження міжнародного досвіду правового статусу засуджених до українського кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням сучасних державних стратегій виконання кримінальних покарань.

Окремо варто зауважити, що раціональність методологічної імплементації порівняльно-правового дослідження нами реалізовано через використання методу анкетування (270 засуджених в місцях несвободи в Україні, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Одеської, Херсонської та Чернігівської областей та 140 співробітників цих установ). Результати аналізу даних анкетування підтвердили визначені гіпотези та сприяли у т.ч. формулюванню пропозиції щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України.

Дослідження історичних періодів трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні нам видається неможливим без використання історико-правового методу, який, за справедливим твердженням академіка В. Я. Тація, «полягає в аналізі того або іншого явища (норми, інституту тощо) у його історичному розвитку» [60, с. 25–26].

Слід також зазначити, що в системі методів дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні важливу роль відіграють і інші методи. Зокрема, за допомогою прогностичного методу наукового

пізнання нами виділено основні шляхи впровадження міжнародного досвіду правового статусу засуджених у кримінально-виконавче законодавство України, а також передбачено ймовірні результати можливих змін до кримінально-виконавчого законодавства.

Підсумовуючи, зауважимо, що методологія дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні нами розглянута як система знань про методи, прийоми й засоби наукового пізнання, у комплексі практично апробованих раціональних шляхів забезпечення цього кримінально-виконавчого інституту, у зв'язку із чим формулювання методологічної системи правового статусу засуджених в місцях несвободи має ґрунтуватися на відповідних завданнях і функціях персоналу установ виконання покарань, які забезпечують у повному обсязі реалізацію цього процесу, спрямованого на отримання відповідного результату – належного забезпечення прав, свобод та законних інтересів засуджених в місцях несвободи.

Отже, резюмуючи наукові підходи до методологічних інструментів дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи, зазначимо, що в науці кримінально-виконавчого права зароджується нова парадигма методології майбутньої пенітенціарної науки, яка сьогодні активно проходить процес трансформації через шляхи виконання/відбування покарань в Україні.

На завершення розгляду методологічного інструментарію дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи сформулюємо авторське його бачення: це нова парадигма в кримінально-виконавчій науці, яка здатна завдяки методам наукового пізнання суттєво гуманізувати правовий статус засуджених в місцях несвободи на всіх стадіях виконання/відбування кримінального покарання.

1.2. Генезис правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні

Розглядаючи генезис правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, варто приділити увагу сучасному кримінально-виконавчому законодавству (дата набрання чинності КВК України – 1 січня 2004 р.), яке характеризується європейсько-орієнтованим вектором розвитку України.

Із цього приводу вітчизняний науковець та практик у сфері забезпечення реалізації в державі міжнародних стандартів прав та свобод засуджених до позбавлення волі В. А. Львовчкін справедливо наголошував, що «за новим КВК України було передбачено створення якісно нової класифікації установ за рівнями безпеки, як у Європі: відкритого типу, мінімального, середнього й максимального рівня безпеки, нову класифікацію та систему розподілу засуджених по установах» [82, с. 11]. Однозначне визначення мережі та типів установ позбавлення волі, за визначенням В. А. Львовчкіна, «надало змогу забезпечити роздільне тримання в них засуджених з урахуванням характеру та тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо» [82, с. 11].

Подальша трансформація правового статусу засуджених в місцях несвободи відбувалася в контексті прогресивних кроків як у державі, так і в доктрині кримінально-виконавчого права, тобто за активної співпраці законотворців, практиків і вчених. Водночас питання такої періодизації залишається відкритим у сучасній пенітенціарній доктрині. Проведений аналіз спеціальних джерел показав, що в контексті генезису правового статусу засуджених в місцях несвободи таку періодизацію виокремлювали Ю. А. Чеботарьова (2005 р.), С. В. Царюк (2009 р.), Ю. М. Богдан (2020 р.). При цьому Ю. А. Чеботарьова та С. В. Царюк проводили свої дослідження дотично до порушеної нами проблематики більше десяти років тому й не охопили сучасних законодавчих новацій щодо трансформації правового

статусу засуджених в місцях несвободи, а Ю. М. Богдан на рівні тез конференції лише виділив три історичні періоди трансформації правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк в Україні [13, с. 138], не провівши ґрунтовного аналізу відповідних періодів. Зважаючи на це, у власному дослідженні ми послідовно охарактеризуємо кожен із періодів, виокремивши характерні риси трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи.

Перший період (1 січня 2004 р. – 9 грудня 2010 р.) обумовлений введеним в дію КВК України у період функціонування Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП), охарактеризувався низкою законодавчих трансформацій, що або безпосередньо стосувалися, або справили істотний вплив на правовий статус засуджених в місцях несвободи. Наводячи нижче характеристику відповідних трансформацій, ми віддали перевагу не хронологічному підходу, а функціональному, згрупувавши такі зміни залежно від того, якого інституту кримінально-виконавчого права, дотичного до правового статусу засуджених, вони торкнулися. Інакше це було б просте перелічення законів про внесення змін до КВК України, позбавлене наукового аналізу, класифікацій та логічного групування.

Відтак, протягом першого періоду ми виділяємо такі законодавчі трансформації, як:

– доповнення системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК України) новим принципом – поваги до прав і свобод людини (2010 р.) [126]. Зважаючи на те, що ст. 5 КВК України міститься в Загальній частині КВК України [68], її дія має поширюватися на процес виконання та відбування всіх видів покарань, у тому числі у виді позбавлення волі. Більше того, доповнення кримінально-виконавчого законодавства таким принципом засвідчило підвищену увагу (у формі поваги) до таких елементів правового статусу засуджених, як їх права і свободи.

Важливість цього принципу була відзначена й на рівні науки кримінально-виконавчого права. Зокрема, у 2015 р. О. В. Гальцовою було успішно захищено кандидатську дисертацію на тему «Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань» [21], а у 2020 р. – спільно із професором А. Х. Степанюком було видано друком однойменну монографію [22];

– удосконалення основ правового статусу засуджених шляхом:

- 1) внесення змін до ч. 2 ст. 7 КВК України через посилення конституційних гарантій захисту їхніх прав. Так, якщо до 2010 р. у відповідній нормі було просто визначено, що «засуджені користуються всіма правами людини та громадянина...» [68, с. 5], то із цього часу (21 січня 2010 р.) уточнено, що це права людини та громадянина, передбачені Конституцією України;
- 2) доповнення ст. 7 КВК України частиною п'ятою наступного змісту: «Дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється» (2010 р.) [126]. Зважаючи на юридичну техніку конструювання положень кримінально-виконавчого закону, вказані норми Загальної частини КВК України стосуються правового статусу засуджених до будь-якого із 12 видів покарань, у тому числі позбавлення волі на певний строк;

– розвиток засад диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк шляхом деталізації правового статусу зазначеної категорії засуджених під час їх тримання в окремих структурних дільницях виправних і виховних колоній (2010 р.). Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21 січня 2010 р. № 1828-VI [126] було внесено зміни щодо:

- 1) правової регламентації функціонування дільниці посиленого контролю виправних колоній. Так, ч. 4 ст. 94 КВК України було доповнено

абз. 2 такого змісту: «У виправних колоніях для тримання засуджених жінок дільниця посиленого контролю не створюється» [68, с. 53]. А ст. 97 КВК України було викладено в новій редакції, що зберігається донині. Зокрема, якщо до 2010 р. ч. 2 ст. 97 КВК України передбачала, що «у дільниці посиленого контролю виправних колоній максимального рівня безпеки засуджені тримаються в приміщеннях камерного типу» [68, с. 53], то з 2010 р. відповідні положення викладено більш диференційовано, а саме: «У дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засуджені тримаються в ізольованих жилих приміщеннях, а в дільниці посиленого контролю виправних колоній максимального рівня безпеки – у приміщеннях камерного типу» [68]. Тобто усунуто наявну до 2010 р. неузгодженість між ч. 1 і ч. 2 ст. 97 КВК України;

2) гуманізації умов тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці соціальної реабілітації (ч. 2 ст. 99 КВК України) [126]. Аналізуючи відповідні зміни до кримінально-виконавчого законодавства, варто звернутися до праць сучасних дослідників у цій сфері. Так, як зазначає М. С. Пузирьов «згідно зі змінами, внесеними до ч. 2 ст. 99 КВК України Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI, у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації колоній середнього рівня безпеки засуджені вже тримаються тільки під наглядом без відповідної охорони. До внесення зазначених змін, як уточнює поіменований учений, засуджені в колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації колоній середнього рівня безпеки трималися під наглядом, а на території житлової зони – під охороною» [169, с. 89; 171, с. 117].

Окрім вищевказаних змін, що торкнулися абз. 2 ч. 2 ст. 99 КВК України, зміни відбулися і в абз. 7 ч. 2 ст. 99 КВК України, зокрема з 2010 р. можливість засуджених після відбуття шести місяців покарання в дільниці соціальної реабілітації в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов та за дозволом адміністрації установи виконання покарання проживати із своїми сім'ями в межах населеного пункту, в якому розташована колонія, придбавати жилий будинок та завести особисте господарство, що є не обмежено територією дільниці [126];

– трансформація окремих засад режиму у виправних і виховних колоніях (2010 р.).

По-перше, вичерпного характеру набула редакція ч. 3 ст. 102 КВК України, а саме: «Режим створює умови для суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу» [126]. Це дало можливість уточнити перелік засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, про які в ній ідеться, котрі значною мірою в поєднанні з дотриманням керівних засад правового статусу засуджених покликані досягати кінцевої мети кримінально-виконавчого законодавства України.

По-друге, забезпечено судовий порядок щодо реалізації заборонених до зберігання під час відбування покарання різних предметів, що належать засудженому (шляхом внесення змін до другого речення абз. 2 ч. 7 ст. 102 КВК України). Також вказаний абзац було доповнено реченням, в якому чітко передбачено відповідний документ, який фіксував відповідні порушення (до 2010 р. відповідна норма мала відсильний характер, дотичний до відбування покарання у виді обмеження волі (ч. 4 ст. 59) [68, с. 57], що, на нашу думку, неприпустимо через змішування різних правових статусів засуджених). Відтак, осучаснена у 2010 р. норма абз. 2 ч. 7 ст. 102 КВК України [68] мала таку редакцію: «Зберігання засудженими при собі грошей, цінних паперів і речей, а також предметів, які заборонено

використовувати в колоніях, не допускається. Виявлені в засуджених гроші, цінності та інші речі за рішенням суду можуть бути передані в доход держави. Про вилучення грошей, цінних паперів та речей посадовою особою колонії складається протокол» [126]. Відповідні зміни, на нашу думку, посилили гарантії правового статусу засуджених в місцях несвободи, адже більшою мірою, порівняно з попередньою редакцією, враховували їхні майнові права;

– розширення обсягу прав засуджених в місцях несвободи, що з 2010 р. дало можливість удосконалити порядок реалізації ними своїх законних інтересів. Зокрема, ч. 1 ст. 107 КВК України було доповнено абз. 16, що закріпив за засудженими «право звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням» [126];

– розвиток кримінально-виконавчих засад реалізації принципу стимулювання правослухняної поведінки шляхом «надання засудженим, які працюють та перебувають у виправних колоніях, мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, права на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів (відповідні зміни у 2010 р. було внесено до ч. 4 ст. 111 КВК України)» [126]. Варто звернути увагу, що відповідна новація до кримінально-виконавчого законодавства була неоднозначно сприйнята пенітенціарною наукою. Так, вітчизняний дослідник кримінально-виконавчих засад реалізації виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк М. С. Пузирьов свого часу звернув увагу наукової спільноти на те, що шляхом внесення змін до ч. 4 ст. 111 КВК України Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI «<...> законодавець “узаконив” відпустки засуджених до позбавлення волі на певний строк <...>» [169, с. 110]. Підходячи з позицій предмета власного дослідження, згаданий науковець поставив низку слушних питань. По-перше, «<...> навіщо це

робити у “завуальованій” формі, не закріпивши таке право у відповідній нормі КВК України щодо диференційованих груп засуджених залежно від їх кримінально-виконавчої характеристики? По-друге, чому відповідна норма не може розповсюджуватися на засуджених до позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у виправних колоніях інших рівнів безпеки?» [169, с. 111]. Тому, з метою вдосконалення правового регулювання в означеній сфері поіменованій учений висловив власну наукову гіпотезу, підкріпивши її конкретними пропозиціями до кримінально-виконавчого законодавства України. Так, ним було зауважено, що не всім категоріям (навіть працюючих) засуджених можна надавати право на залишення меж колонії, проте останнє не виключає надання залученим до суспільно корисної праці засудженим можливості відпочити від праці хоча б протягом строку, визначеного ч. 4 ст. 111 КВК України, залишаючись при цьому в межах території колонії. Цей час, на думку М. С. Пузирьова, можна присвятити іншій суспільно корисній діяльності (наприклад, підвищення освітнього, культурного рівня; перегляд телепередач; читання літератури тощо) із дотриманням при цьому розпорядку дня. Зважаючи на наведені аргументи, на нашу думку, учений дійшов правильного висновку, що запровадження пропонованого виду відпочинку (відпустки) у КВК України та практику діяльності виправних колоній позитивно позначиться на психічно-емоційному стані засуджених, оскільки наукою доведено шкідливий вплив роботи без перерви. Як результат, було запропоновано доповнити ч. 1 ст. 107 КВК України новим правом засуджених до позбавлення волі, а саме: «за умови залучення до суспільно корисної праці на відпочинок тривалістю 14 календарних днів» [169, с. 110–111; 171, с. 142–143].

Зауважимо, що на момент прийняття аналізованих змін до кримінально-виконавчого законодавства праця засуджених до позбавлення волі була їхнім обов'язком, за систематичне ухилення від якого засуджений притягався до відповідальності. Тому за сучасного домінування (за винятком окремих випадків, передбачених абз. 1 ч. 2 ст. 118 КВК України) концепції

права, а не обов'язку працювати для засуджених до позбавлення волі норма ч. 4 ст. 111 КВК України та наведені вище пропозиції щодо доповнення ч. 1 ст. 107 КВК України [68] правом засуджених на відпочинок (чітко визначеної законодавцем тривалості, за умови залучення до суспільно корисної праці) матимуть високий стимулюючий потенціал і позитивно позначаться, на нашу думку, на осучасненні правового статусу засуджених в місцях несвободи;

– гуманізація правового статусу засуджених до позбавлення волі у 2010 р. була здійснена й шляхом скасування обмежень на число посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені до позбавлення волі (що знайшло своє закріплення в оновленій редакції ч. 1 ст. 112, а також у внесенні змін до частин перших ст. 138 і 139, ч. 2 ст. 140, ч. 1 ст. 143, ч. 5 та ст. 151 КВК України) [126]. Тобто шляхом скасування таких правообмежень було нівельовано різницю між умовами тримання засуджених у виправних колоніях того чи іншого рівня безпеки, виходячи з такого критерію, як число посилок (передач) і бандеролей. Водночас такий законодавчий крок надав можливість наблизити умови тримання засуджених до позбавлення волі в Україні до міжнародних пенітенціарних стандартів і прогресивної зарубіжної практики;

– удосконалення у 2005 р. механізму адресування засудженими до позбавлення волі кореспонденції ЄСПЛ, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 113 КВК України) [116], з метою забезпечення такого немайнового права засуджених до позбавлення волі, як право на звернення [109, с. 330–339; 110, с. 328–337]. Це дало можливість розширити коло міжнародних суб'єктів (за рахунок вказівки на динамічний характер відповідного переліку), до яких тепер мали право звертатися засуджені до позбавлення волі;

– позитивна видозміна права засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення. Так, у 2010 р. шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 115 КВК України було запроваджено систему тримання засуджених до позбавлення волі в приміщеннях блочного типу, збільшено норму жилої

площі на одного засудженого (із трьох до чотирьох квадратних метрів) [126]. Хоча згодом вітчизняні вчені О. І. Іваньков [38], І. В. Боднар, С. В. Царюк [17] констатували, що не всі колонії мають можливості для проведення відповідного матеріально-технічного переоснащення жилих приміщень для засуджених. Зважаючи на це, переконані, що переходити на режим одиночного тримання засуджених, на чому наголошують ряд фахівців на чолі з професором І. Г. Богатирьовим [191, с. 16–17], об'єктивно можливо лише після 100-відсоткового переходу всіх колоній із приміщень казарменого типу на блочне тримання;

– із метою забезпечення права засуджених до позбавлення волі брати участь у трудовій діяльності (абз. 4 ч. 1 ст. 107 КВК України), що до 2014 р. викликало жваві науково-практичні дискусії, адже в ч. 1 ст. 118 КВК України [68] протягом 2003–2014 рр. передбачалося, що «засуджені до позбавлення волі *повинні працювати* в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії» (курсив наш. – *О. Л.*), на адміністрацію, починаючи з 2010 р., було покладено обов'язок створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею (ч. 1 ст. 118 КВК України було доповнено відповідною нормою, а саме новим абз. 2) [126]. Вбачаємо такий законодавчий крок перспективним, адже він дав змогу, з одного боку, забезпечити кореляцію між правом засуджених та обов'язком адміністрації, а з іншого – убезпечити адміністрацію від численних скарг засуджених, коли до 2014 р. у ст. 133 КВК України [68] було передбачено дисциплінарну відповідальність засуджених за систематичну (не менш як три рази протягом року) необґрунтовану відмову від праці;

– зміна й іншого (окрім праці) засобу виправлення та ресоціалізації засуджених – професійно-технічного навчання, котре корелює з правом засуджених до позбавлення волі одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту (абз. 14 ч. 1 ст. 107 КВК України). Зокрема, якщо до 2010 р. для засуджених, які не мали робітничої професії, за якою вони могли бути працевлаштовані в колонії, де відбували покарання, обов'язковою була

підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві, то з часу прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21 січня 2010 р. № 1828-VI [126] навчання на таких курсах є правом засуджених до позбавлення волі (ч. 4 ст. 125 КВК України) [68]. З огляду на те, що редакція ч. 4 ст. 125 КВК України є незмінною з 2010 р., вона корелює із сучасною концепцією праці як права засуджених до позбавлення волі. У свою чергу, зважаючи на ту обставину, що, згідно з абз. 1 ч. 2 ст. 118 КВК України, «засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості» [68], постає потреба в забезпеченні таких осіб відповідною робітничою професією для працевлаштування в колонії. Тому вважаємо, що для забезпечення оптимального співвідношення між правовим статусом засуджених до позбавлення волі і правами осіб, які постраждали внаслідок вчинення першими кримінальних правопорушень, пропонуємо ч. 4 ст. 125 КВК України доповнити реченням такого змісту: *«Для засуджених, які зобов'язані працювати на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом, і які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві»* (дод. А). Зазначену пропозицію підтримала абсолютна більшість опитаних нами респондентів як із числа персоналу (70,0 %), так і засуджених (76,7 %) (дод. Б, В, Г);

– як один із результатів діяльності правозахисних інституцій за час дії КВК України, починаючи з 1 січня 2004 р. [23], варто відзначити законодавчий крок, здійснений на початку 2010 р., на підставі якого із системи заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі (ч. 1 ст. 132 КВК України), було виключено призначення на позачергове чергування з прибирання приміщень та території колонії [126]. На думку

правозахисників, зазначений захід стягнення адміністрація колонії часто застосовувала до злісних порушників режиму з тим, щоб у разі їх відмови від такого прибирання (з мотивів належності до вищих стратифікаційних груп у злочинному світі) кваліфікувати їх діяння як злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, інкримінувавши склад злочину, передбачений ст. 391 Кримінального кодексу (далі – КК) України;

– суттєва гуманізація в аналізованій період правового становища такої вразливої категорії, як засуджені жінки. Так, з 2010 р., по-перше, шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 141 КВК України було знято обмеження щодо кримінально-правових ознак засуджених жінок, які мають право влаштувати до будинку дитини власну дитину віком до трьох років (до цього відповідного права були позбавлені жінки, засуджені до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини); по-друге, через зміни до ч. 2 ст. 141 КВК України було знято обмеження на кількість продуктових посилок (передач), які можуть одержувати матері-годувальниці і вагітні жінки у відповідності до асортименту визначеного медичним висновком; по-третє, ст. 141 КВК України було доповнено новою (третьою) частиною такого змісту: «3. Засуджені жінки можуть проживати із своїми дітьми віком до трьох років у будинку дитини, для цього адміністрація виправної колонії створює необхідні умови для проживання і контролю за поведінкою жінок у будинку дитини» [126]. Зазначені зміни були позитивно сприйняті як засудженими, так і адміністрацією виправних колоній у контексті забезпечення прав не лише засуджених жінок, а і прав дитини, а також сприяння виправленню та ресоціалізації, підтримання позитивних соціальних зв'язків тощо.

Другий період трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні припадає на каденцію Державної пенітенціарної служби (далі – ДПтС) України як центрального органу виконавчої влади у сфері виконання покарань. Історичні межі цього періоду розпочинаються 9 грудня 2010 р., коли Указом Президента України № 1085/2010 було утворено

ДПтС України шляхом реорганізації ДДУПВП [151], та закінчуються 18 травня 2016 р., коли постановою Кабінету Міністрів України № 343 було ліквідовано ДПтС, поклавши на Міністерство юстиції завдання й функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [29]. Проведений аналіз законодавчих ініціатив ДПтС України й прийнятих на їх основі законів України засвідчив продовження позитивної тенденції, спрямованої на вдосконалення правового статусу засуджених в місцях несвободи, включаючи його зміни у відповідності до європейських стандартів. Враховуючи зазначене вище у межах другого періоду (2010–2016 рр.) варто зазначити такі новації.

По-перше, зважаючи на ту обставину, що правовий статус засудженого під час відбування покарання може включати не лише кримінально-виконавчі засади, а й кримінально-процесуальні (наприклад, у разі вчинення під час відбування покарання нового кримінального правопорушення, з'ясування нововиявлених обставин у справі, здатних вплинути на перегляд вироку й таким чином зміну правового статусу засудженого тощо), важливим для кримінально-виконавчого законодавства України стало його приведення у 2012 р. [111] у відповідність до нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України [62].

По-друге, набули подальшого розвитку засади гуманізації та диференціації правового статусу засуджених у контексті забезпечення прав матері й дитини. Зокрема, з метою забезпечення умов, необхідних для нормальної життєдіяльності та розвитку дитини, ч. 1 ст. 141 КВК України у 2013 р. було доповнено положеннями, згідно з якими «будинки дитини при виправній колонії є дитячим закладом. У будинках дитини діти перебувають під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, їм створюються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку» [127]. Також для сприяння соціалізації та здійснення відомчого контролю за правами дітей засуджених жінок ст. 141 було доповнено ч. 5 наступного змісту: «5. Відвідування близькими

родичами дитини, яка перебуває в будинку дитини, та умови їх спілкування визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань» [127]. Позитивним аспектом вважаємо й ту обставину, що Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» від 05.09.2013 р. № 435-VII з ч. 7 ст. 141 КВК України було виключено таку підставу скасування рішення про продовження перебування дитини в будинку дитини, як реакцію на злісне порушення матір'ю вимог режиму відбування покарання [127]. Це дало можливість у подальшому забезпечити під час відбування покарання права матері на вільне спілкування з дитиною до досягнення другою визначеного законодавством віку.

По-третє, було гуманізовано правовий статус іншої диференційованої категорії засуджених до позбавлення волі – неповнолітніх – шляхом розширення окремих їхніх прав і законних інтересів. Зокрема, на підставі вищевказаного Закону України від 05 вересня 2013 р. № 435-VII для зазначеної категорії засуджених шляхом внесення змін до абз. 3 ч. 1 ст. 143 КВК України було скасовано обмеження на одержання короткострокових побачень (до цього часу передбачалося одне короткострокове побачення на місяць) та збільшено кількість тривалих побачень (до 05.09.2013 р. у виховних колоніях право засуджених на тривале побачення реалізовувалося один раз на три місяці, а після внесення відповідних змін отримали право одержувати щомісяця одне тривале побачення). Окрім удосконалення кримінально-виконавчих засад забезпечення прав засуджених на побачення, було поліпшено їх правовий статус і в частині таких галузевих інститутів, як законні інтереси та прогресивна система виконання/відбування покарання, а саме: на підставі змін до ч. 2 ст. 143 КВК України засуджені отримали можливість «при сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання реалізовувати таку форму поліпшення умов тримання, як одержання за постановою

начальника колонії один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії» [127].

Відтак, протягом 2013 р. законодавець приділив посилену увагу вдосконаленню забезпечення відповідних прав на підтримку контактів із зовнішнім світом, розвитку ресоціалізаційного потенціалу покарання у виді позбавлення волі для таких уразливих категорій засуджених, як жінки та неповнолітні. Проте таке оновлення не було єдиним протягом аналізованого періоду.

Тому, по-четверте, у контексті предмета нашого дослідження на особливу увагу заслуговує прийняття 8 квітня 2014 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [124]. Зважаючи на його назву та змістовне наповнення, це найбільший за обсягом законодавчий акт, котрий за час дії КВК України найповніше відобразив трансформаційні процеси у правовому статусі засуджених загалом і до покарання у виді позбавлення волі на певний строк зокрема, максимально наблизивши цей інститут вітчизняного кримінально-виконавчого права до європейських стандартів. Зважаючи на специфіку досліджуваного нами виду покарання, доречно виокремити такі положення цього Закону.

Так, позитивно варто оцінити суттєве оновлення ст. 8 КВК України, яка присвячена основним правам засуджених, а саме:

– було деталізовано зміст права засудженої особи на інформування щодо своїх прав та обов'язків, порядок і умови виконання та відбування призначеного судом кримінального покарання. Згідно з унесеними змінами, з того часу адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати засудженим зазначену інформацію, а також ознайомлювати їх із змінами порядку і умов відбування покарань (абз. 2 ч. 1). Це важливо в контексті офіційного законодавчого визнання аксіоматичного положення теорії права, за яким праву одного суб'єкта відповідає обов'язок іншого;

– набули подальшого розвитку механізми дотримання прав особи, визнані європейським співтовариством, зокрема права на свободу від катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, закріплене у ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [48]. Саме з 8 квітня 2014 р. на рівні абз. 3 ч. 1 ст. 8 закріплено, що «засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди» [124];

– було розширено обсяг прав засуджених загалом і в місцях несвободи, зокрема шляхом закріплення таких нових прав, як право на вільне віросповідання або вираження власних переконань, щодо релігії. Дане право передбачає в т.ч. і вільний вибір священнослужителя та допуск його у місця несвободи для відправлення релігійних церемоній, обрядів та таїнств з урахуванням визначених законом обмежень (абз. 10 ч. 1 КВК України); право на належне матеріально-побутове забезпечення у визначеному законодавством порядку (абз. 11 ч. 1 КВК України), що, у свою чергу, укотре засвідчило прагнення держави до максимального визнання немайнових прав засуджених до позбавлення волі. Цінність таких прав полягає в тому, що через їх реалізацію засуджені задовольняють базові суспільно корисні потреби, що здатне водночас сприяти їх виправленню й ресоціалізації. Тому не випадковою, на нашу думку, вітчизняний учений-пенітенціарист О. О. Шкута пропонує «не обмежуватись визначеним законодавчим переліком основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України), відносячи до таких в умовах виконання та відбування позбавлення волі також і релігію» [201];

– зазначену статтю було доповнено новими частинами, що створило додаткові гарантії для права засуджених на побачення (ч. 4), на безперервний сон у нічний час (ч. 5), а також дало змогу підвищити персональну

відповідальність керівника адміністрації установи виконання покарань за розміщення засуджених, які прибули до установи, з урахуванням їх кримінально-правових та психологічних ознак (ч. 6).

Прийняття Закону України від 8 квітня 2014 р. також створило додаткові гарантії для забезпечення права засуджених на охорону здоров'я. Так, шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 21 КВК України було приписано «утримувати осіб, хворих на туберкульоз, в окремих приміщеннях від інших ув'язнених» [68]. Окрім норм Загальної частини КВК України, зміни відбулися й у положеннях Особливої частини, зокрема в частині гарантування відповідного права засудженим до позбавлення волі. Зокрема, шляхом внесення змін до абз. 5 ч. 1 ст. 107 КВК України, якою було вдосконалено механізм реалізації засудженими до позбавлення волі права отримувати медичну допомогу та відповідне лікування (із 2014 р. таке право засуджені можуть реалізовувати в закладах охорони здоров'я які мають ліцензію МОЗ України та які не підпорядковуються центральному органу виконавчої влади в сфері реалізації державної політики виконання кримінальних покарань). Додатково для підвищення ефективності такого механізму ч. 1 ст. 111 КВК України було доповнено абзацом 4, яким передбачалася нова виняткова особиста обставина надання засудженим короткочасних виїздів за межі виправних і виховних колоній – «одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана на території відповідного місця позбавлення волі» [124].

Для забезпечення належного моніторингу дотримання прав засуджених осіб до позбавлення волі у ч. 1 ст. 24 КВК України визначено перелік посадових осіб, які «без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (за бажанням - у супроводі до трьох медичних працівників для медичного огляду засуджених та до двох представників медіа) мають право» [68]. Зокрема, такий перелік доповнено наступними категоріями: 1) Міністр внутрішніх справ України;

2) представники, спеціально уповноважені Президентом України, Прем'єр-міністром України, Міністром юстиції України, Міністром внутрішніх справ України, Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головами місцевих державних адміністрацій, на території яких розташовані відповідні установи виконання покарань; 3) помічники-консультанти народних депутатів України; 4) члени громадських рад при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, та його територіальних підрозділах – на відповідній території. Більше того, відповідним уповноваженим особам з 2014 р. дозволено у процесі таких моніторингових візитів залучати до трьох медичних працівників для медичного огляду засуджених та до двох представників засобів масової інформації. При цьому ст. 24 КВК України було доповнено якісно новими частинами 3–7, які закріпили перелік повноважень, здатних належним чином здійснювати ефективний моніторинг дотримання прав людини в місцях несвободи.

Принципово по-новому підійшов Закон України від 8 квітня 2014 р. [124] до видозміни окремих з елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи, а саме:

– по-перше, якщо до 2014 р. інститут зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі, як одна з форм прогресивної системи, був їхнім законним інтересом (на що вказувала така редакція абз. 1 ч. 1 ст. 101 КВК України: «засуджені, які стають на шлях виправлення, *можуть бути переведені*» (курсив наш. – О.Л.)), то відповідні зміни перевели цей інститут у право засуджених, з яким корелює відповідний обов'язок суб'єкта правозастосування, свідченням чого є імперативна норма, що міститься в оновленій редакції абз. 1 ч. 1 ст. 101 КВК України, зокрема: «засуджені, які стають на шлях виправлення, *переводяться*» (курсив наш. – О.Л.). Також було внесено зміни до переліку категорій осіб, які не підлягають переведенню до дільниці соціальної реабілітації (заміна категорії «особи, які злісно порушували вимоги режиму в місцях попереднього ув'язнення та в

колоніях» категорією «особи, які мають достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку стягнення, зазначені в абзацах 4, 6–10 статті 132 цього Кодексу, протягом строку, визначеного статтею 134 цього Кодексу» [124]; виключення такої категорії, як «особи, які засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»), – ч. 2 ст. 101 КВК України;

– по-друге, аналогічно з попереднім пунктом, відбулася зміна правової природи інституту короткочасних виїздів за межі виправних і виховних колоній. Шляхом заміни в абз. 1 ч. 1 ст. 111 КВК України слів «може бути дозволено» словом «дозволяються» цей інститут із законного інтересу було трансформовано у право засуджених;

– по-третє, праця засуджених до позбавлення волі перейшла із розряду обов'язку у їхнє право (ч. 1 ст. 118 КВК України) [124].

Набула подальшого розвитку і група прав, яка в міжнародних пенітенціарних стандартах охоплюється родовою категорією «контакти засуджених із зовнішнім світом». Основними формами таких контактів, які найбільшою мірою сприяють ресоціалізації засуджених, виступають телефонні розмови й побачення (короткострокові й тривалі). Відповідні форми були вдосконалені згідно із Законом України від 8 квітня 2014 р. [124].

Так, розширено можливості засуджених щодо доступу їх до новітніх технологій для підтримання соціальних зв'язків, а саме абз. 7 ч. 1 ст. 107 КВК України було доповнено «правом вести з особами, які знаходяться за межами колоній, телефонні розмови у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет» [68] (курсив наш – О. Л.). Відповідне право шляхом внесення змін до ч. 5 ст. 110 КВК України отримали в т.ч. і засуджені під час їх перебування у стаціонарних закладах охорони здоров'я [124].

Варто зазначити, що якщо до 2014 р. кількість короткострокових і тривалих побачень, які мали право отримувати засуджені до позбавлення

волі, залежала від рівня безпеки виправної колонії (ч.1 ст. 138, ч.1 ст. 139, ч.2 ст. 140 КВК України [93, с. 271–275]), то після змін, внесених Законом України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII до ч. 4 ст. 110 «кількість та види побачень диференціюються залежно від виду структурної дільниці колонії, в якій тримаються засуджені, та становлять: 1) в дільниці посиленого контролю – одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на три місяці; 2) в дільниці ресоціалізації – одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на два місяці; 3) в дільниці соціальної адаптації та соціальної реабілітації – короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця» [124]. На нашу думку, такий порядок надання побачень більшою мірою сприяє реалізації принципу стимулювання правослухняної поведінки шляхом застосування зміни умов тримання засуджених в місцях несвободи не лише шляхом переведення до колонії іншого рівня безпеки, а й у межах однієї виправної колонії (шляхом переведення з однієї структурної дільниці до іншої), матеріальною підставою чого є досягнення засудженим ступеня виправлення «стає на шлях виправлення» (ч. 1 ст. 101 КВК України).

Окрім загальних категорій засуджених, законодавець приділив увагу й уразливим групам (жінкам і неповнолітнім) у частині забезпечення їхніх прав на контакти із зовнішнім світом, а також у частині сприяння їхній ресоціалізації. Зокрема, жінкам засудженим до позбавлення волі, яким дозволено проживання за межами території виправної колонії, було надано право мати при собі мобільний телефон та аксесуари до нього (абз. 3 ч. 2 ст. 142 КВК України), а також користуватися мобільним зв'язком за власний рахунок (абз. 4 ч. 2 ст. 142 КВК України). Значною гуманізацією правового становища засуджених жінок характеризуються й зміни, внесені у 2014 р. до абз. 1 ч. 10 ст. 154 КВК України, відповідно до яких дискреційний порядок було змінено на обов'язковий щодо звільнення «засуджених до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років

за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, які мають сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з ними проживання, або які мають можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини» [124]. Потужний виправно-ресоціалізаційний потенціал зазначеного гуманістичного інституту виявляється в тому, що, згідно з ч. 10 ст. 154 КВК України, відповідні категорії засуджених жінок «за поданням адміністрації установи виконання покарань і спостережної комісії звільняються судом від відбування покарання в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку» [68]. У свою чергу, «залежно від поведінки засудженої після досягнення дитиною трирічного віку або в разі смерті дитини уповноважений орган з питань пробації вносить до суду подання про звільнення її від відбування покарання або заміну його більш м'яким покаранням чи направлення засудженої для відбування покарання, призначеного за вироком» [68].

Щодо іншої вразливої категорії засуджених, то Закон України від 8 квітня 2014 р. доповнив перелік прав засуджених неповнолітніх новим, а саме «безкоштовно одержувати середню освіту» (абз. 5 ч. 1 ст. 143) [124].

Суттєвої видозміни набув порядок реалізації права засуджених до позбавлення волі на державне пенсійне забезпечення (ст. 122 КВК України) [68]. Так, якщо до 2014 р. засуджений мав право на зарахування періоду трудової діяльності під час відбування ним покарання у виді позбавлення волі до загального трудового стажу для призначення трудової пенсії після звільнення, то після прийняття Закону України від 8 квітня 2014 р. засуджений набув право отримувати пенсію у процесі відбування ним покарання. Також для адміністрації установи виконання покарань було прописано алгоритм забезпечення відповідного права засуджених.

Доречно звернути увагу, що у 2014 р. відповідними змінами до ч. 3 ст. 154 КВК України було вдосконалено порядок дострокового звільнення від

відбування покарання з підстав, передбачених ст. 81, 82 КК України, зокрема на орган або установу виконання покарань було покладено обов'язок «у місячний термін надіслати клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством, стосовно засудженого, щодо якого відповідно до ст. 81, 82 КК України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким» [124].

Відзначаючи загалом позитивний ефект від новацій, запроваджених до вітчизняного правового поля Законом від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII [124], в українській пенітенціарній науці вчені виокремлюють низку його дискусійних положень. Одним із таких є скасування обов'язку засуджених до позбавлення волі працювати і переведення його до розряду їхніх прав. На цьому питанні нами буде зосереджено більшу увагу у другому розділі при більш детальному аналізі відповідних складових елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи.

Зрозуміло, що таке кардинальне оновлення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених зумовило приведення у відповідність із законодавством також і відомчого правового регулювання. З огляду на це, наказом Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 р. № 2186/5 було затверджено нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – ПВРУВП) [143].

У межах другого періоду (2010–2016 рр.) спостерігаємо таку новацію, як створення в Україні національної моделі системи пробації, яка була формалізована Законом «Про пробацію» від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII [153]. На цей нормативно-правовий акт і новий для українського права інститут ми звертаємо увагу в контексті предмета нашого дослідження не випадково. По-перше, одним із принципів пробації є дотримання прав і свобод людини і громадянина (ст. 5), а по-друге, такий вид пробації, як пенітенціарна, передбачає підготовку осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою

трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про пробацію»). Відтак інститут пенітенціарної пробації здатний на етапі підготовки засудженого до звільнення максимально враховувати різні аспекти його правового статусу, що дуже важливо в контексті його ресоціалізації, яка ч. 2 ст. 6 КВК України визначається як «свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [68]. Тому логічним стало доповнення у межах наступного (третього) періоду 7 вересня 2016 р. системи основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України) новим засобом – пробацією, узгодивши таким чином норми КВК України із Законом України «Про пробацію» [115].

Окрім запровадження у 2015 р. інституту пробації, цей рік став примітним для кримінально-виконавчого законодавства України й тим, що набула подальшого розвитку нормативно-правова регламентація такого конституційного права засуджених в місцях несвободи, як право на свободу совісті, а саме КВК України було доповнено ст. 128-1 «Організація душпастирської опіки засуджених» [121]. Така законодавча новація зумовила й активізацію наукового супроводу процесів душпастирської опіки засуджених до позбавлення волі в Україні [34; 99].

Отже, можемо підбити підсумок, що за каденції ДПтС України правовий статус засуджених в місцях несвободи набув подальшого розвитку в напрямі приведення його у відповідність до міжнародних і зокрема європейських стандартів, що заклало потужні нормативно-правові передумови для правозастосовної діяльності Міністерства юстиції України, яке з 18 травня 2016 р. стало правонаступником ДПтС України [29] і нині продовжує реалізацію кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в межах третього періоду, який триває й дотепер. Тому далі зупинимося на основних його характерних рисах.

Третій (сучасний) період трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні (з 2016 р. й дотепер) повною мірою відбувається під егідою реформаційних ініціатив з боку Міністерства юстиції у сфері виконання кримінальних покарань. Подібна відомча приналежність повною мірою відповідає європейським стандартам щодо функціонування пенітенціарної системи.

По-перше, п. 71 Європейських пенітенціарних правил містить перелік винятків, який прямо вказує на те, яким відомствам не можуть бути підпорядковані пенітенціарні установи. Зокрема, у відповідній нормі зазначено, що «за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади, не підпорядковані військовому відомству, поліції або карного розшуку» [33].

По-друге, проведений вітчизняними вченими аналіз статистичних даних за Європейським регіоном [204] засвідчив, що перебування кримінально-виконавчої системи у віданні Міністерства юстиції є найпоширенішим варіантом (у 43 із 57 країн (ураховуючи ті країни, де Міністерство юстиції функціонує як об'єднане міністерство, а також країни, де замість Міністерства юстиції діють відповідні Департаменти юстиції), тобто 75,4 %) відомчого підпорядкування системи виконання покарань [168, с. 338].

Реалізація правового статусу засуджених до позбавлення волі на сьогодні на рівні пенітенціарного відомства сконцентрована в кримінально-виконавчих установах закритого типу, підпорядкованих Департаменту з питань виконання кримінальних покарань – міжрегіональному територіальному органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань, який із 24 січня 2020 р. є правонаступником Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України [30], котра була утворена 13 вересня 2017 р. [161]. Поряд із тим, в Україні із січня 2018 р. функціонує державна установа «Центр пробації» [160]. Таким чином, Міністерство юстиції України як єдиний центральний орган виконавчої

влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації [137; 162], проводить чітке розмежування між суб'єктами виконання покарань, як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі, і відповідно реалізації правового статусу засуджених до відповідного покарання.

За таких обставин Міністерство юстиції як суб'єкт законодавчої ініціативи вживало заходів щодо послідовного вдосконалення обох напрямів правового регулювання виконання кримінальних покарань і пробації. Відповідні законодавчі ініціативи вилилися в низку законів України, якими вносилися зміни й доповнення до кримінально-виконавчого законодавства протягом третього (сучасного) періоду трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи. Подібні видозміни торкнулися таких напрямів.

Як перший напрям варто виділити вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення, здійснене завдяки прийняттю Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення» від 06 вересня 2016 р. № 1487-VIII [125].

Цей напрям нами виділено як один із першочергових, адже застосування заходів заохочення та стягнення у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі [41] є одним з елементів у механізмі застосування прогресивної системи виконання/відбування відповідного покарання [25; 58]. У свою чергу, важливість прогресивної системи полягає в тому, що вона здатна за необхідних умов (формальних і матеріальних) і через відповідні форми (зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) суттєво гуманізувати початковий правовий статус засуджених.

Так, Законом від 6 вересня 2016 р. № 1487-VIII [125] систему заходів заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі (ч. 1 ст. 130 КВК України) [68], було доповнено новими видами, такими, як: присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності»; переведення на поліпшені умови утримання; надання дозволу на виїзд за межі колонії засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки з метою відвідування рідних (до 7 діб). Також збільшено суму грошей (із 15 % до 50% відсотків мінімального розміру заробітної плати), яку в порядку заохочення дозволено додатково витратити для придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності. Водночас зазначеним Законом зі ст. 130 КВК України було й виключено ч. 2, в якій йшлося про застосування до осіб, позбавлених волі, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у разі досягнення ними відповідного ступеня виправлення [125]. Варто також зазначити, що окремі вітчизняні вчені вважають виключення зі ст. 130 КВК України умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким необдуманим кроком, зараховуючи ці правові інститути до заходів заохочення засуджених [47, с. 170–171]. Ми підтримуємо позицію, згідно з якою: по-перше, у такий спосіб законодавець остаточно зняв дискусію навколо того, чи належать відповідні інститути до заходів заохочення, які, за нашим глибоким переконанням, насправді такими не є, а виступають формами прогресивної системи, і застосовуються вже після того, як засудженого було неодноразово заохочено заходами, передбаченими ч. 1 ст. 130 КВК України; а по-друге, «розвантажив» уповноважених осіб установ виконання покарань, зобов'язаних забезпечувати реалізацію цього процесу, водночас не обмеживши реалізацію цього права самими засудженими.

Також із метою своєчасного реагування на поведінку засуджених для подальшої можливої зміни їх правового статусу ст. 131 КВК України було

доповнено новою частиною 8, яка зобов'язує адміністрацію колонії «щоквартально проводити оцінювання поведінки особи, додержання нею правил поведінки, встановлених КВК України та правилами внутрішнього розпорядку колонії, а також дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці та приймати вмотивоване рішення про доцільність або недоцільність застосування до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, заходів заохочення» [125].

Найбільш щільно з таким елементом правового статусу, як обов'язки, пов'язаний інститут дисциплінарної відповідальності засуджених, який також зазнав істотних змін на підставі Закону від 6 вересня 2016 р. № 1487-VIII, а саме: 1) на рівні самостійних статей КВК України визначено поняття та зміст дисциплінарного проступку (ст. 131-1); обставини, що виключають дисциплінарну відповідальність (ст. 131-2), це дало змогу в повній мірі реалізувати принцип законності при застосуванні заходів стягнення до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі; 2) категорію «злісний порушник установленого порядку відбування покарання» замінено поняттям «злісне порушення встановленого порядку відбування покарання» (ст. 133); 3) замість ст. 135 «Посадові особи, які застосовують заходи заохочення і стягнення, та обсяг їх повноважень» було запропоновано нову її назву «Процедура дисциплінарного провадження», передбачивши повністю осучаснений зміст; 4) повноваження щодо поміщення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) передано суду (до цього часу таке поміщення провадилося за вмотивованою постановою начальника колонії або особи, яка виконує його обов'язки) [125]. Відповідні зміни за останнім пунктом було внесено й до ст. 537, 539 КПК України [112].

Другий напрям трансформації правового статусу засуджених до позбавлення волі стосується процесів гуманізації порядку і умов виконання покарань та реалізації прав засуджених, які було визначено двома законами про внесення змін до КВК України з відповідних питань.

Так, гуманізація порядку та умов виконання покарань торкнулася таких аспектів правового статусу засуджених в місцях несвободи: 1) на підставі змін до ч. 2 ст. 101 КВК України вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей віком до трьох років, набули право на переведення до дільниці соціальної реабілітації; 2) шляхом доповнення ст. 116 частинами 6 і 7 було розширено обсяг прав засуджених до позбавлення волі у сфері охорони здоров'я та надання медично-санітарного обслуговування [128].

Значно більшого оновлення зазнав правовий статус засуджених в місцях несвободи на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07 вересня 2016 р. № 1492-VIII [115]. Так, серед ключових новацій ми виділяємо такі.

По-перше, набув подальшого вдосконалення механізм забезпечення соціальних та спеціальних немайнових прав засуджених, таких як:

- право на звернення (внесення змін до абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України);
- право на працю, зокрема шляхом внесення змін до абз. 9 ч. 1 ст. 8 [68; 115] було створено додаткові гарантії для належних умов праці (законодавчо закріплювалося, що «тривалість робочого дня не може становити більше восьми годин і тривалість робочого часу – більше 40 годин на тиждень» [68]). Також зміни до ч. 1 ст. 118 [68; 115] дали можливість залучати засуджених до оплачуваної праці «на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за строковим трудовим договором, що укладається між засудженим і виправною колонією (слідчим ізолятором), за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції» [68; 115]. Зміни 2016 р. дозволили врегулювати працю засуджених до позбавлення волі у відповідності до трудового законодавства з урахуванням особливостей, визначених КВК України. У розвиток відповідного соціально-економічного права згідно зі змінами до ч. 2 ст. 120 було збільшено відсоток (із 15 до не менш як 50) [68; 115] нарахованого місячного заробітку, що «зараховується незалежно від усіх відрахувань на особовий рахунок

засуджених, які залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці у виправних колоніях» [68; 115];

– право на безперервний сон у нічний час шляхом заборони «примусового переривання сну засуджених у нічний час, крім вчинення засудженими втечі, масових заворушень, виникнення пожежі, аварії, стихійного лиха, безпосередньої загрози життю засуджених» (ч. 5 ст. 8) [68; 115];

– право на належне матеріально-побутове забезпечення, реалізація якого засудженими передбачає їх належне харчування, забезпечення одягом та предметами першої необхідності тощо. Для цього змінами до ч. 1–7 ст. 108 КВК України [68; 115] було скасовано обмеження обсягу продуктів харчування та предметів першої необхідності, право придбавати які розраховуючись безготівков мають засуджені до позбавлення волі, а також знято обмеження на обсяг грошей, за рахунок яких відповідні блага придбаваються. Відповідні зміни щодо зняття обмежень на обсяг грошей, зароблених у виправній колонії, одержаних за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, який «засуджені у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, у виправних колоніях середнього рівня безпеки та у виправних колоніях максимального рівня безпеки мають право витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби» [68; 115] було внесено до ст. 138–140, абз. 2 ч. 1 ст. 143 КВК України, що істотно знівелювало різницю у правовому статусі засуджених залежно від рівня безпеки виправної колонії, а також гуманізувало відповідний елемент правового статусу засуджених неповнолітніх. У свою чергу, на підставі змін до ч. 1 ст. 121 [68; 115] було скасовано обов'язок осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовувати вартість харчування, взуття, одягу, білизни;

– право на соціальне (зокрема пенсійне) забезпечення. Так, відповідна процедура була вдосконалена за рахунок осучаснення редакції ст. 122, однією з новацій якої стало закріплення гарантованого мінімуму (50 %)

пенсії, яка зараховується установою за місцем відбування покарання на особовий рахунок засудженого, яка отримала своє продовження у 2021 р. з прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» в частині внесення до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідних відомостей [120];

– права батьків щодо виховання дитини. Зокрема, було унормовано своєрідний «антидискримінаційний (за ознакою статі) запобіжник», що дозволило завдяки змінам до ч. 6 ст. 141 КВК України [68; 115] урівняти у правах матір та батька при вирішенні спірних питань щодо місця проживання дитини, яка перебуває в будинку дитини при виправній колонії;

– удосконалено процедуру застосування такої форми прогресивної системи, що чинить вплив на зміну правового статусу, як зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі. Так, на підставі змін до ч. 2, 3 ст. 100 КВК України було деталізовано повноваження спостережної комісії щодо погодження зміни умов тримання, а саме: у разі збільшення обсягу встановлених обмежень і переведення на більш суворі умови тримання [115]. Варто зауважити, що до 2016 р. зі спостережними комісіями погоджувалися обидві форми зміни умов тримання засуджених (як стосовно пом'якшення режиму, так і щодо посилення режиму) у межах однієї виправної колонії та шляхом переведення до колонії іншого рівня безпеки. Щодо цього часто висловлювалися критичні судження. Зокрема, М. С. Пузирьов ще у 2012 р. сформулював та обґрунтував пропозицію, яку у 2016 р. урахував український законодавець, на що вказує аналіз відповідних наукових праць поіменованого вченого [169, с. 133–136];

– згідно зі змінами ч. 1 ст. 156 [68; 115] визначено засади взаємодії уповноваженого органу з питань пробації та адміністрації установи виконання покарань у межах реалізації пенітенціарної пробації (підготовки до звільнення від відбування покарання). Важливість такої взаємодії

зумовлено тим, що одним із завдань такої спільної діяльності є максимальне поновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, в тому числі через забезпечення його соціально-економічних та інших прав після звільнення.

Третій напрям представлено низкою законів про внесення змін до КВК України, прийняття яких дало можливість продовжити позитивні ініціативи, розпочаті Міністерством юстиції у 2016 р. щодо забезпечення прав засуджених в місцях несвободи.

Тому, окрім вищеназваних трансформацій щодо змісту права засуджених на працю, у 2018 р. було продовжено розвиток зазначеного елемента правового статусу засуджених. Зокрема, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» від 03 липня 2018 р. № 2475-VIII [122] інститут строкового трудового договору, що укладався між засудженим і виправною колонією (слідчим ізолятором), було замінено «договором цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою – підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг» (ч. 1 ст. 118 КВК України) [68].

Важливість змін, внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» [122], полягає в тому, що як обов'язок праця із 2018 р. поширюється лише на тих засуджених до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами (ч. 2 ст. 118 КВК України). При цьому, згідно з оновленою редакцією ч. 2 ст. 120 КВК України, «засудженим, які мають заборгованість за виконавчими документами, незалежно від усіх відрахувань належить виплачувати не менш як двадцять п'ять відсотків загальної суми заробітку» [122].

Примітно, що з метою забезпечення людино-орієнтованого підходу до тлумачення положень кримінально-виконавчого законодавства, подолання негативного явища дискримінації, дотримання принципу поваги до прав і свобод людини положення КВК України (у тому числі в частині регламентації правового статусу засуджених в місцях несвободи) у 2018 р. було приведено у відповідність до Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї [49] шляхом заміни слів «інвалід» та «інваліди» у всіх відмінках і числах відповідно словами «особа з інвалідністю» та «особи з інвалідністю» у відповідному відмінку і числі [119]. Погоджуємося з такою позицією законодавця, адже запроваджуючи термін «особа з інвалідністю», він робить акцент на людині як особистості, а не на її інвалідності [105].

Окремо варто зазначити про розширення права засуджених шляхом оновлення редакції ст. 8 КВК України, що відбулося з прийняттям Законів України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення затриманому, підозрюваному, обвинуваченому, засудженому права на отримання правової допомоги» від 14 липня 2021 р. № 1637-IX [117] у частині забезпечення права засуджених на правову допомогу та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 18 жовтня 2022 р. № 2689-IX [113], яким засудженим забезпечено можливість звертатися до суду через адміністрацію установи виконання покарань із заявами про надання копій матеріалів кримінального провадження, у тому числі в електронній формі.

На підставі викладеного можемо констатувати, що проведений історико-правовий аналіз трьох періодів (2004–2010 рр., 2010–2016 рр., із 2016 р. й дотепер) дав підстави з'ясувати основні тенденції в трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи за часів чинності КВК України, показавши конкретний внесок у розвиток законотворчої діяльності за вказаним напрямом відповідного центрального органу виконавчої влади, відповідального за забезпечення формування та реалізацію

державної політики у сфері виконання кримінальних покарань (ДДУПВП, ДПтС України, Міністерства юстиції України), на визначеному етапі.

1.3. Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні

Досліджуючи поняття та зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи, у цьому підрозділі ми поставили завдання дослідити його системотвірні ознаки та проаналізувати погляди вітчизняних учених на саме поняття «кримінально-виконавчі засади», а також запропонувати науковій спільноті та українському законодавцю авторське визначення «кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи».

У відповідності до підходів розуміння правового статусу засуджених у пенітенціарній теорії та практиці такий статус засуджених в місцях несвободи повинен відповідати демократичним та гуманістичним засадам суспільства, зокрема, включати право на достатній життєвий рівень, особисту безпеку та охорону під час відбування покарання, право на гуманне та гідне поводження та ін. Враховуючи зауважене вище слід зазначити, що ряд кримінально-виконавчих засад потребує ґрунтовного наукового перезавантаження та переосмислення, оскільки саме вони закладають основи правового регулювання порядку та умов виконання/відбування засудженими покарання в місцях несвободи та гарантують забезпечення правового статусу засуджених, на чому ми акцентували увагу в підрозділі 1.2 дисертаційної роботи.

Слід зауважити, що виникнення кримінально-виконавчих засад і їх вплив на правовий статус засуджених в місцях несвободи є результатом реалізації кримінально-виконавчих норм, які регулюють порядок і умови

виконання/відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Українські вчені в своїх працях часто вживають термін «кримінально-виконавчі засади», але його зміст тлумачать по-різному. Аналіз визначень цього терміна свідчить, що, по-перше, науковці застосовують його, як правило, відповідно до предмета власного дослідження; по-друге, його використання має суто теоретико-прикладний характер, оскільки в нормах КВК України він поки що не набув свого законодавчого закріплення.

Отже, з'ясування змісту терміна «кримінально-виконавчі засади» має нести не лише теоретико-пізнавальний характер, а й, як зауважує авторський колектив навчального посібника «Поняття та зміст прогалин і колізій у кримінально-виконавчому законодавстві та шляхи їх подолання», прикладний характер [103, с. 38]. І з такою позицією вітчизняних учених варто погодитися, оскільки правовий статус засуджених в місцях несвободи передбачає не лише права і обов'язки засуджених, а і їх законні інтереси в системі їх правового статусу.

Окремо варто наголосити, що кримінально-виконавчі засади не лише входять до структури порядку та умов виконання/відбування засудженими покарання в місцях несвободи, а і є частиною правового механізму захисту прав та свобод засуджених. Дана теза ґрунтується на праві засуджених та їх рідних звернутися із скаргою до суду та Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у випадку порушення адміністрацією установи виконання покарань матеріально-побутових та медико-санітарних вимог законодавства.

Вітчизняний учений В. Я. Конопельський у власному дослідженні дійшов висновку, що в науковій літературі з питань кримінально-виконавчого права словосполучення типу «кримінально-виконавчі засади» є широко вживаними, проте їх автори досі не визначили їхній зміст у вигляді окремого поняття. А тому, як зауважує дослідник, учені оперують поняттям

«кримінально-виконавчі засади», проте не наводять їх дефініцію під час авторського пошуку з того або іншого предмета дослідження [51, с. 468–475].

Із такою позицією автора варто не погодитися, оскільки, як пише вітчизняна дослідниця у сфері пробації Л. І. Олефір, під кримінально-виконавчими засадами варто розуміти виражені в кримінально-виконавчому праві або в інших законодавчих актах вихідні нормативно-керівні начала, які характеризують його зміст і закріплюють порядок та умови виконання та відбування кримінального покарання й застосування пробації [97, с. 23–24].

Інша вітчизняна вчена О. Т. Устюжанінова, досліджуючи кримінально-виконавчі засади функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, дійшла висновку, що кримінально-виконавчі засади потрібно розглядати як вихідні нормативно-керівні положення, що забезпечують реалізацію завдань ДКВС України за різними функціональними напрямками шляхом застосування норм кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства, а також відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, які врегульовують порядок та умови виконання/відбування кримінальних покарань та пробації [193, с. 128].

У відповідності до пенітенціарної доктрини, кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи розглядаються нами як окрема правова категорія, що відображає юридично оформлений соціальний статус засуджених. Так, з позиції А. Х. Степанюка «правовий статус засуджених в місцях несвободи являє собою різновид спеціального статусу, який, у свою чергу, поділяється на правові статуси осіб, які відбувають різні види покарань (громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі тощо)» [65, с. 20].

Не вступаючи в наукову дискусію щодо віднесення правового статусу засуджених в місцях несвободи до спеціального статусу, ми в процесі дослідження звернули увагу на позицію М. С. Пузирьова, згідно з якою «якщо застосувати принцип диференціації та індивідуалізації, то правовий статус засуджених також можна прив'язати і до індивідуального статусу

громадянина (якщо засуджений є інвалідом [71]), і до статусу іноземців, осіб без громадянства, осіб із подвійним громадянством (якщо відповідно засуджений належить до однієї з названих категорій)» [205]. Також, правовий статус засудженого відноситься до галузевого (кримінально-процесуального) правового статусу особи (наприклад, у випадку, коли засуджений є обвинуваченим у кримінальному провадженні за кримінальне правопорушення, яке він вчинив під час відбування покарання). Зауважимо, що такий диференційний підхід до розуміння правового статусу засуджених у повній мірі відповідає загальнофілософським категоріям загального та особливого, а тому заслуговує також на увагу. У зв'язку із чим відповідні теоретичні положення варто використовувати для виведенні цілісної дефініції «кримінально-виконавчі засади». Переконані, що запровадження до наукового обігу відповідної правової категорії сприятиме усуненню прогалин у теоретичних та правових положеннях щодо виконання/відбування покарання [73, с. 38].

До речі, кримінально-виконавчі засади звернені, насамперед, до суб'єкта виконання кримінального покарання, кримінально-виконавчої установи. А тому їх безумовне дотримання (виконання) є необхідною умовою та важливою гарантією ефективного виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк [73, с. 38].

Звичайно, було б неправильно стверджувати, що за обсягом змісту та сферою дії кримінально-виконавчі засади не можуть відрізнитися. Певна їх відмінність можлива на всіх трьох стадіях виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк: соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції. Отож, кримінально-виконавчі засади ми не поділяємо на основні та другорядні. Будучи в тісній взаємодії, як пише вітчизняний учений В. Т. Марчук, одні засади сприяють реалізації інших, і лише застосування всіх засад у їх сукупності, у системі, у взаємозв'язку та взаємодії може сприяти ефективному виконанню/відбуванню покарання [85, с. 263].

Така позиція вітчизняного вченого кореспондує з нашою думкою, а тому в контексті цього дослідження ми пропонуємо науковій спільноті таке визначення кримінально-виконавчих засад: *це взаємозалежна система законодавчих та відомчих нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини в певній, визначеній сфері.*

Варто також підтримати позицію інших вітчизняних учених, згідно з якою чинне кримінально-виконавче законодавство не забезпечує достатньою мірою кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи потребам практики. Зокрема, не всі елементи правового статусу засуджених в місцях несвободи розроблені в повному обсязі, а це суперечить положенням про зв'язок і взаємозумовленість правового статусу особи, громадянина і правового регулювання застосування покарання до особи, що, у свою чергу, не завжди відповідають положенням загальної теорії права [70, с. 91]. Актуальність розгляду цього питання, як зазначає вітчизняний дослідник Ю. М. Богдан, полягає в такому:

– по-перше, у відсутності теоретичних розробок правового статусу засуджених в місцях несвободи, чітко виробленої системи, яка б закріплювала цей правовий статус;

– по-друге, актуальність питання визначається необхідністю розроблення конкретного механізму реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи, адже визначення, систематизація прав, законних інтересів та обов'язків засуджених в місцях несвободи, їх закріплення без застосування на практиці не буде мати ніякого значення;

– по-третє, процес реформування кримінально-виконавчого законодавства та практики розглядається в контексті розширення прав засуджених, повної реалізації їх правового статусу та приведення чинних нормативно-правових актів, що регулюють кримінально-виконавчу діяльність, у відповідність до міжнародних нормативно-правових актів та стандартів;

– по-четверте, розширення прав засуджених розглядається як ефективний напрям реінтеграції засудженого в суспільство після звільнення;

– по-п'яте, реалізація засудженими своїх прав та свобод є особливо важливим аспектом дотримання законності під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк [12, с. 116].

Будь-яке фундаментальне наукове дослідження повинно мати свій понятійний апарат. І дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи не є винятком.

Тому наукове обґрунтування авторського визначення поняття кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи, за нашим глибоким переконанням, є неможливим без дослідження поняття «правовий статус засуджених» [75, с. 480].

Зокрема, В. М. Трубников визначив, що, згідно з текстом закону, правове становище засудженого – це «сукупність суб'єктивних обов'язків, що на нього покладаються, і прав, які він має під час відбування покарання» [63, с. 82]. На нашу думку, у даному визначенні випущено такий елемент правового статусу засуджених, як законні інтереси [80, с. 122].

У своїх працях Ю. А. Чеботарьова, вивчаючи правовий статус засуджених до покарання у виді позбавлення волі, визначила його «не просто як різновид загального правового статусу людини і громадянина, а як різновид, що знаходиться з цим загальним правовим статусом у системоутворюючій єдності, яка не передбачає роз'єднання цих елементів. І якщо допускаються які-небудь обмеження в правах і свободах засудженого і посилаються при цьому на вимоги режиму відбування покарання або на іншу якусь необхідність – все це є незаконним, суперечить конституційним встановленням щодо правового статусу громадянина» [198, с. 49–50].

Т. А. Денисова зазначила, що «правовий статус засуджених – це сукупність юридично закріплених конституційних, громадянських та інших прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, якими володіє засуджений в період відбування покарання» [6, с. 75].

І. Г. Богатирьов доводить, що правовий статус засуджених – це «закріплене нормами різних галузей права і виражене через сукупність прав, законних інтересів і обов'язків становище засуджених під час відбування того чи іншого виду кримінального покарання» [10, с. 113]. Також, автор наголошує на тому, що низка суб'єктивних прав засуджених виступають в т.ч. і в якості правообмежень (право на побачення, отримання посилок і передач, витрату грошей тощо) у тому випадку, коли обмеження таких прав може здійснюватися на розсуд адміністрації установи відбуття покарання. Такий стан обумовлений нечіткістю формулювання прав та обов'язків засуджених у чинному законодавстві та відомчих нормативно-правових актів [10, с. 108].

У своїх працях О. І. Кіслов наступним чином сформулював поняття правового статусу засуджених – це «система прав, свобод та обов'язків громадянина, закріплених у Конституції України й інших законодавчих і підзаконних актах, з обмеженнями, які визначено законом і встановлено вироком суду» [64, с. 247]. На нашу думку, дана дефініція також, як і у випадку із підходом В. М. Трубникова, не містить вказівки на такий елемент правового статусу засуджених, як їх законні інтереси.

О. В. Лисодед запропонував власне визначення правового статусу засуджених: «засновані на загальному статусі громадян України і закріплені в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їх прав, законних інтересів та обов'язків, що залежить від призначеного виду кримінального покарання та їх поведінки в період його відбування» [66, с. 27].

Ґрунтуючись на результатах дослідження зазначених вище дефініцій, нами сформовано авторське визначення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи як *системи упорядкованих законодавчих та відомчих нормативно-правових актів ДКВС України, спрямованої на забезпечення прав, обов'язків і законних інтересів засуджених в місцях несвободи.*

Концептуальні засади механізму виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк виступають невід'ємним елементом правового статусу засуджених у наступних сферах:

1. Забезпечення режиму і безпеки

Розміщення засуджених у багатомісних камерах унеможлиблює припинення небажаних контактів між ними. Наразі встановлені законом принципи роздільного тримання засуджених не дають змоги ефективно вирішувати цю проблему. Водночас подолання загрози угруповання кримінально орієнтованих засуджених, вчинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, не забезпечується повною мірою й в умовах колективного тримання зазначеної категорії осіб. З огляду на це, пропонується:

– диференціація умов тримання засуджених з метою забезпечення виконання ними встановлених вимог режиму, створення системи вивчення факторів, що сприяють ексцесам з боку засуджених, із метою вироблення заходів, що стимулюють правислухняну поведінку, а також посилення відповідальності злісних порушників установленого порядку відбування покарання;

– створення справедливої й контрольованої системи мотивації засуджених до законислухняної поведінки, що забезпечує зміну умов відбування покарання і виду (рівня безпеки) виправної колонії, умовно-дострокове звільнення або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, удосконалення порядку участі адміністрації виправних колоній у реалізації механізмів умовно-дострокового звільнення і заміни невідбутої частини покарання більш м'яким з урахуванням поведінки й особистісних характеристик засуджених;

– удосконалення системи заходів стягнення щодо засуджених, які порушують установлений порядок відбування покарання, що тягнуть за собою зміну умов відбування покарання і виду (рівня безпеки) виправної колонії;

– підвищення ефективності нагляду за поведінкою осіб, які тримаються в установах виконання покарань, на основі впровадження сучасних технічних засобів нагляду, підвищення якості підготовки персоналу ДКВС України і поліпшення умов несення служби;

– розроблення комплексу заходів щодо формування в персоналу ДКВС України умінь і навичок, що дають змогу забезпечити ефективну протидію протиправній поведінці з боку засуджених, а також заходів відповідальності за порушення прав засуджених;

– удосконалення заходів запобігання та припинення можливих неслужбових зв'язків персоналу ДКВС України із засудженими, кримінально-протиправних зв'язків засуджених між собою і засуджених з особами, які перебувають за межами установ виконання покарань;

– створення системи запобігання кримінально-протиправній поведінці засуджених на основі застосування сучасних інженерно-технічних засобів охорони та нагляду, нових технологій і підходів до організації безпеки об'єктів ДКВС України, а також формування єдиної технічної політики у сфері їх оснащення комплексами інженерно-технічних засобів охорони й нагляду. Оснащення всіх слідчих ізоляторів і установ виконання покарань сучасними інтегрованими системами безпеки;

– застосування персоналом ДКВС України комплексу індивідуальних профілактичних заходів щодо запобігання правопорушенням, у тому числі кримінальним, з боку засуджених;

– введення моніторингу за поведінкою засуджених за допомогою технологій електронного контролю (відеоспостереження, електронні браслети, бездротові технології тощо);

– переведення підрозділів охорони установ виконання покарань на прогресивні способи несення служби, що дають змогу виконувати завдання з ізоляції засуджених із залученням оптимальної чисельності персоналу [75, с. 481].

2. Матеріально-побутові умови тримання засуджених

У сфері матеріально-побутових умов тримання засуджених передбачається:

– завершення протягом наступних трьох-п'яти років будівництва нових, модернізованих установ виконання покарань у відповідності до європейських стандартів, увідповіднення діючих установ вимогам національного та міжнародного законодавства шляхом фундаментальної їх реконструкції, такий підхід у покращенні сприятиме усуненню підстав для звернень засуджених до ЄСПЛ;

– затвердження нових видів речового постачання, що відповідають міжнародним стандартам і сучасним споживчим властивостям, забезпечення новим речовим майном засуджених;

– виконання санітарно-гігієнічних вимог до умов тримання засуджених відповідно до встановлених нормативів, підвищення нормативів жилої площі для засуджених;

– удосконалення організації харчування засуджених відповідно до міжнародних стандартів;

– оптимізація системи закупівель для потреб установ ДКВС України з метою підвищення її економічності, ефективності та прозорості, перехід на повсюдне використання електронної закупівлі товарів, робіт і послуг для потреб установ ДКВС України.

3. Медичне обслуговування

У сфері медичного обслуговування пропонується:

– забезпечення гарантованого обсягу безкоштовної медичної допомоги на основі його раціонального розподілу між установами (підрозділами) охорони здоров'я ДКВС України та установами державної (муніципальної) системи охорони здоров'я, виходячи з принципів підвищення її доступності та якості;

– увідповіднення матеріально-технічного забезпечення медичних частин, лікувально-профілактичних установ, установ санітарно-епідеміологічного нагляду на об'єктах ДКВС України вимогам визначеним у

сфері охорони здоров'я, розвиток та реформування мережі санітарно-гігієнічних та бактеріологічних лабораторій;

– розробка та впровадження за участю науково-дослідних медичних організацій сучасних методів лікування, діагностики, профілактики та реабілітації захворювань, які найбільше розповсюджених серед засуджених, з метою зниження рівня смертності, інвалідності та захворюваності;

– оптимізація протоколу лікування та заходів ізоляції у випадку захворювання засудженого на COVID-19;

– формування програм підвищення мотивації здорового способу життя серед засуджених;

– вакцинації засуджених від сезонних захворювань та COVID-19;

– забезпечення послідовності проведення медико-соціальних заходів по відношенню до засуджених, які страждають на захворювань, що дозволять достроково звільнитися з місць несвободи.

4. Трудова діяльність і професійна підготовка засуджених

У сфері трудової діяльності та професійної підготовки засуджених передбачається:

– створення умов для трудової зайнятості засуджених залежно від виду установи виконання покарань, удосконалення виробничо-господарської діяльності ДКВС України та підвищення економічної ефективності праці засуджених;

– розроблення нових принципів залучення до праці засуджених в умовах суворої ізоляції від суспільства, диференціація їх змісту, створення невеликих робочих камер-майстерень і впровадження індивідуальних форм зайнятості;

– опрацювання питання щодо встановлення для установ, у яких відбувають покарання неповнолітні, спеціального податкового режиму з метою спрямування доходів від праці засуджених на поліпшення умов їх тримання;

- створення додаткових робочих місць і розвиток виробничої й соціальної сфери установ ДКВС України;
- активне залучення комерційних організацій до створення виробничих зон в установах;
- розроблення найбільш перспективних напрямів виробничої діяльності установ ДКВС України з метою пріоритетного забезпечення потреб ДКВС України власним виробництвом і випуску конкурентоспроможної продукції;
- оптимізація системи оплати праці засуджених із метою підвищення можливостей компенсації збитків потерпілим від кримінальних правопорушень і державі, забезпечення засудженим, які працюють, гарантій, пов'язаних з їх трудовою діяльністю, здійснення своєчасного перегляду розцінок з оплати їх праці залежно від зміни виробничого процесу, зміна розміру частини зароблених коштів, що зараховується на особовий рахунок засудженого;
- визначення прогностичних потреб у робітничих спеціальностях і фахівцях по галузях і регіонах за укрупненими групами професій, затребуваних на ринку праці;
- удосконалення й розвиток системи початкової професійної освіти та професійної підготовки засуджених, збереження, передислокація, перепрофілювання та створення нових освітніх установ початкової професійної освіти, що реалізують усі форми організації освітнього процесу з різним обсягом обов'язкових занять засуджених;
- на основі прогностичного аналізу та моніторингу потреб у робітничих професіях установ ДКВС України та регіонального ринку праці формування та реалізація програм професійного навчання та професійної підготовки засуджених з подальшим їх працевлаштування та ресоціалізацію;
- участь установ і органів ДКВС України в регіональних цільових програмах зайнятості населення та розвитку системи соціального партнерства у сфері підготовки робітничих кадрів із числа засуджених.

5. Соціальна, психологічна, виховна та освітня робота із засудженими

У сфері соціальної, психологічної, виховної та освітньої роботи із засудженими пропонується:

– створення справедливої й ефективної системи стимулів засуджених до законослухняної поведінки, включаючи вдосконалення порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, оновлення механізму умовно-дострокового звільнення, що враховує при його застосуванні щодо засудженого тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, відбутий строк покарання, рецидив кримінального правопорушення та відшкодування збитків потерпілим;

– розроблення заходів дисциплінарного впливу за незначні правопорушення (заборона на заняття спортом і на участь у культурних заходах, заборона на користування телевізором і пресою, літературою розважального характеру тощо) і нових заходів заохочення, що застосовуються до засуджених;

– посилення виховної роботи із засудженими, здатними до ресоціалізації, з особливим акцентом на залучення їх до трудової діяльності, здобуття професії або перекваліфікацію;

– розвиток соціальної, психологічної та виховної роботи в напрямі забезпечення ресоціалізації засуджених, освоєння ними основних соціальних функцій як необхідних умов виправлення та успішної адаптації в суспільстві після звільнення;

– оптимізація соціальної, психологічної та виховної роботи із засудженими, основою якої виступає функціональна взаємодія співробітників різних структурних підрозділів установ виконання покарань та залучення представників органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства;

– пошук і впровадження нових індивідуальних форм роботи, які забезпечують надання адресної соціальної, психологічної та педагогічної допомоги кожному засудженому з урахуванням його індивідуально-

психологічної, кримінально-правової та соціально-демографічної характеристик;

– удосконалення морального, духовного та патріотичного виховання засуджених у виправних закладів шляхом планування, організації та проведення відповідних виховних заходів, які спрямовані на стимулювання і розвиток у засуджених бажання виконувати суспільно корисні функції, дотримуватися встановлених законом та суспільством норм поведінки;

– використання співпраці зі структурами громадянського суспільства, громадськими об'єднаннями, діяльність яких може бути корисна для гуманітарно-виховного впливу на засуджених, активізація взаємодії з традиційними конфесіями, зокрема, забезпечення засудженим можливості участі в релігійних обрядах, реалізація спільних із традиційними конфесіями гуманітарних проєктів;

– розширення форм організації культурного дозвілля засуджених, клубної та гурткової роботи, залучення до цієї роботи митців, діячів культури і спорту, у тому числі які мають широку популярність і позитивний авторитет, поповнення бібліотечних фондів установ виконання покарань;

– підвищення вимог до науково-методичного рівня психокорекційної та психодіагностичної роботи психолога із засудженими, упровадження інноваційних технологій та передового досвіду психологічної роботи, адаптація їх до реалій психологічного впливу на засуджених;

– закріплення на законодавчому рівні соціально-психологічної роботи як засобу виправлення засуджених, визначення її основних форм, формування нормативу штатної чисельності соціальних працівників у виправних установах у відповідність до науково-обґрунтованих нормативів та практики;

– упровадження сучасних технологій соціальної допомоги, захисту і підтримки щодо найбільш соціально вразливих категорій засуджених, а також конкретної особистості на всіх етапах відбування покарання;

– подальший розвиток сприятливих умов для отримання засудженими повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти за допомогою заочного й дистанційного навчання, розроблення та впровадження спеціальних методик навчання, що враховують рівень розумового розвитку й педагогічної занедбаності засуджених, а також освітніх та корекційних програм роботи з різними категоріями засуджених;

– підвищення ролі закладів вищої освіти ДКВС України у розробленні та проведенні фундаментальних і прикладних наукових досліджень, упровадження діагностичних програм та інноваційних технологій психологічної роботи із засудженими, адаптації передового вітчизняного та зарубіжного досвіду роботи;

– розроблення для осіб, засуджених за різні види кримінальних правопорушень (кримінальні правопорушення екстремістської й терористичної спрямованості, кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, корисливі кримінальні правопорушення тощо), базових (обов'язкових) програм психологічної корекції особистості для формування соціальної спрямованості засуджених, профілактики деструктивних виявів, їхньої ресоціалізації та подальшої інтеграції в суспільство [75, с. 482].

На завершення розгляду підрозділу 1.3 зауважимо, що дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи крізь призму кримінально-виконавчих засад показує їх важливу роль не лише для доктрини кримінально-виконавчої науки, а й у правотворчості та правозастосовній практиці органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України.

Висновки до розділу 1

У процесі вивчення теоретико-методологічних засад дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні сформульовано такі висновки:

1. З'ясовано, що досі не розкритими на теоретичному рівні є такі складові предмета дослідження, як стан розроблення проблеми правового статусу засуджених в місцях несвободи та її методологічне забезпечення; генезис зародження правового статусу засуджених в місцях несвободи; поняття та зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи; механізм реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи.

2. Додатковим аргументом щодо актуальності, теоретичної та практичної значущості дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи виступають ті завдання й функції, які покладаються на установи виконання покарань за сучасних умов та визначені на нормативно-правовому рівні, зокрема в: 1) Законі України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р.; 2) Законі України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення» від 6 вересня 2016 р.; 3) Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016 р., «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 18 жовтня 2022 р. та ін. Як показало вивчення їх змісту, у них закріплені концептуальні напрями розвитку ключових сфер кримінально-виконавчої діяльності в Україні, включаючи й сферу правового статусу засуджених в місцях несвободи, і

визначені конкретні заходи та суб'єкти їх реалізації, що й стало вирішальним при виборі об'єкта, мети та завдання цього наукового дослідження.

3. Проведений аналіз стану наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи засвідчив, що вітчизняні науковці активізували сам процес його вивчення та вважають, що він відіграє важливу роль як для засуджених, так і персоналу установ виконання покарань, оскільки створює належний порядок та умови для засуджених щодо відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а персоналу надає можливість у повному обсязі застосовувати основні засоби виправлення й ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України).

4. Розглянуто історичні періоди трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи за часів чинності КВК України, на підставі чого констатовано таке:

– протягом першого періоду (1 січня 2004 р. – 9 грудня 2010 р.), який за чинності КВК України припав на каденцію ДДУПВП, було вжито низку законодавчих трансформацій, що або безпосередньо стосувалися, або справили істотний вплив на правовий статус засуджених в місцях несвободи;

– другий період трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи припадає на каденцію ДПтС України як центрального органу виконавчої влади у сфері виконання покарань. Історичними межами цього періоду є 9 грудня 2010 р., коли Указом Президента України № 1085/2010 було утворено ДПтС України, реорганізувавши ДДУПВП, та 18 травня 2016 р., коли постановою Кабінету Міністрів України № 343 було ліквідовано ДПтС, поклавши на Міністерство юстиції завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Проведений аналіз законодавчих ініціатив ДПтС України і прийнятих на їх основі законів України засвідчив продовження позитивної тенденції вдосконалення правового статусу засуджених в місцях несвободи, у тому числі адаптації його до європейських стандартів;

– третій (сучасний) період трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи (із 2016 р. й дотепер) повною мірою відбувається під егідою реформаційних ініціатив з боку Міністерства юстиції у сфері виконання кримінальних покарань. Подібна відомча приналежність повною мірою відповідає європейським стандартам щодо функціонування пенітенціарної системи.

5. Нині категорія кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи відіграє значну роль не лише у науці кримінально-виконавчого права, а й у правотворчості та правозастосовній діяльності. Так, правовий статус засуджених є предметом як окремих законів України (зокрема «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII), так і пильної уваги правозахисників.

6. Доведено, що кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи є різновидом спеціального статусу, який, у свою чергу, поділяється на правові статуси осіб, які відбувають різні види покарань (арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі). Сформульовано авторське визначення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи.

Основні наукові результати здобувачки опубліковано в працях [73; 75; 79; 80].

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІСТОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ

2.1. Права та обов'язки засуджених в місцях несвободи в Україні в системі їх правового статусу

Починаючи характеристику прав засуджених в місцях несвободи в Україні, зазначимо, що на відміну від обов'язків, прописаних у КВК України в загальному вигляді, права засуджених регламентовані в ньому виключно докладно, що зумовлено, зокрема, прагненням створити додаткові гарантії забезпечення законності при виконанні покарань.

Про таку деталізацію свідчать положення кримінально-виконавчого законодавства України, які розглянемо нижче.

Зокрема, право засуджених на охорону здоров'я (абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України) деталізується далі в положеннях абз. 5 ч. 1 ст. 107 (що гарантує засудженим до позбавлення волі право отримувати медичну допомогу і лікування), ст. 116 «Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі» КВК України, а також в інших нормативно-правових актах. Для деталізації механізму реалізації цього права на відомчому та міжвідомчому рівнях: по-перше, затверджено Перелік закладів охорони здоров'я ДКВС України [136]; по-друге, детально регламентовано Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я ДКВС України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту [140]; по-третє, унормовано Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі [142].

У свою чергу, основне право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення, первинно визначене в абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України, для засуджених в місцях несвободи також значною мірою деталізовано в положеннях ст. 115 «Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі» КВК України, а також у відомчих нормативно-правових актах, у яких докладно регламентовано забезпечення засуджених до позбавлення волі одягом, білизною та взуттям [134], норми харчування осіб, позбавлених волі [149], а також інші важливі аспекти організації побуту засуджених до цього виду покарання [138; 139; 141; 148; 77, с. 139].

Першим з основних прав засуджених (у т. ч. в місцях несвободи) в абз. 2 ч. 1 ст. 8 КВК України закріплено право засуджених «на отримання інформації про свої права й обов'язки, порядок та умови виконання і відбування призначеного судом покарання. Адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати засудженим зазначену інформацію, а також ознайомлювати їх зі змінами порядку і умов відбування покарань» [68].

Разом з обов'язком ввічливо ставитись до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених (абз. 4 ч. 1 ст. 9 КВК України) засуджені, у свою чергу, мають право «на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню» (абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України) [68]. Зазначене право є похідним від такого абсолютного права особи, закріпленого у ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, як не бути підданою катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [48]. Варто зазначити, що виявлення фактів подібного поводження зумовлює сувору відповідальність представників персоналу (аж до кримінальної відповідальності), які допустили таке поводження із засудженими. Це впливає із положень як КК України (ст. 127 «Катування») [61], так і Закону України «Про Державну кримінально-

виконавчу службу України» (ст. 16 «Вимоги до персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України і його відповідальність») [129].

Також на підставі абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону. Зокрема, підстави і порядок застосування до засуджених заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї детально регламентовані у ст. 106 КВК України, а також у нормах низки статусних законів, як-то «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (п. 7 ч. 2 ст. 18) [129], «Про Національну поліцію» (ст. 44–46) [147] тощо.

Наслідком впливу міжнародних стандартів поведінки із засудженими є включення до абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України у 2014 р. положення, згідно з яким, засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди [124].

КВК України суттєво розширив і право засуджених на звернення. Так, на підставі абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України, засуджені мають право «звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ЄСПЛ, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань» [68].

При цьому, зважаючи на положення ст. 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, звернення засудженого до ЄСПЛ є правомочним, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту засуджених [48].

Відтак, з огляду на внесені Законом України від 01 грудня 2005 р. № 3166-IV [116] зміни до абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України [68], засуджені отримали можливість звернення за захистом своїх прав до міжнародних організацій із захисту прав і свобод людини. Це не тільки данина вступу

України до світового співтовариства як цивілізованого і рівноправного партнера, який визнає юрисдикцію спеціальних судових органів світового та європейського співтовариства, а й підтвердження прагнення до відкритості кримінально-виконавчої системи, дотримання й охорони прав і свобод людини.

У КВК України (абз. 5 ч. 1 ст. 8) закріплено важливе право засуджених давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим надають мовою звернення. Якщо відсутня можливість дати відповідь мовою звернення, то її надають українською мовою з перекладом відповіді на мову звернення, який забезпечує орган або установа виконання покарань [68]. Зважаючи на зміст цього гарантованого засудженому права, установи, де відбувають покарання засуджені іноземці, повинні мати у своєму розпорядженні (на договірній основі) необхідну кількість перекладачів, щоб у разі необхідності своєчасно здійснити переклад; витрати на це входять до бюджету ДКВС України.

Серед основних прав засуджених, що також має й конституційну основу (ст. 49), – право на охорону здоров'я (абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України). При цьому обсяг реалізації цього права встановлено Основами законодавства України про охорону здоров'я [98], за винятком обмежень, передбачених законом. Примітним є те, що, крім забезпечення охорони здоров'я системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, відповідне право реалізується також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Тому засудженому гарантовано право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти [68].

Таке положення абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України повною мірою корелює з п. «д» ч. 1 ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я, яким кожному громадянину гарантовано право на кваліфіковану медичну й реабілітаційну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря і фахівця з реабілітації, вибір методів лікування та реабілітації відповідно до

рекомендацій лікаря і фахівця з реабілітації, вибір закладу охорони здоров'я [98; 77, с. 139].

Також привертає увагу інше положення абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України. Зокрема, як слушно зауважують автори науково-практичного коментаря КВК України А. Х. Степанюк та І. С. Яковець, «...законодавець прийняв рішення відмовитися від примусового лікування алкоголіків і наркоманів: вперше на рівні закону закріплено, що хворі алкоголізмом та ті, хто страждає від наркотичної залежності, зможуть проходити курс лікування за їх письмовою згодою безпосередньо в установах виконання покарань або у місцевих наркологічних установах системи органів охорони здоров'я (залежно від виду покарання та ступеня ізоляції)» [188, с. 42].

На відміну від виправно-трудового законодавства, яке було чинним раніше, КВК України закріплює право засуджених на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України (абз. 7 ч. 1 ст. 8). Розглядаючи це основне право засуджених, варто звернути увагу на декілька моментів. По-перше, за часів дії виправно-трудового законодавства засудженим до позбавлення волі пенсії на період відбування покарання не виплачували. По-друге, починаючи з прийняття КВК України і до внесення у 2014 р. відповідних змін [124], до змісту аналізованого права входило словосполучення «на отримання пенсій», а не «на оформлення пенсій», як це є сьогодні. На перший погляд, це несуттєва різниця, проте вона є і полягає в такому. У період 2004–2014 рр. засуджені, маючи право на отримання пенсій, отримували лише пенсії, які були призначені до відбування покарання. При цьому час роботи засуджених у період відбування ними покарання у виді позбавлення волі зараховували до стажу роботи для призначення трудової пенсії після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством [68, с. 72]. Тобто особа не могла претендувати на призначення й отримання пенсії, коли відповідний

юридичний факт наставав під час відбування покарання. Це було порушенням прав людини.

Тому в 2014 р. законодавцем з метою адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів [124] було внесено відповідні зміни як до абз. 7 ч. 1 ст. 8, так і до ст. 122 «Загальнообов'язкове державне соціальне страхування і пенсійне забезпечення засуджених до позбавлення волі» КВК України.

Відтак, на сьогодні «засуджені мають право на загальних підставах на призначення та отримання пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законодавством про пенсійне забезпечення» (ч. 2 ст. 122 КВК України) [68].

Відповідно осучаснено і приведено у відповідність до прав людини механізм призначення та отримання пенсій засудженими до позбавлення волі.

Так, на підставі ч. 3 ст. 122 «пенсії засудженим за наявності відповідного права призначають територіальні органи Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання. Особа, яка під час відбування покарання набула право на пенсію, надає адміністрації виправного закладу клопотання про забезпечення необхідних умов для призначення їй пенсії за місцезнаходженням цього виправного закладу, у тому числі щодо виклику представників Пенсійного фонду України з метою подання у встановленому порядку необхідних документів безпосередньо особою, яка відбуває покарання, або представником особи, яка відбуває покарання, за нотаріальним дорученням. Адміністрація виправного закладу не довше, ніж протягом 30 днів з дня реєстрації клопотання забезпечує зустріч засудженого з представником Пенсійного фонду України та всебічно сприяє належному оформленню і поданню ним відповідних документів або забезпечує умови для оформлення і подання необхідних документів через представника особи, яка відбуває покарання» [68].

Керуючись нормами ч. 4 ст. 122, «виплата особам, засудженим до позбавлення волі, призначених пенсій здійснюється територіальними органами Пенсійного фонду України на рахунок установи за місцем відбування покарання. Із пенсій засуджених до позбавлення волі відшкодовуються витрати на їх утримання в установах виконання покарань в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. При цьому не менш як п'ятдесят відсотків пенсії зараховується установою за місцем відбування покарання на особовий рахунок засудженого» [68].

Також у контексті забезпечення соціальних прав засуджених важливо відзначити, що на підставі ч. 1 ст. 122 КВК України «засуджені до позбавлення волі, залучені до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, *підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню*» (курсив наш. – О. Л.) [68].

І метою забезпечення додаткових потреб засуджених у певних матеріальних благах та поліпшення їх життєвого рівня із 2014 р. до основних прав засуджених внесено право на отримання ними у встановленому законом порядку передач (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів) (абз. 8 ч. 1 ст. 8 КВК України). Більш докладно алгоритм реалізації цього права регламентовано ст. 112 «Одержання засудженими до позбавлення волі посилок (передач) і бандеролей» КВК України та розділом XII «Порядок одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей» ПВРУВП [144].

Наступним основним правом засуджених в місцях несвободи, є право засуджених «на оплачувану працю згідно із законодавством про працю» (абз. 9 ч. 1 ст. 8 КВК України) [68]. При цьому, за слушним уточненням законодавця, наведеним у відповідній нормі, законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці [68]. До таких, зокрема, належать вимоги щодо тривалості, умов та оплати праці. Так, встановлюється восьмигодинний робочий день, але не більше ніж 40 годин

на тиждень. При цьому тривалість робочого дня не може становити більше восьми годин і тривалість робочого часу – більше ніж 40 годин на тиждень [43].

Із 2014 р. основні права засуджених були доповнені гарантованою можливістю «на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених КВК України» (абз. 10 ч. 1 ст. 8 КВК України) [68]. Також для ефективної реалізації засудженими до позбавлення волі цього права в Особливій частині КВК України законодавець передбачив дві самостійні статті, а саме: 128 «Богослужіння і релігійні обряди в колоніях» і 128-1 «Організація душпастирської опіки засуджених» [68]. Важливість роботи персоналу виправних і виховних колоній щодо забезпечення цього права засуджених пояснюється тим, що долучення засуджених до віросповідання й задоволення своїх релігійних потреб (звичайно, у межах закону) чинить на них сприятливий виправно-ресоціалізаційний і запобіжний вплив. Саме тому не випадково, що сучасні вчені-пенітенціаристи відводять релігії вагомую роль у системі засобів виправлення і ресоціалізації, вбачаючи в ній як складову громадського впливу, суб'єктами реалізації якого на практиці виступають у тому числі й релігійні організації [34, с. 13], так і самостійний засіб виправлення засуджених до позбавлення волі [201]. Ми більшою мірою схильні до першої точки зору, оскільки вона корелює з чинним законодавством (ч. 3 ст. 6 КВК України).

Таке основне право засуджених, як право на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому КВК України та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України (абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України), хоча й має під собою конституційну основу (ст. 28, 48), проте з'явилося у структурі загального правового статусу засуджених лише у 2014 р. на виконання вимог щодо адаптації правового статусу засудженого до

європейських стандартів [124]. Його вагома роль у забезпеченні прав людини полягає в тому, що в разі невчинення адміністрацією установ виконання покарань позитивних дій щодо його реалізації засуджені мають право звернутися як до національних, так і міжнародних правозахисних організацій щодо відновлення порушеного права. На рівні належного матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі наголошується і в звітах Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в межах виконання функцій національного превентивного механізму [123] за результатами моніторингу місць несвободи в Україні [89; 90; 91; 92; 202].

Варто зазначити, що з метою підвищення ефективності реалізації прав засуджених на підставі Закону України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII [115] їхні основні права було доповнено правом на отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав, документів у порядку, встановленому Міністерством юстиції України (абз. 12 ч. 1 ст. 8 КВК України). Сама назва цього права свідчить про його забезпечувальний характер під час реалізації інших прав, як-то на звернення, на правову допомогу тощо.

Частина 2 ст. 8 КВК України гарантує засудженим право на правову допомогу. На відміну від попередньої редакції ч. 2 ст. 8, зміст цього права було суттєво розширено на підставі змін, внесених Законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення затриманому, підозрюваному, обвинуваченому, засудженому права на отримання правової допомоги» від 14.07.2021 р. № 1637-IX [117] та «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 03.05.2022 р. № 2236-IX [118]. Якщо раніше засуджені лише користувалися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, то тепер зміст права, закріпленого ч. 2 ст. 8 КВК України, зводиться до гарантування засудженому

права як на правову допомогу, так і на «конфіденційні юридичні консультації (побачення) із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні, адвокатом (адвокатами), законним представником (законними представниками), який (які) представляє (представляють) особу під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, адміністративних, цивільних, господарських справ у суді, юристом (юристами), фахівцем (фахівцями) у галузі права, який (які) представляє (представляють) особу в ЄСПЛ, захисником (захисниками), який (які) представляють особу в Міжнародному кримінальному суді, а також, якщо засуджений є неповнолітнім, – із своїм (своїми) законним представником (законними представниками)» [68].

Окрім того, встановлено такі особливості реалізації зазначеного права:

- по-перше, особи, визначені абз. 1 ч. 2 ст. 8 КВК України, мають право на побачення з одним засудженим. Побачення з двома та більше засудженими одночасно не допускається;

- по-друге, засуджений має право на таке побачення не більш як з двома особами, визначеними абз. 1 ч. 2 ст. 8 КВК України, одночасно;

- по-третє, право на побачення з особами, визначеними абз. 1 ч. 2 ст. 8 КВК України, мають також засуджені особи, які перебувають на лікуванні в закладах охорони здоров'я, поміщені в дисциплінарний ізолятор, карцер або приміщення камерного типу (одиначну камеру);

- по-четверте, засуджений має право на побачення з особами, визначеними абз. 1 ч. 2 ст. 8 КВК України, без обмеження в часі та кількості у робочі, вихідні, святкові, неробочі дні у будь-який час з 8 години до 20 години за власною ініціативою та/або ініціативою особи (осіб), на побачення з якою (якими) він має право (особи (осіб), яка (які) прибула (прибули) до нього);

- по-п'яте, побачення засудженого з особами, визначеними абз. 1 ч. 2 ст. 8 КВК України, є конфіденційним. При цьому аудіофіксація такого побачення забороняється;

– по-шосте, відеофіксація такого побачення здійснюється відкрито. Засуджений та особи, які до нього прибули, мають бути повідомлені про місце встановлення відеокамери. Відеофіксація побачення камерою, про яку не повідомлено учасників побачення, забороняється;

– по-сьоме, під час побачення з особами, визначеними абз. 1 ч. 2 ст. 8 КВК України, присутність персоналу установи виконання покарань забезпечується виключно за письмовою заявою засудженого та/або осіб, визначених абз. 1 ч. 2 ст. 8 КВК України [68].

Відтак, внесені зміни покликані реалізувати тезу, за якою «...доступ захисника до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, інших осіб у кримінальному провадженні за їх місцем перебування – невід’ємний елемент реалізації конституційно гарантованого права на захист, де аргументація щодо неможливості такого доступу через фактор «неробочі, вихідні, святкові дні» є необґрунтованою та такою, що сприяє затягуванню встановлення істини в кримінальному провадженні, на стадії відбування покарання унеможлиблює невідкладне реагування на зміну фактичних обставин через неможливість доступу засудженого до захисника» [106, с. 1].

Частиною 3 ст. 8 КВК України закріплено право засуджених іноземців «підтримувати зв’язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав». Якщо в Україні немає дипломатичних представництв або консульських установ через відсутність дипломатичних відносин із державою, громадянином якої є засуджений, то такий зв’язок устанавлюється з «дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист». Останнє право мають також особи без громадянства [68].

У контексті виконання Україною вимог європейських стандартів важливим моментом стало доповнення у 2014 р. [124] основних прав засуджених таким, як право на побачення (ч. 4 ст. 8 КВК України). Зважаючи на особливий (ізоляційний) характер покарання у виді позбавлення волі,

реалізація відповідною категорією засуджених цього права набуває особливої актуальності. Тому законодавець і відомчий нормотворець деталізує порядок гарантування цього права. Так, для засуджених в місцях несвободи такий порядок визначено у ст. 110 «Побачення засуджених до позбавлення волі з родичами, захисниками, адвокатами, представниками та іншими особами. Телефонні розмови» КВК України та розділом XIV «Порядок надання засудженим побачень і телефонних розмов з родичами, адвокатами та іншими особами» ПВРУВП [144].

Керуючись ч. 4 ст. 8 КВК України, у разі перебування на лікуванні у закладах охорони здоров'я засуджений має право на короткострокові побачення в порядку, визначеному кримінально-виконавчим законодавством. Це правило повністю поширюється і на засуджених до позбавлення волі. При цьому засуджені до позбавлення волі мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб (ч. 1 ст. 110 КВК України) [68]. І якщо раніше кількість побачень того чи іншого виду залежала від рівня безпеки виправної колонії, то з 2014 р. – від виду структурної дільниці колонії [124]. Так, відповідно до ч. 4 ст. 110 КВК України, «кількість і види побачень встановлюються:

– засудженим, що знаходяться в дільниці посиленого контролю, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на три місяці;

– засудженим, що знаходяться в дільниці ресоціалізації, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на два місяці;

– засудженим, що перебувають у дільниці соціальної адаптації та соціальної реабілітації, надаються короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця» [68].

На підставі ч. 1 ст. 110 КВК України «короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі,

всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти». При цьому, згідно з ч. 2 ст. 110, «тривалі побачення при реєстрації шлюбу надаються позачергово» [68].

Своїм гуманізмом привертає увагу також положення абз. 9 п. 1 розділу XIV ПВРУВП, відповідно до якого, у разі тяжкої хвороби засудженого, що загрожує його життю, близьким родичам, дружині (чоловіку) засудженого(ї) надається дозвіл на його відвідування. Таке відвідування у рахунок побачень не зараховується [144].

Окремо в КВК України передбачається право засудженого на особисту безпеку, яке, на думку С. В. Царюка, має за основу одну з ключових тез Конституції України, що визначає життя людини найвищою цінністю [196, с. 97]. З таким твердженням ми повністю погоджуємось. При цьому відзначимо, що із 12 видів покарань законодавець гарантує це право засудженим до 5 видів покарань, серед яких і позбавлення волі на певний строк.

Загальний механізм реалізації цього права прописано у ст. 10 КВК України. Окрім ст. 10 КВК України, правову основу реалізації права засуджених на особисту безпеку у виправних і виховних колоніях України становлять норми, передбачені ч. 1 ст. 1, ст. 7, ст. 102–106 КВК України [68].

Разом із конституційними положеннями (насамперед ст. 3, 27 Основного Закону України) [52] й нормами кримінально-виконавчого законодавства [68] міжгалузеві засади забезпечення цього права засудженого містять також КК України (ч. 1 ст. 1, ст. 36, 39, ч. 2 ст. 50, ст. 115, 121, 122, 392 та ін.) [61], КПК України (п. 12 ч. 3 ст. 42, п. 5 ч. 1 ст. 56, п. 8 ч. 1 ст. 66, п. 3 ч. 6 ст. 206) [62], Закони України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (ч. 2 ст. 16, ст. 18) [129], «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 1, 2, 5) [150], «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [130].

На підзаконному рівні алгоритм забезпечення права засуджених на особисту безпеку прописано також у ПВРУВП, які в межах розділу XXVII «Особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі» передбачають п. 6, згідно з яким, «у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засудженого, щодо якого згідно із законодавством у зв'язку з його участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, необхідності захисту його від розправи з боку інших засуджених або за заявою засудженого з проханням про забезпечення особистої безпеки, якщо він не допустив порушення режиму, а також у разі необхідності ізоляції засудженого на час підготовки необхідних матеріалів на переведення його до іншої установи виконання покарань дозволяється тримати його в окремій камері ПКТ (ОК), ДІЗО та карцері на загальних підставах до закінчення перевірки, усунення небезпеки, остаточного розв'язання конфлікту або отримання наряду на переведення, але не більше 30 діб. Підставою для такого тримання є постанова про поміщення засудженого в окрему камеру дисциплінарного ізолятора, приміщення камерного типу (одиначну камеру) на загальних підставах, винесена начальником установи виконання покарань. Такі засуджені під час ізоляції на загальних підставах користуються всіма правами, передбаченими КВК України та цими Правилами» [144].

Самостійне місце в нормативному забезпеченні цього невід'ємного права засуджених до позбавлення волі посідають відомчі нормативно-правові акти Міністерства юстиції України, які мають відповідний гриф обмеження допуску і присвячені організації в установах виконання покарань таких засобів забезпечення особистої безпеки засуджених, як охорона, нагляд, оперативно-розшукова діяльність.

Ми розглянули основні права засуджених, які повною мірою поширюються і на засуджених в місцях несвободи. Проте окрім основних прав, ця категорія осіб має і спеціальні, що поширюються лише на цей вид покарання, виключаючи засуджених до інших видів покарань. Загалом теорія

кримінально-виконавчого права стоїть на твердій позиції, що права засуджених до покарання певного виду є підвидом основних прав засуджених і похідними від останніх. Тому між собою спеціальні й основні права співвідносяться як окреме і загальне.

Виходячи з особливостей правообмежень, що ставляться до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, засуджені до цього виду покарання мають і великий обсяг прав (як і обов'язків), значна кількість яких пов'язана насамперед зі специфікою умов його відбування, у яких засуджені потребують особливого впливу на них. Відтак, більшість прав засуджених в умовах ізоляції не властива особам, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Зважаючи на це, спеціальні права засуджених в місцях несвободи потребують пильної уваги і з боку законотворця, і з боку правозастосувача. Такі права передбачені як у ч. 1 ст. 107, так і в інших нормах Особливої частини КВК України, присвячених регламентації порядку і умов виконання та відбування позбавлення волі [68], на що вище вже звертали увагу.

Першим таким правом є гарантована абз. 2 ч. 1 ст. 107 КВК України можливість «одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі». Це спеціальне право повною мірою корелює з основним правом засуджених, закріпленим абз. 2 ч. 1 ст. 8 КВК України [68].

У процесі відбування позбавлення волі засуджені користуються особливим правом, яке має під собою конституційну основу у виді права на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Основного Закону України) [52]. Тому абз. 3 ч. 1 ст. 107 КВК України гарантує засудженим право «користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, у тому числі додатковими, оплачуваними» [68].

Аналізуючи право засуджених до позбавлення волі «брати участь у трудовій діяльності» (абз. 4 ч. 1 ст. 107 КВК України), яке кореспондує з нормами абз. 9 ч. 1 ст. 8 та ч. 1 ст. 118 КВК України [68], варто зазначити,

скільки було дискусійних обговорень щодо визнання праці правом засудженого чи його обов'язком. З одного боку, кримінально-правова сутність покарання у виді позбавлення волі на певний строк (розкрита у ст. 63 КК України) не передбачає обов'язку засудженого працювати [61]. До речі, при аналізі вироків суду ми теж не встановили, що суд зобов'язує засудженого працювати. Та й Основний Закон України (Конституція) у ст. 43 чітко визначив, що право кожного на працю – це «можливість заробляти собі на життя працюю, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується» [52].

З іншого боку, законодавець у ч. 3 ст. 6 КВК України передбачив одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених суспільно корисну працю [68], яка, до речі, кореспондує також зі ст. 81 КК України, у якій передбачено, що для застосування умовно-дострокового звільнення засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці має довести своє виправлення [61].

Відтак, найбільш вагомими в контексті нашого дослідження є такі аргументи щодо співвідношення прав та обов'язків осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на працю. Перший аргумент полягає в тому, що засуджені в місцях несвободи користуються тими правами і обов'язками, які не обмежені законом і вирокі суду.

Другий аргумент передбачає, що засуджені, які відбувають позбавлення волі на певний строк, виконують три види праці: по-перше, це оплачувана праця, що є формою реалізації права на оплачувану працю (абз. 9 ч. 1 ст. 8 КВК України); по-друге, це безоплатна праця, яка є обов'язковою, але вона пов'язана з діяльністю установи виконання покарань (благоустрій установи, різні допоміжні роботи тощо), яка передбачена ч. 5 ст. 118 КВК України і як обов'язок закріплена в абз. 5 ч. 3 ст. 107 КВК України; по-третє, це обов'язкова праця на підставі ч. 2 ст. 118 КВК України, оплата від якої йде на погашення заборгованості засуджених за виконавчими документами [68].

Третій аргумент полягає в тому, що кожен вид праці адміністрація установи виконання покарань має враховувати при визначенні ступеня виправлення засудженого. Однак, як засвідчує наше дослідження, сьогодні законодавець вважає, що праця засудженого – це його право, а не обов'язок, чим створює певні колізії у практичній площині. Наприклад, як можна готувати матеріали на умовно-дострокове звільнення засудженого, якщо особа за весь строк відбування покарання негативно ставилася до всіх трьох видів праці в установі виконання покарань.

Право засуджених до позбавлення волі «отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких в закладах охорони здоров'я, які мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань» (абз. 5 ч. 1 ст. 107 КВК України), є похідним від основного права засуджених «на охорону здоров'я» (абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України) [68] та його конституційного аналога, вміщеного у ст. 3, 49 Основного Закону України [52; 77, с. 139].

Відповідна кореляція між нормами Особливої і Загальної частин КВК України простежується і щодо співвідношення спеціального права засуджених до позбавлення волі «одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи» (абз. 15 ч. 1 ст. 107 КВК України), та відповідним основним правом «на правову допомогу», гарантованим ч. 2 ст. 8 КВК України для засуджених до усіх видів покарань [68].

Аналогічною є побудова та співвідношення між правами засуджених, передбачених абз. 10 ч. 1 ст. 107 КВК України (право подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені) та абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України (право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до уповноважених суб'єктів) [68].

Подальший аналіз положень ч. 1 ст. 107 КВК України [68] свідчить про те, що держава, гарантуючи засудженим до позбавлення волі низку спеціальних прав, виходила з того, що в умовах суворої ізоляції від суспільства особі мають бути створені умови, які давали би змогу забезпечити як її нормальну життєдіяльність в умовах несвободи, так і ресоціалізацію в процесі відбування покарання та після звільнення.

Відповідною спрямованістю вирізняються інші права засуджених до позбавлення волі, які можна згрупувати за такими критеріями:

1) ті, що спрямовані на забезпечення нормальної життєдіяльності під час відбування покарання, а саме: розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами (абз. 6 ч. 1 ст. 107 КВК України); одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі (абз. 8 ч. 1 ст. 107 КВК України); придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування (абз. 12 ч. 1 ст. 107 КВК України); розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки (абз. 13 ч. 1 ст. 107 КВК України) [68];

2) направлені на підтримання соціальних зв'язків засуджених та їхнього контакту із зовнішнім світом, зокрема: здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет (абз. 7 ч. 1 ст. 107 КВК України); зустрічатися з родичами та іншими особами (абз. 9 ч. 1 ст. 107 КВК України) [68];

3) які гарантують засудженим ефективний процес виправлення і ресоціалізації. Це право: брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом (абз. 11 ч. 1 ст. 107 КВК України); одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту (абз. 14 ч. 1 ст. 107 КВК України); звертатися до

адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (абз. 16 ч. 1 ст. 107 КВК України) [68].

При цьому у ч. 2 ст. 107 КВК України підкреслюється, що «засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання» [68]. Проте таке уточнення, на нашу думку, видається недостатньо повним у контексті забезпечення прав і законних інтересів інших осіб.

Тому вважаємо за доцільне ч. 2 ст. 107 КВК України після слів «порядку і умовам виконання та відбування покарання» доповнити словами *«а також не обмежує права і законні інтереси інших осіб»* (дод. А).

Також проведений нами аналіз норм кримінально-виконавчого законодавства засвідчує, що гарантіями здійснення засудженими своїх прав, свобод і законних інтересів, а також виконання ними в повному обсязі покладених на них обов'язків виступають контроль міжнародних організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, судовий, відомчий і громадський контроль, прокурорський нагляд. Спільними зусиллями суб'єкти зазначених видів діяльності у взаємодії з адміністрацією органів і установ виконання покарань мають забезпечувати дотримання законності при виконанні покарань та інших заходів кримінально-правового характеру.

У свою чергу, на відміну від прав засуджених в місцях несвободи, сучасна наука кримінально-виконавчого права визначає юридичний обов'язок засуджених як встановлену в зобов'язувальних і заборонних нормах права міру необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення мети покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб [3, с. 62; 10, с. 117; 66, с. 37].

Окрім формулювання понятійного апарату цього елемента правового статусу засуджених в місцях несвободи, вітчизняні вчені наводять і його

соціально-правове значення та відповідне обґрунтування, зумовлені як кримінально-виконавчими, так і кримінологічними (спеціально-запобіжними) чинниками.

Так, І. Г. Богатирьов та О. В. Лісіцков, розглядаючи соціально-правове значення обов'язків засуджених, наголошують, що воно виявляється в тому, що вони є засобом формування моральної і правової свідомості засуджених, зміцнення законності і правопорядку, дисципліни й організованості під час відбування покарання. Сутність юридичних обов'язків засуджених, на думку вчених, полягає у вимозі поведінки, необхідної з точки зору держави, влади і закону. Ця поведінка засуджених є обов'язковою, незаперечною і забезпечується заходами державного примусу [10, с. 116].

За переконанням Ю. М. Богдана, у відповідності до законодавства та можливості застосування заходів державного примусу передбачене притягнення засуджених до юридичної дисциплінарної, матеріальної та/або кримінальної відповідальності за недотримання покладених на них обов'язків:

– по-перше, дією принципів невідворотності виконання і відбування покарань, законності (ст. 5 КВК України) [68];

– по-друге, законоположенням ч. 2 ст. 9 КВК України, відповідно до якого, «невиконання засудженими своїх обов'язків і встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань тягне за собою встановлену законом відповідальність» [68];

– по-третє, спеціальними нормами КВК України. Так, наприклад, згідно з ч. 1 ст. 132, «за невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися...» кримінально-виконавчим законодавством передбачена низка заходів стягнення. У ч. 1 ст. 136, «засуджені до позбавлення волі несуть матеріальну відповідальність за заподіяні під час відбування покарання матеріальні збитки державі згідно із законодавством». При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 136, «у разі заподіяння матеріальних

збитків кримінальним правопорушенням, вчиненим засудженим під час відбування покарання, стягнення збитків провадиться на загальних підставах» [16, с. 37; 68].

Слушними в контексті предмета нашого дослідження є міркування іншого українського вченого-пенітенціариста М. С. Пузирьова, який на підставі аналізу кримінально-виконавчої характеристики та соціально-правової зумовленості негативних обов'язків засуджених в місцях несвободи аргументовано доводить, що: по-перше, головною функцією юридичних обов'язків засуджених до позбавлення волі є спеціально-запобіжна (кримінологічна); по-друге, відмінною ознакою обов'язків засуджених, яка відрізняє їх від належних їм прав, є настання небажаних для особи наслідків за такими видами відповідальності, як дисциплінарна, матеріальна та кримінальна [172, с. 224]. Схожу позицію щодо цього відстоює Ю. М. Богдан, який присвятив свою публікацію спеціальним обов'язкам засуджених в місцях несвободи як елементу їх правового статусу [16, с. 40].

Разом з тим вивчення вищеназваних наукових джерел показує, що у своїй публікації Ю. М. Богдан, з одного боку, навів відповідні спеціальні обов'язки [16, с. 39–40], а з іншого – не розкрив детально їхньої соціально-правової зумовленості.

Тому ми на підставі аналізу ч. 3 ст. 107 КВК України та зіставлення її положень із нормами інших нормативно-правових актів, а також спираючись на здобутки пенітенціарної доктрини, виводимо таке обґрунтування (соціально-правову зумовленість) і характеристику спеціальних обов'язків засуджених в місцях несвободи:

1. «Дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами» (абз. 2 ч. 3 ст. 107 КВК України) [68].

Розглядаючи цей обов'язок, варто зазначити, що відповідні норми щодо регламентації порядку і умов відбування покарання містять як закони

(основним із яких є КВК України), так і підзаконні (відомчі та міжвідомчі) нормативно-правові акти. Так, наприклад, той самий розпорядок дня колонії визначають згідно з розділом VI «Розпорядок дня в установах виконання покарань» ПВРУВП. При цьому розпорядок дня розробляється відповідно до типового розпорядку дня засуджених (вміщеному в додатку 8 до цих Правил), «затверджується наказом начальника установи виконання покарань, узгоджується з начальником міжрегіонального управління, доводиться до відома засуджених і персоналу та розміщується на стенді в черговій частині, місцях цілодобового несення служби черговою зміною, місцях надання побутових послуг засудженим, відділеннях соціально-психологічної служби, КПП між житловою і виробничою зонами, а також кімнатах очікування громадян, які прибули на побачення» [144].

У свою чергу, детальній регламентації взаємовідносин персоналу установ виконання покарань із засудженими та іншими особами присвячено розділ IV зазначених Правил. Зокрема, ці взаємовідносини ґрунтуються на суворому дотриманні законності. Так, у своїй роботі персонал: має дотримуватися високих професійних та особистих стандартів; своєю поведінкою і виконанням своїх обов'язків має позитивно впливати на засуджених та викликати у них повагу. У свою чергу, засуджені: мають бути ввічливими з персоналом установи виконання покарань та іншими особами, які відвідують установу; при зустрічі з персоналом установ виконання покарань та іншими особами, які відвідують установи, засуджені мають вставати і вітатися.

При цьому засуджені звертаються до персоналу установ виконання покарань на «Ви», називають їх на ім'я й по батькові або «громадянин», «громадянка», далі – за званням чи займаною посадою. Водночас персонал установ виконання покарань звертається до засуджених на «Ви» та називає їх на ім'я й по батькові або «засуджений», «засуджена», «громадянин», «громадянка» із додаванням прізвища. У виховних колоніях персонал звертається до засуджених на «Ви» або «вихованець», «вихованка» та

називає їх на ім'я. У разі встановлення позитивних відносин між представником адміністрації установи виконання покарань та засудженим допускається звертання засудженого до представника адміністрації установи виконання покарань, а також представника адміністрації установи виконання покарань до засудженого на «Ви» та на ім'я, якщо вони проти цього не заперечують.

Персоналу установ виконання покарань категорично забороняється встановлювати із засудженими та їхніми родичами будь-які відносини, не регламентовані кримінально-виконавчим законодавством та ПВРУВП [144].

2. «Утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням» (абз. 3 ч. 3 ст. 107 КВК України) [68].

Аналізуючи відповідне законоположення, варто звернути увагу на те, що до приміщень, які засуджені зобов'язані утримувати в чистоті і порядку, належать: приміщення відділень соціально-психологічної служби, камери ДІЗО, карцерів, ПКТ та ОК, приміщення для зберігання продуктів харчування, приміщення для вживання їжі, виробничі приміщення. Тобто це жилі приміщення та інші, у яких засуджені перебувають у зв'язку з виконанням різних аспектів своєї життєдіяльності під час відбування покарання. При цьому прибирання таких приміщень проводиться засудженими в порядку черговості, а також в порядку призначення днювальним відділення (черговим камери). Це відповідає принципам законності, справедливості, гуманізму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини.

3. «Виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії» [68]. Така редакція обов'язку, передбаченого абз. 4 ч. 3 ст. 107 КВК України, діє з 2014 р. [124]. До того часу відповідна норма була сформульована як «виконувати всі законні вимоги персоналу колонії». Проте сучасна редакція видається нам більш вдалою в контексті реалізації

принципу законності, витоки якого стосовно персоналу колоній містяться в Конституції України, згідно з ч. 2 ст. 19 якої, «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [52]. Також відповідні повноваження (права та обов'язки) посадових і службових осіб органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів закріплені у ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [129].

4. «Виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії» (абз. 5 ч. 3 ст. 107 КВК України) [68].

Тут доречно звернутися до положень ч. 5 ст. 118 КВК України, згідно з якими, по-перше, «засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством», а по-друге, «до цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості, в неробочий час і не більш як на дві години на день» [68].

Більше того, уточнювальні аспекти щодо виконання засудженими аналізованого обов'язку містить абз. 12 п. 1 розділу V «Порядок прийняття засуджених та повідомлення про їх прибуття до установ виконання покарань» ПВРУВП, відповідно до якого, «засуджені, які тримаються у дільниці карантину, діагностики і розподілу, можуть залучатися до робіт з благоустрою лише в межах зазначеної дільниці» [144].

5. «Дотримуватися санітарно-гігієнічних норм» (абз. 6 ч. 3 ст. 107 КВК України) [68].

Зважаючи на велику кількість документів у сфері регулювання державних санітарних правил і норм, гігієнічних нормативів [152], а також складність для засуджених у сприйнятті вузькоспеціального понятійного апарату, що міститься в Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [131], а також значну кількість

чинних в Україні санітарних норм і правил [183], у колоніях, відповідно до ч. 1 ст. 124 КВК України, проводиться санітарно-гігієнічне виховання засуджених (поряд із моральним, правовим, трудовим, естетичним, фізичним та іншими його видами) [68].

б. «Дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці» (абз. 7 ч. 3 ст. 107 КВК України) [68].

Успішне виконання зазначеного обов'язку засудженими до позбавлення волі також передбачає знання регуляторних (бланкетних) положень, які містяться в спеціалізованих нормативно-правових актах і вимоги яких мають доводитися до засуджених уповноваженими особами з-поміж персоналу колоній. Так, наприклад, дотримання вимог пожежної безпеки забезпечується доведенням до особи положень Правил пожежної безпеки в Україні, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 30 грудня 2014 р. № 1417 [145]. У свою чергу, дотримання вимог безпеки праці стосується лише тих засуджених, які залучені до відповідного засобу виправлення та ресоціалізації. Доречно зауважити, що загальні вимоги і норми безпеки за видами небезпечних та шкідливих виробничих факторів установлюють стандарти безпеки праці, які забезпечують нормативну базу управління умовами праці [184]. Також варто звернутися до визначення безпеки праці (англ. work safety), під якою варто розуміти умови праці на об'єктах матеріального виробництва, зокрема промисловості, транспорту тощо, що виключають вплив небезпечних і шкідливих факторів на працюючих. Безпека праці підтримується шляхом виконання комплексу заходів щодо запобігання травматизму, захворюванням і аваріям. Безпеку праці в Україні регулюють нормативні документи, які об'єднані в Систему стандартів безпеки праці. Їх класифікація поширюється на всі основні види праці [7].

Виділення позитивного обов'язку вчиняти та негативного обов'язку утримуватися від вчинення засудженими до позбавлення волі визначених нормами права дій у теорії кримінально-виконавчого права корелюється із

відповідними нормами кримінально-виконавчого законодавства (наприклад, ч. 3 ст. 107, ч. 4 ст. 107 КВК України). На думку І. Г. Богатирьова та О. В. Лісіцкова, така подвійна форма не завжди враховується в практиці застосування, коли заборони протиставляються обов'язкам засуджених. Проте і в тому, і в іншому випадку заборони мають розглядати як різновид обов'язків засуджених, а саме – як обов'язок стримуватися від вказаних законом дій [10, с. 117]. У свою чергу, з кримінологічних міркувань привертають увагу результати дослідження І. М. Копотуна, який з-поміж спеціальних детермінант злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, виділяє «неналежний контроль персоналу за виконанням засудженими покладених на них обов'язків» [53, с. 215–216].

Саме тому вважаємо, що так звані «негативні» обов'язки засуджених до позбавлення волі, вміщені у ч. 4 ст. 107 КВК України, мають не стільки кримінально-виконавче забарвлення, скільки кримінологічний зміст. Досить змістовно цей аспект правового статусу засуджених в місцях несвободи розкрито М. С. Пузирьовим та Ю. М. Богданом у фаховій статті «Кримінально-виконавча характеристика та соціально-правова обумовленість негативних обов'язків засуджених до позбавлення волі на певний строк» [172, с. 220–223].

Однак потребують уточнення деякі аспекти обґрунтування таких негативно зобов'язувальних норм (ч. 4 ст. 107 КВК України) щодо засуджених в місцях несвободи України:

1. «Вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська» (абз. 11 ч. 4 ст. 107 КВК України) [68].

Соціально-правова зумовленість аналізованої заборони, по-перше, є одним із заходів протидії адміністрацією колоній злочинній (тюремній) субкультурі, а по-друге, збігається із висновком В. Пугача та О. Непочаткової, що «субкультура засуджених відрізняється від звичайної асоціальним і кримінальним змістом, яскраво вираженими тоталітарними способами впливу на поведінку людини» [167, с. 146]. Справедливими є й

судження В. А. Носенка, що «формування жертви злочинів проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу відбувається не без допомоги субкультури в середовищі засуджених» [96, с. 135].

Зазначимо, що з огляду на поширення кримінальної субкультури в сучасному українському соціумі, її суспільну небезпечність та інші фактори криміналізації суспільно небезпечних діянь [31], зважаючи на позитивні міжнародні практики протидії організованій злочинності та з метою подолання її пережитків, залишених Україні у спадщину від колишнього СРСР [107], законодавцем у 2020 р. було внесено зміни до КК України, спрямовані на боротьбу з відповідними суспільно небезпечними (кримінальними) проявами, а саме:

– ст. 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній» було доповнено кваліфікуючою ознакою – вчинення відповідних дій особою, яка здійснює злочинний вплив або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі»;

– закон про кримінальну відповідальність було доповнено новими статтями, такими як: 255-1 «Встановлення або поширення злочинного впливу», 255-2 «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)», 255-3 «Звернення за застосуванням злочинного впливу»;

– шляхом використання такого прийому юридичної техніки, як формулювання примітки (до ст. 255), було розтлумачено поняття «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі “вора в законі”» [114].

2. «Самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють» (абз. 12 ч. 4 ст. 107 КВК України) [68].

Аналіз пенітенціарної практики часів незалежності показав, що неналежний контроль з боку персоналу колоній за дотриманням засудженими цього обов'язку може призвести до правопорушень, що спричиняють і кримінальну відповідальність.

Так, 03 квітня 2013 р. у виправній колонії № 20 Запорізької області засуджений Л., скориставшись відсутністю належного нагляду, подолав декілька парканів локальних дільниць та, потрапивши до території міжобласної лікарні при установі, використовуючи заточену металеву пластину, вчинив вбивство засудженого П. [155, с. 11].

І такі випадки, за даними кримінологічних досліджень, непоодинокі. Зокрема, за результатами дослідження, проведеного вітчизняним ученим В. А. Носенком, «порушення вимог локалізації мало місце в 11,1 % випадків вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу» [96, с. 132]. Також зарубіжні кримінологи саме правильній організації ізоляції як невід'ємному елементу режиму позбавлення волі відводять важливу запобіжну роль щодо кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу [84, с. 106].

3. «Завішувати чи міняти без дозволу адміністрації колонії спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях» (абз. 13 ч. 4 ст. 107 КВК України) [68].

Покладення на засуджених в місцях несвободи такого обов'язку сприяє здійсненню адміністрацією постійного та ефективного нагляду за ними, а це, у свою чергу, має антикриміногенний вплив, зокрема в частині зменшення ймовірності вчинення засудженими протиправних дій.

Варто звернути увагу, що згідно з ч. 2 ст. 115 КВК України, засудженим надається індивідуальне спальне місце і постільні речі [68].

ПВРУВП передбачено деякі уточнюючі моменти щодо здійснення належного контролю за дотриманням засудженими аналізованої заборони, а саме:

– «у нічний час доби перевірка засуджених здійснюється на спальних місцях візуально при нічному освітленні без підняття засуджених. Для забезпечення якості проведення таких перевірок завішувати чи змінювати без дозволу адміністрації установи виконання покарань спальні місця засудженим забороняється» (абз. 2 п. 1 розділу VII «Проведення перевірок наявності засуджених»);

– «на виробничих об'єктах установи виконання покарань засудженим забороняється тримати продукти харчування, посуд, настільні ігри, спортивний одяг, телевізійні приймачі та радіоприймачі (за винятком випадків, якщо робота пов'язана з їх ремонтом), споруджувати різні будови (лазні, пральні, душові, сейфи, будиночки, будки, приміщення та засоби для відпочинку, опалення тощо), користуватися точильним обладнанням та інструментом для власних потреб» (абз. 2 п. 2 розділу IX «Розвід засуджених на роботу та виконання внутрішньоцехового режиму на виробництві установи виконання покарань»);

– «при організації працевикористання засуджених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівнів безпеки виключається можливість їх проживання на виробничих об'єктах» (абз. 3 п. 1 розділу XVII «Залучення засуджених до суспільно корисної праці») [144].

4. «Готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії» (абз. 14 ч. 4 ст. 107 КВК України) [68].

Для належного виконання засудженими аналізованого обов'язку ПВРУВП передбачено відповідний порядок, чому присвячено розділ X «Порядок приймання засудженими їжі». Так, загальним місцем приймання засудженими їжі в установі виконання покарань є їдальня, а на контрагентських об'єктах – спеціально обладнані для цього місця (абз. 1 п. 1). При цьому примітною для забезпечення виконання відповідного обов'язку є норма абз. 4 п. 1, відповідно до якої «засуджені, які написали

заяви про зняття їх з котлового забезпечення та прийняли рішення харчуватися продуктами, отриманими в посилках (передачах), бандеролях або придбаними в крамницях, відвідують їдальню разом з іншими засудженими, де приймають їжу, отриману в посилках (передачах) чи бандеролях або придбану в крамницях» [144].

Особливі правила щодо цього поширюються на засуджених, яких тримають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації та дільницях соціальної адаптації (розділ ХХХ ПВРУВП). Зокрема, за загальним правилом, приймання їжі зазначеною категорією засуджених проводиться окремо від інших засуджених (абз. 3 п. 2), а в окремих випадках може «організовуватися на території дільниці у приміщеннях, обладнаних згідно з установленими нормами» (абз. 4 п. 2) [144].

Для цього, згідно з абз. 29 п. 2 розділу II «Правовий статус засуджених. Основні права та обов'язки засуджених в установах виконання покарань» ПВРУВП, засудженим надається право «користуватися у приміщеннях для вживання їжі та зберігання продуктів харчування електричними чайниками потужністю не більше 2 КВт, мультиварками та мікрохвильовими пічками з розрахунку: три чайники – на відділення соціально-психологічної служби (один на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки), по дві мультиварки та мікрохвильові печі – на відділення соціально-психологічної служби (по одній на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки)» [144].

У свою чергу, «засуджені, яких тримають у камерах, приймають їжу в жилих або робочих камерах» (абз. 5 п. 1 розділу Х), а «засуджені, які тримаються у дільниці посиленого контролю, приймають їжу у спеціально визначених для цього місцях у межах зазначеної дільниці» (абз. 6 п. 1 розділу Х) [144].

Дотримання засудженими інших обов'язків, що містяться в ч. 4 ст. 107 КВК України, також передбачають кримінологічні аспекти щодо запобігання

вчиненню засудженими різних за ступенем тяжкості (і видами юридичної відповідальності) правопорушень.

2.2. Законні інтереси засуджених в місцях несвободи в Україні в системі їх правового статусу

Наступний структурний елемент правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні є їхні законні інтереси. На відміну від прав та обов'язків, як традиційних складових правового статусу засуджених, законні інтереси законодавець уперше сприйняв лише у 2003 р., закріпивши в ч. 1 ст. 7 КВК положення, згідно з яким держава поважає та охороняє також і законні інтереси засуджених.

У контексті досягнення мети покарання і кримінально-виконавчого законодавства такий крок є цілком слушним. Це пов'язано, по-перше, із системним поглядом на правовий статус засуджених як сукупність взаємопов'язаних елементів, а по-друге, пояснюється соціально-правовим призначенням законних інтересів. Так, як справедливо зазначають І. Г. Богатирьов та О. В. Лісіцков, «соціально-правове призначення законних інтересів полягає в тому, що вони дозволяють забезпечити диференційований підхід до засуджених, стимулювати їх виправлення у процесі відбування покарання» [10, с. 114].

У вітчизняній науці кримінально-виконавчого права законними інтересами засуджених вважають їх прагнення, які закріплені в правових нормах конкретної дії, щодо володіння певними благами, які задовольняють зазвичай за результатами оцінювання поведінки засуджених посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом тощо [94, с. 34]. Схожі за своїм змістом визначення формулюють й інші вчені [3, с. 61; 10, с. 115; 66, с. 35].

Аналізуючи положення законодавства, можна дійти висновку, що законні інтереси засуджених мають багато спільного із суб'єктивними правами останніх. Вивчаючи правову природу законних інтересів засуджених та порівнюючи її з іншими елементами їхнього правового статусу, деякі дослідники доходять обґрунтованих висновків щодо їх слід відмежувати від суб'єктивних прав засуджених. Зокрема, І. Г. Богатирьов та О. В. Лісіцков наголошують на тому, що «законні інтереси засуджених мають багато спільних рис із суб'єктивними правами, але ці поняття не є тотожними. Якщо суб'єктивне право створює таку можливість поведінки, яка характеризується високим ступенем реалізації останньої на розсуд засудженого, то сутність законного інтересу засуджених полягає в можливості, яка має характер прагнення до автономної, самостійної поведінки, полягає у свободі користування будь-яким соціальним благом на свій розсуд» [10, с. 114].

Відрізняється і зміст суб'єктивних прав та законних інтересів. Як зауважують вищеназвані вчені, до змісту законних інтересів засуджених необхідно віднести також можливість клопотати про них (а не вимагати) перед уповноваженими суб'єктами стосовно їх відповідних дій щодо реалізації законних інтересів засуджених, а також можливість звертатися до компетентних органів за захистом законних інтересів. І хоча таке звернення не означає автоматичне задоволення клопотання засудженого, воно засвідчує, що законні інтереси засуджених, як і їх суб'єктивні права, гарантуються державою [10, с. 115].

Чітко наведені доктринальні судження відображені на прикладі конструкції абз. 16 ч. 1 ст. 107 КВК України, згідно з яким, засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в установленому порядку «звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням» [68]. У цьому випадку суб'єктивне право засуджених становить лише право на відповідне звернення до адміністрації, а от для задоволення їх законного інтересу –

умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – необхідно виконати низку матеріальних і формальних умов, передбачених відповідно у ст. 81, 82 КК України [74, с. 287].

Виходячи з аналізу правової природи законних інтересів засуджених (котра впливає з норм кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства), у теорії кримінально-виконавчого права до змісту законного інтересу традиційно включають три елементи:

1) прагнення отримати передбачене законом матеріальне чи духовне соціальне благо (отримання додаткових короткострокових чи тривалих побачень, переведення до дільниці соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі тощо). Такі блага вказуються у правових нормах як мета, для досягнення якої необхідні відповідні юридичні факти й позитивна оцінка поведінки засудженого суб'єктами чи учасниками кримінально-виконавчих відносин;

2) можливість клопотати перед посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом про їх відповідні дії щодо реалізації законних інтересів;

3) можливість звертатися до компетентних органів за захистом законних інтересів. Таке звернення не спричиняє автоматичного задоволення клопотання, проте означає, що законні інтереси, як і суб'єктивні права, гарантуються державою [3, с. 61; 66, с. 36].

Певний теоретичний і практичний інтерес становить кримінально-виконавча диференціація (класифікація) законних інтересів засуджених. У пенітенціарній доктрині (переважно підручниках із кримінально-виконавчого права) всі позиції вчених – представників київської та харківської наукових шкіл зводяться до класифікації законних інтересів засуджених за соціально-політичним призначенням блага на три групи.

I група – законні інтереси, спрямовані на отримання заохочення, можливість якого закріплена в заохочувальних нормах кримінального

(умовно-дострокове звільнення), кримінально-виконавчого (надання покращених умов тримання засуджених до позбавлення волі) та інших галузей права [3, с. 61; 10, с. 116; 66, с. 36].

II група – законні інтереси, спрямовані на отримання пільг засудженими, більшість яких встановлюється від обставин, яким закон надає правове значення, а не від заслуг особи. Наприклад, можливість у місцях позбавлення волі вільно пересуватися в межах дільниці соціальної реабілітації, або ж без нагляду за її межами, проживання засуджених до позбавлення волі зі своїми сім'ями за територією установ виконання покарань (ч. 2 ст. 99 КВК України); короткочасні виїзди засуджених до позбавлення волі за межі установ виконання покарань (ст. 111 КВК України) [3, с. 61–62; 10, с. 116; 66, с. 36].

III група – законні інтереси, що спрямовані на отримання благ, які за своєю соціально-правовою суттю є як законними інтересами, так і суб'єктивними правами. У першому випадку законодавець нерідко вдається до формулювань «як правило», «по можливості», «як виняток». Наприклад, згідно з ч. 6 ст. 131 КВК України, із засудженого може бути достроково знято, як правило, лише одне раніше накладене стягнення. Або ж таке: начальник колонії, як виняток, з метою виховного впливу або у зв'язку з винятковими особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї) може надати дозвіл на телефонну розмову засудженим, на яких накладено дисциплінарне стягнення у виді поміщення у дисциплінарний ізолятор, карцер або переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) (абз. 2 ч. 11 ст. 134 КВК України) [3, с. 62; 10, с. 116; 66, с. 36–37].

Поважаючи напрацювання вітчизняних учених, ми за результатами проведеного дослідження пропонуємо авторську осучаснену **класифікацію законних інтересів** засуджених в місцях несвободи:

1) *за часом дії*:

а) тривалі (зміна правового статусу засудженого шляхом заміни невідбутої частини покарання більш м'яким);

б) короткострокові (короткочасні виїзди за межі виправних і виховних колоній);

2) *за характером матеріального виразу* (через реалізацію засудженим прагнення отримати передбачене законом соціальне благо):

а) матеріальні (наприклад, такі заходи заохочення, як виплата грошової премії, нагородження подарунком, дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби). У свою чергу, до 2010 р. до законних інтересів матеріального характеру належав захід заохочення у виді дозволу на одержання додатково посилки або передачі [126], а до 2016 р. – поліпшення умов тримання шляхом надання дозволу додатково витратити на місяць гроші в сумах, що визначалися ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140 КВК України [115].

Ми вже наголошували в підрозділі 1.3 дисертації, що в 2016 р. було знято обмеження на обсяг грошей, зароблених у виправній колонії, одержаних за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, який засуджені у виправних колоніях мають право витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби [115]. Проте незрозуміло, чому на рівні кримінально-виконавчого законодавства збережено такий захід заохочення, як дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати (абз. 11 ч. 1 ст. 130 КВК України) [68]. Адже, згідно з теорією кримінально-виконавчого права, законний інтерес не може збігатися із суб'єктивним правом [74, с. 288].

Тому для приведення у відповідність норм кримінально-виконавчого законодавства щодо кореляції між правом засуджених, закріпленим ч. 1 ст. 108 КВК України [68], і законним інтересом, передбаченим у виді

зазначеного вище заходу заохочення, пропонуємо абз. 11 ч. 1 ст. 130 КВК України виключити (дод. А);

б) нематеріальні (духовні). До цієї групи, зокрема, належить надання додаткового короткострокового або тривалого побачення (абз. 10 ч. 1 ст. 131 КВК України) або збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин (абз. 12 ч. 1 ст. 131 КВК України) в порядку заохочення [68];

в) ті, що мають як матеріальний, так і духовний характер. Це, насамперед, виїзди засуджених за межі колонії з різних підстав: як у порядку заохочення (абз. 9 ч. 1 ст. 131 КВК України), так і з підстав, чітко визначених законодавством (ст. 111 КВК України) [68];

3) *за характером юридичних фактів:*

а) правовстановлюючі – надання засудженому певного соціального блага, яким він раніше не користувався, навіть тимчасового характеру;

б) правозмінюючі – зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 100, 101 КВК України) [68], заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) [61];

в) правоприпиняючі – умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81, 107 КК України) [61];

4) *за суб'єктами застосування:*

а) ті, що застосовуються адміністрацією установи виконання покарань (застосування заходів заохочення, зміна умов тримання в межах однієї колонії, надання дозволу на короткочасний виїзд за межі колонії);

б) ті, що застосовуються іншими суб'єктами (судом тощо): умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81, 107 КК України), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), помилування (ст. 87 КК України) [61], зміна умов тримання засудженого шляхом переведення його до виправної колонії іншого рівня безпеки (ч. 3 ст. 100 КВК України) [68].

На сьогодні системний аналіз глави 2 «Правовий статус засуджених» КВК України [68] показує, що її назва й окремі з її статей неповною мірою корелюють між собою.

Так, наприклад, систему правового статусу засуджених утворюють три елементи – права, обов'язки й законні інтереси засуджених. Таке доктринальне положення і теорії права, і науки кримінально-виконавчого права відображено у якісно новому (порівняно з виправно-трудовим законодавством) положенні ч. 1 ст. 7 КВК України, яке закріпило, що «держава поважає і охороняє права, свободи і законні *інтереси* засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку» (курсив наш. – *О. Л.*) [68].

Проте далі у статтях аналізованої глави 2 законодавець детально описав лише два із трьох елементів, тобто права (ст. 8 і 10) й обов'язки (ст. 9), оминувши законні інтереси засуджених, що, на нашу думку, є порушенням такого принципу юридичної техніки, як системність.

Сучасні українські фахівці з кримінально-виконавчого права також відзначають відповідні хиби вітчизняного законодавця. Так, О. В. Лисодєд зауважує, що «про законні інтереси засуджених йдеться тільки у ч. 1 ст. 7 КВК України, у нормах Особливої частини КВК України вони прямо не вказуються і їх слід виокремлювати з положень статей, які регулюють порядок та умови виконання того чи іншого виду покарань. Задоволення своїх законних інтересів залежить, у першу чергу, від самого засудженого, який своєю поведінкою має спонукати адміністрацію органів і установ виконання покарань їх реалізувати» [66, с. 37].

Незважаючи на однозначне закріплення категорії «законні інтереси» на рівні ст. 7 КВК України, безпосередньо присвяченої врегулюванню основ правового статусу засуджених [68], у науці кримінально-виконавчого права існують доволі критичні погляди на питання визначення законного інтересу засудженого як складової його правового статусу.

Зокрема, К. А. Автухов підкреслює, що в теоретичному обґрунтуванні підстав для введення категорії «законний інтерес» до змісту правового статусу засуджених на сьогодні існують значні прогалини, а суттєві проблеми в розумінні сутності і змісту категорії «законний інтерес» як у теорії права й конституційному праві, так і в науці кримінально-виконавчого права, зумовлюють таку ситуацію: на сьогодні бракує єдиного класифікаційного підходу до розмежування того, що саме слід вважати законними інтересами засуджених, а що відносити до їхніх обов'язків [1, с. 65–71; 2].

На нашу думку, наведені судження є надто категоричними, особливо в частині розмежування законних інтересів від їхніх обов'язків. Це дві різнопланові категорії, які є такими хоча б на підставі того, що невикористання засудженими законних інтересів не спричиняє негативних наслідків у виді юридичної відповідальності. Особа просто продовжує залишатися в первинному правовому статусі без здобуття тих чи інших пільг. Щодо обов'язків, як елементу правового статусу засуджених, то їм в усіх випадках властива ознака державного примусу в особі контрольно-наглядових та інших повноважень адміністрації органів чи установ виконання покарань і, відповідно, юридична відповідальність за їх невиконання.

Що стосується необхідності поглибленого теоретичного обґрунтування відповідної сфери кримінально-виконавчих правовідносин, то вихід із такої ситуації ми вбачаємо у продовженні наукової розробки інституту законних інтересів засуджених як одного з елементів їх правового статусу і водночас юридичного вияву прогресивної системи виконання та відбування покарання на рівні самостійного (монографічного, дисертаційного) дослідження, результатом якого має стати конструювання самостійних норм (статей) з означеного напрямку.

Тим більше, що науково-теоретичні передумови з цього приводу вже сформульовані на рівні вітчизняної доктрини кримінально-виконавчого права.

Так, що стосується суміжних до законних інтересів категорій, то найбільш близькими нам видаються пропозиції сучасних українських фахівців щодо вдосконалення правової регламентації прогресивної системи як у загальних рисах (М. С. Пузирьов), так і більш детально (О. А. Гритенко).

Зокрема, М. С. Пузирьов у докторській дисертації «Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження» (2018 р.) з огляду на позитивний вітчизняний та зарубіжний досвід, підтримуючи курс кримінально-виконавчої політики держави на виправлення і ресоціалізацію засуджених, запропонував доповнити КВК України статтею 6-1 «Прогресивна система виконання покарань» у такій редакції:

«Стаття 6-1. Прогресивна система виконання покарань

1. Прогресивна система виконання покарань – сукупність стимулюючих галузевих та міжгалузевих інститутів, що застосовуються до засуджених на підставі оцінки адміністрацією органів і установ виконання покарань ступеня їхнього виправлення.

2. Метою застосування прогресивної системи виконання покарань є стимулювання виправлення засуджених і сприяння їхній ресоціалізації.

3. Установлюються такі ступені виправлення засуджених: стає на шлях виправлення, став на шлях виправлення, довів своє виправлення.

4. Формами прогресивної системи виконання покарань є зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання» [168, с. 370–371, 400–401].

У свою чергу, О. А. Гритенко також на рівні докторської дисертації «Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі» (2020 р.), зважаючи на

предмет власного дослідження, запропонувала новий підхід до кодифікації правових положень прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк на засадах виокремлення, систематизації за певним критерієм (послідовність, взаємозв'язок, чіткий зміст щодо підстав та порядку застосування) з дотриманням вимог юридичної техніки та результатів теоретичних досліджень.

Такий інноваційний підхід втілено дослідницею у правовій концепції прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, у межах якої запропоновано структурно виокремити самостійну самодостатню за змістом та сутністю главу КВК України, яка має містити 13 статей, у яких «визначені загальні положення (поняття, форми, загальні засади застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі), більш поглиблена регламентація зміни умов тримання засуджених в межах однієї кримінально-виконавчої установи, сформульовано розгалужену трирівневу систему заходів заохочення, уточнено порядок та умови зміни умов тримання засуджених шляхом переведення до іншої кримінально-виконавчої установи» [25, с. 28, 405–416].

Звертаючи увагу на тісний зв'язок законних інтересів та прогресивної системи, відзначимо успішну реалізацію у виправних колоніях України інноваційних міжнародних проєктів. Так, беручи за основу прогресивну систему виконання покарань, яка здійснюється у межах Проєкту Ради Європи «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні», у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній реалізуються чотири принципи ефективної в'язниці, які є нормою в розвинутих європейських пенітенціарних системах:

- 1) принцип забезпечення безпечного середовища для співробітників і ув'язнених;

- 2) принцип розуміння, що з ув'язненими поводяться ввічливо та поважають їхню людську гідність (включає перевірку умов, у яких утримуються ув'язнені, та ставлення до них з боку персоналу в'язниці,

зокрема в сфері проживання, гігієни, одягу, харчування, охорони здоров'я та відносин «персонал – ув'язнений»;

3) принцип можливість ув'язнених брати участь у цілеспрямованій діяльності (роботі, освіті, навчанні, релігійній діяльності, фізичному вихованні та ін.);

4) принцип реабілітації ув'язнених та готовності їх до виходу на волю передбачає підтримку сімейних стосунків, відвідування, життя на волі, листування, телефонні дзвінки, можливості працевлаштування та суспільні зв'язки [101].

Варто також наголосити, що в контексті формулювання редакції відповідної кримінально-виконавчої норми, присвяченої законним інтересам засуджених, доречно звернути увагу на цілепокладальний аспект, тобто формулювання мети. Аналіз пенітенціарної теорії і практики дає нам підстави до цілей застосування законних інтересів засуджених зарахувати такі, як: 1) формування у засуджених дієвих стимулів правослухняної поведінки; 2) зменшення кількості вчинюваних порушень установленого порядку відбування покарання.

Слід відзначити слушну позицію сучасної вченої в галузі кримінально-виконавчого права О. А. Гритенко, яка обґрунтовує, що при оцінці дієвості виконавчого виправного процесу важливим є її взаємозв'язок «із питанням доцільності ставлення до засудженої особи як до особистості з визнанням превалюючого значення в процесі виправлення її особистої волі та бажання» [25]. Дослідниця визнає, що «поступовість у набутті певних позитивних змін в особистості засудженої особи, підготовка її до свідомого відновлення у статусі повноправного члена суспільства, спроможного до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного способу життя – це завжди внутрішня справа засудженого, що, у свою чергу, значно посилює та актуалізує проблему дотримання принципу добровільності у процесі досягнення мети покарання» [25, с. 60–61]. За таких обставин виявлення волі

та бажання постає потреба в тому, щоб стимулювати правослухняну установку засуджених саме за допомогою законних інтересів.

Незважаючи на те, що вітчизняні вчені відводять вагому роль такому елементу правового статусу засуджених, як їхні законні інтереси, у доктрині кримінально-виконавчого права відсутня єдність поглядів щодо їх обсягу, що ускладнює їх практичну реалізацію. Аналогічна проблема існує і на рівні кримінально-виконавчого законодавства, де, на відміну від статей, присвячених правам і обов'язкам засуджених до позбавлення волі (ст. 8–10, 107 КВК України), відсутня стаття, яка охоплювала б їх законні інтереси. Такий стан справ також ускладнює повноцінну реалізацію правового статусу засуджених до позбавлення волі як системи і змушує окремих дослідників [1] не виділяти законний інтерес як самостійний елемент змісту правового статусу засуджених.

Окремо слід зазначити, що зміна правового статусу засудженого також являється і кінцевим результатом застосування тієї або іншої форми прогресивної системи, а прогресивна система, у свою чергу, – засобом стимулювання правослухняної поведінки засуджених. І дійсно, змінений правовий статус стає потужним стимулом для засудженого на шляху досягнення ним мети виправлення та ресоціалізації.

У будь-якому разі засуджені зацікавлені в тому, щоб обсяг їх правообмежень зменшувався у процесі відбування покарання. І така зацікавленість підкріплюється існуванням у нормах кримінально-виконавчого законодавства такого елемента правового статусу засуджених, як законні інтереси.

Як і будь-який стимулювальний інститут, законні інтереси засуджених передбачають певні умови їх застосування. І не всі з них мають однозначне тлумачення. У таких випадках прийнято говорити про оцінні категорії у праві, які тісно пов'язані з дискреційними повноваженнями того чи іншого суб'єкта правозастосування.

Тому дослідники інституту законних інтересів звертають увагу і на цей аспект, зазначаючи, що до умов реалізації законних інтересів належить обов'язкова оцінка поведінки засуджених на предмет її відповідності встановленим у законі вимогам, тим самим реалізується мотиваційна функція. При цьому, на думку вчених, критерії такої поведінки, не будучи відображеними в законі, не завжди мають конкретний характер. Отже, правозастосувачі змушені здійснювати їх тлумачення на власний розсуд, що в окремих випадках може призвести до суб'єктивізму і необґрунтованої відмови в задоволенні правомірних домагань осіб, які відбувають покарання.

КВК України подібні недоліки законодавчої техніки оминув, розшифрувавши поняття «поважних причин» та «виняткових обставин».

Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 59 КВК України, «засудженим може бути дозволено короткочасні виїзди за межі виправного центру за обставин, передбачених законом для осіб, засуджених до позбавлення волі, а також з інших *поважних причин* у таких випадках:

- за необхідності звернутися в медичний заклад з приводу захворювання чи лікування за наявності відповідного медичного висновку;
- для складання іспитів у навчальному закладі;
- за викликом слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді чи суду – на період здійснення кримінального провадження;
- для попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення – строком до семи діб, без урахування часу на дорогу;
- у разі необхідності оформлення документів для призначення та виплати пенсії;
- у разі виникнення інших життєво необхідних обставин, які потребують присутності засудженого» (курсив наш. – *О. Л.*) [68].

У свою чергу, ч. 8 ст. 69 КВК України передбачає, що «засудженим (до обмеження волі. – *О. Л.*), яким заборонений вихід за межі гуртожитку у

вільний від роботи час, протягом строку дії заборони вихід із гуртожитку може бути дозволений у *виняткових випадках* і на встановлений час для:

- одержання медичної допомоги;
- придбання продуктів харчування і предметів першої потреби;
- відвідання лазні, пральні або перукарні;
- одержання поштових відправлень;
- відвідання установ і організацій, навчальних закладів» (курсив наш. –

О. Л.) [68].

Щодо інших видів покарань також передбачено відповідні законодавчі прийоми. Зокрема, на підставі ч. 1 ст. 75 КВК України, «у зв'язку з *винятковими обставинами* (смерть або тяжка хвороба близького родича, яка загрожує життю хворого; стихійне лихо, яке завдало значної матеріальної шкоди майну засудженого військовослужбовця та його сім'ї) засудженому військовослужбовцю може бути дозволено короточасний виїзд за межі дисциплінарного батальйону на строк до семи діб, не враховуючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці» (курсив наш. – *О. Л.*) [68].

Також, згідно з ч. 1 ст. 111 КВК України, «засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими *винятковими особистими обставинами*:

- смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого;
- стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї;

– одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи» (курсив наш. – *О. Л.*) [68].

І, як уже зазначали, відповідно до абз. 2 ч. 11 ст. 134 КВК України, «засудженим, на яких накладено дисциплінарне стягнення у виді поміщення в дисциплінарний ізолятор, карцер або переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери), телефонна розмова може бути надана лише з дозволу начальника колонії *як виняток, з метою виховного впливу або у зв'язку з винятковими особистими обставинами* (смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї)» (курсив наш. – *О. Л.*) [68].

Окрім вищенаведених умов, варто виділяти критерії застосування законних інтересів, якими є:

- 1) формальні (не залежать від волевиявлення й бажання засудженого);
- 2) матеріальні (залежать від волевиявлення й бажання засудженого).

Так само відповідні критерії або умови застосування законних інтересів можна розглядати через категорію юридичних фактів як класичну умову виникнення відповідних правовідносин (у тому числі кримінально-виконавчих):

- дії;
- події.

Проте в будь-якому випадку одних тільки позитивних дій з боку засудженого недостатньо. Остаточне рішення щодо застосування будь-якого законного інтересу у формі матеріального чи духовного блага, до якого прагне засуджений, приймається відповідним суб'єктом правозастосування.

Тому в літературі з кримінально-виконавчого права справедливо зазначається, що для більшості законних інтересів характерно те, що в основу їх реалізації покладено (разом з іншими факторами) оцінку поведінки засудженого, тобто дотримання ним режимних правил, ставлення до праці,

виховної роботи, навчання. Таку оцінку надає персонал органів виконання покарань, прокуратура, суд, спостережна комісія, служба у справах неповнолітніх та інші суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин [10, с. 115].

Одне з головних питань, що постає перед теоретиками і практиками у сфері кримінально-виконавчого права, – це визначення обсягу законних інтересів. На сьогодні це питання залишається одним із дискусійних у науці кримінально-виконавчого права. Тому ми вирішили проаналізувати українські й зарубіжні наукові здобутки щодо цього.

Так, проведений аналіз української доктрини кримінально-виконавчого права дає підстави констатувати, що вітчизна пенітенціарна теорія до законних інтересів засуджених зараховує: 1) заходи заохочення, що застосовуються до засуджених; 2) короткочасні виїзди за межі колоній; 3) зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі; 4) заміну невідбутої частини покарання більш м'яким; 5) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; 6) поліпшення умов тримання; 7) надання матеріальної допомоги при звільненні з місць позбавлення волі; 8) отримання пільг засудженими (наприклад, можливість у місцях позбавлення волі вільно пересуватися в межах дільниці соціальної реабілітації, можливість проживання засуджених до позбавлення волі зі своїми сім'ями за територією установ виконання покарань) [3, с. 61–62; 10, с. 115–116; 66, с. 36–37].

З окремими позиціями вчених, що наведені вище, стосовно обсягу (змісту) законних інтересів ми не можемо погодитися повною мірою.

По-перше, це стосується такого кримінально-правового інституту, як амністія. На нашу думку, амністію не можна розглядати як законний інтерес засуджених, адже вона не залежить від поведінки засуджених. На це, зокрема, вказує аналіз Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР [133].

Тому ми вважаємо, що однією з ознак законного інтересу є те, що його може набути засуджений за допомогою вчинення правомірних дій

(наприклад, своєю поведінкою, ставленням до основних засобів виправлення і ресоціалізації, досягненням відповідного ступеня виправлення).

По-друге, з аналогічних міркувань до законних інтересів засуджених не можна зараховувати надання матеріальної допомоги при звільненні з місць позбавлення волі, адже кримінально-виконавче законодавство (ст. 157 КВК України) [68] не ставить у залежність отримання її від поведінки особи, яка відбула покарання.

По-третє, отримання деяких пільг засудженими (наприклад, можливість у місцях позбавлення волі вільно пересуватися в межах дільниці соціальної реабілітації) не можна вважати самостійним законним інтересом, оскільки відповідні пільги є результатом застосування до засуджених таких законних інтересів, як заходи заохочення, зміна умов тримання, поліпшення умов тримання. А вже така пільга, як можливість проживання засуджених до позбавлення волі зі своїми сім'ями за територією установ виконання покарань, може вважатися законним інтересом, оскільки для її здобуття має бути дотримано як формальну (відбуття шести місяців покарання в дільниці соціальної реабілітації), так і матеріальну (відсутність порушень режиму відбування покарання, наявність житлових умов) складову.

По-четверте, відстрочка виконання вироку, як кримінально-процесуальний інститут, передбачений ст. 536 КПК України [62], хоча й може бути застосований до особи, засудженої до позбавлення волі, проте не має стосунку до самого процесу (стадії) виконання/відбування покарання.

В окремих випадках законні інтереси засуджених збігаються з певними видами звільнення від відбування покарання (наприклад, помилування, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання). Якщо зіставляти зазначені інститути, то можна констатувати, що законні інтереси відповідають лише умовним видам звільнення від відбування покарання. Виняток становить умовна амністія, яка залежить від поведінки особи, проте вона не поширюється на вже засуджених осіб, тобто не охоплюється їх законним інтересом.

Українська дослідниця інституту звільнення від відбування покарання І. І. Журова зазначає, що передбачені ст. 152 КВК України «види звільнення поділяються на умовні та безумовні. Безумовні ґрунтуються на принципах законності, гуманізму та демократизму. Умовні види звільнення від відбування покарання впливають з мети виправлення засуджених і зумовлені різним ступенем і характером вчиненого злочину, ступенем небезпеки особистості засудженого, ступенем її соціально-педагогічної занедбаності. Метою таких видів звільнення є: а) стимулювання правослухняної поведінки і в підсумку – виправлення засуджених; б) поступова підготовка їх до життя на свободі» [36, с. 210].

Таким чином, виходячи з наведеного в підрозділі матеріалу, можемо виокремити головну відмінність законного інтересу від суб'єктивного права засудженого: законний інтерес засуджений може набути своєю правослухняною поведінкою на підставі правозастосовного рішення адміністрації органу чи установи виконання покарань або іншого уповноваженого суб'єкта. Для здобуття суб'єктивного права зазначені дві умови непотрібні. Відповідним правом засуджений користується апріорі на підставі перебування у правовому статусі засудженого до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, незалежно від своєї поведінки та результатів її оцінювання адміністрацією виправної колонії.

Із таких позицій можна на рівні аналізу відповідних законоположень відмежувати означені інститути. Наприклад, якщо законодавець вживає імперативну конструкцію зі словами «застосовується», «надається», «переводяться» та ін., то це зумовлює відповідний обов'язок адміністрації органу чи установи виконання покарань на забезпечення відповідного права засудженого, а якщо слова «може застосовуватися», «може надаватися», «можуть бути переведені» та ін., то це відповідно законний інтерес, який передбачає вживання засудженим певних правомірних дій, а адміністрацією – оцінювання таких дій і прийняття відповідного правозастосовного рішення.

У будь-якому випадку, право засудженого – це апріорі гарантоване йому законом і таке, що забезпечується адміністрацією органу чи установи виконання покарань, соціальне благо як матеріального, так і нематеріального (духовного) характеру, а законний інтерес – це перспективне соціальне благо, яким засуджені за загальним правилом не володіють (володіння ним завжди є разовим або тимчасовим), проте яке можуть набувати внаслідок вчинення правомірних дій.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз кримінально-виконавчої характеристики правового статусу засуджених в місцях несвободи дав підстави дійти таких висновків:

1. На відміну від обов'язків, прописаних у КВК України в загальному вигляді, права засуджених регламентовані в ньому виключно докладно. Це зумовлено, у тому числі, і прагненням створити додаткові гарантії забезпечення законності при виконанні покарань.

2. Проаналізовано основні (ст. 8, 10 КВК України) та спеціальні (ч. 1 ст. 107 КВК України) права засуджених до позбавлення волі на певний строк. Зазначено, що права засуджених до покарання цього виду є підвидом основних прав засуджених і похідними від останніх. Тому між собою спеціальні й основні права співвідносяться як окреме і загальне.

3. Запропоновано авторську класифікацію окремих груп спеціальних прав засуджених до позбавлення волі, зокрема: 1) ті, що спрямовані на забезпечення нормальної життєдіяльності під час відбування покарання; 2) направлені на підтримання соціальних зв'язків засуджених та їхнього контакту із зовнішнім світом; 3) які гарантують засудженим ефективний процес виправлення і ресоціалізації.

4. З метою забезпечення прав і законних інтересів інших осіб запропоновано ч. 2 ст. 107 КВК України після слів «порядку і умовам виконання та відбування покарання» доповнити словами *«а також не обмежує права і законні інтереси інших осіб»*.

5. Проведений аналіз норм кримінально-виконавчого законодавства засвідчує, що гарантіями здійснення засудженими своїх прав, свобод і законних інтересів, а також виконання ними в повному обсязі покладених на них обов'язків виступають контроль міжнародних організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, судовий, відомчий і громадський контроль, прокурорський нагляд. Спільними зусиллями суб'єкти зазначених видів діяльності у взаємодії з адміністрацією органів і установ виконання покарань мають забезпечувати дотримання законності при виконанні покарань та інших заходів кримінально-правового характеру.

6. На відміну від прав та обов'язків як традиційних складових правового статусу засуджених законні інтереси український законодавець уперше сприйняв лише у 2003 р., закріпивши в ч. 1 ст. 7 КВК, що держава поважає та охороняє також і законні інтереси засуджених. У контексті досягнення мети покарання і кримінально-виконавчого законодавства такий крок є цілком слушним.

7. Запропоновано авторську осучаснену класифікацію законних інтересів засуджених в місцях несвободи: 1) за часом дії: а) тривалі; б) короткострокові; 2) за характером матеріального виразу: а) матеріальні; б) нематеріальні (духовні); в) ті, що мають як матеріальний, так і духовний характер; 3) за характером юридичних фактів: а) правовстановлюючі; б) правозмінюючі; в) правоприпиняючі; 4) за суб'єктами застосування: а) ті, що застосовуються адміністрацією установи виконання покарань; б) ті, що застосовуються іншими суб'єктами.

8. Аналіз пенітенціарної теорії і практики дав підстави до цілей застосування законних інтересів засуджених зарахувати такі, як: 1) формування у засуджених дієвих стимулів правослухняної поведінки;

2) зменшення кількості вчинюваних порушень установленого порядку відбування покарання.

9. За результатами вивчення доктрини кримінально-виконавчого права й нормативно-правових джерел обґрунтовано види законних інтересів засуджених, а саме: 1) заходи заохочення, що застосовуються до засуджених; 2) короткочасні виїзди за межі колоній; 3) зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі; 4) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; 5) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; 6) поліпшення умов тримання; 7) отримання пільг засудженими (наприклад, можливість проживання засуджених до позбавлення волі зі своїми сім'ями за територією установ виконання покарань); 8) помилування.

В окремих випадках законні інтереси засуджених збігаються з певними видами звільнення від відбування покарання (наприклад, помилування, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання). Якщо зіставляти зазначені інститути, то можна констатувати, що законні інтереси відповідають лише умовним видам звільнення від відбування покарання. Виняток становить умовна амністія, яка залежить від поведінки особи, проте вона не поширюється на вже засуджених осіб, тобто не охоплюється їх законним інтересом.

Основні наукові результати здобувачки опубліковано в таких працях: [74; 77].

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

3.1. Міжнародні стандарти забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи

Варто зазначити, що напрямами діяльності значної кількості соціальних інституцій є захист прав людини, в т.ч. і засуджених осіб. В свою чергу, правовий механізм захисту та гарантування прав засуджених ґрунтується на нормотворчості в цій сфері, впливає на формування і розвиток національної та міжнародної судової практики. Проведений аналіз показує, що Україна відноситься до тих категорій держав, проти яких подається найбільша кількість заяв громадян до ЄСПЛ [104], що стосується й проблем забезпечення прав засуджених як складових їх правового статусу в місцях несвободи.

Сучасна пенітенціарна наука стоїть на твердій позиції, що інтеграція України у світовий простір встановлює все більше вимог до національного законодавства. Разом із тим, варто погодитися з вітчизняним дослідником І. М. Брошком у тому, що «формування законодавства, яке відповідає міжнародним вимогам, – процес тривалий, трудомісткий і тому потребує вжиття комплексу організаційно-правових заходів. Зважаючи на те, що виконання вимог основних міжнародних договорів є однією з основних тенденцій розвитку сучасного кримінально-виконавчого права України, особливого значення набуває вивчення основних міжнародних актів, що встановлюють вимоги до поведіння із засудженими та ув'язненими» [18, с. 52]. Така позиція простежується й у спеціальних наукових дослідженнях з окресленої проблематики [38; 56; 83].

До речі, українські вчені І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа та О. Г. Колб, розглядаючи значення міжнародних правових актів у сфері виконання покарань, зауважують, що «вони насамперед формують цілі та принципи політики у сфері виконання покарань, слугують орієнтиром для розвитку політики, законодавства та прав засуджених, виступають компромісним варіантом, відображають принципи виконання покарання в різних правових системах, а також створюють умови та заохочення для проведення науково-дослідної роботи у цій сфері» [67, с. 317].

З огляду на це, досліджувана нами проблема вимагає не лише теоретичного і практичного аналізу, вона ставить перед нами завдання надати адміністрації установ виконання покарань відповідні методичні рекомендації щодо механізму реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи. Це, по-перше, дасть змогу розширити знання персоналу ДКВС України, а по-друге, зменшити кількість звернень засуджених до ЄСПЛ [76, с. 393].

Такої позиції дотримується й вітчизняний учений М. В. Буроменський, який обґрунтовує, що «у галузі практичної імплементації міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку України продовжує формуватися багатоманітність правових засобів ефективного реагування на міжнародний правовий простір, що оточує державу» [19, с. 662]. При цьому, як зауважує вчений, «чинне українське законодавство, судова практика та наукова доктрина свідчать про те, що сучасна правова доктрина України в питаннях взаємодії національного і міжнародного права визначає частковий примат міжнародного права, обмежений Конституцією України» [19, с. 662]. Таке зауваження вченого показує, що вітчизняне законодавство у сфері правового статусу засуджених в місцях несвободи не завжди співвідноситься з нормами міжнародних договорів із цих питань.

Українські вчені А. Х. Степанюк та І. С. Яковець у монографічному дослідженні «Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України» зазначали, і з цим варто

погодитися, що «загально визнаним у науці кримінально-виконавчого права є твердження про те, що міжнародні стандарти поводження із засудженими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань; а їх система являє собою сукупність відповідних принципів, конвенцій, рекомендацій та норм, прийнятих на міжнародному рівні» [187, с. 51].

Важливо зауважити, що комплексного кримінально-виконавчого дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи на доктринальному рівні за роки незалежності країни вітчизняні вчені не проводили. Праці В. А. Льовочкіна (2002 р.), Ю. А. Чеботарьової (2005 р.), Ю. О. Толстенко (2015 р.), О. І. Іванькова (2016 р.), О. В. Краснокутського (2019 р.), Л. Г. Колодчиної (2020 р.) заклали відповідні підвалини та свою видову специфіку предмета нашого дослідження як цілісного комплексного феномену, що має свої власні завдання, закономірності існування, розвитку й відтворення.

Однак, за результатами вивчення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи ми дійшли висновку про наявність суперечності між реальним застосуванням в установах виконання покарань та їхньою реалізацією у сфері захисту прав засуджених.

Проведені останнім часом дослідження у сфері виконання й відбування покарань свідчать, що сьогодні особливо актуальним стало питання вивчення механізму реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи.

Ефективне забезпечення кримінально-виконавчого механізму правового статусу засуджених в місцях несвободи потребує ґрунтового наукового осмислення, адже важливим показником та умовою ефективної діяльності відповідної установи виконання покарань є дотримання персоналом прав та свобод засуджених під час відбування ними покарання.

Цікавими для нашого наукового пошуку є праці О. М. Кревсуна «Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях» (2016 р.) [59] та О. І. Іванькова

«Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» (2016 р.) [38], у яких автори висвітлили історико-правові аспекти виникнення й розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Певним чином ми можемо констатувати, що питання захисту прав засуджених в установах виконання покарань розкрито й у кандидатській дисертації І. М. Василюка «Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності» (2017 р.) [20], де розкрито один з елементів механізму захисту прав засуджених у випадку протиправного посягання на засудженого під час застосування до нього заходів угамування. Як встановлено у процесі вивчення питань реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених в місцях несвободи, найчастіше порушуються права засуджених персоналом установ виконання покарань під час застосування до них заходів угамування.

Однією із сучасних наукових праць у сфері захисту прав засуджених до позбавлення волі варто назвати кандидатську дисертацію О. В. Краснокутського «Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі» (2019 р.), у якій уперше надано характеристику ознакам системності міжнародних механізмів забезпечення прав засуджених шляхом виявлення історичних закономірностей їхнього формування та визначення нормативних особливостей міжнародних механізмів, а також сформульовано авторське визначення поняття «міжнародні механізми забезпечення прав засуджених», в основу якого покладено здатність механізму здійснювати зворотний регуляторний вплив на правовідносини [56, с. 5].

Слушними є роздуми професора І. Г. Богатирьова, що «забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язані з підвищенням якості та ефективності роботи установ виконання покарань, під час якої виникають, змінюються та припиняються різні види кримінально-виконавчих

правовідносин. Упровадження в буденне життя українського суспільства європейських цінностей зумовило потребу модернізації діяльності пенітенціарної системи відповідно до міжнародних стандартів» [9, с. 95].

Хоча це й не закріплено на рівні КВК України, проте з конституційних та інших (у тому числі міжнародних стандартів) впливає, що засудженим гарантується право на життя.

За загальним розумінням, «право людини на життя – це її основне фундаментальне право, яке закріплено у багатьох універсальних та регіональних міжнародно-правових актах. Воно становить основу всіх прав людини» [109, с. 107]. Тому не випадково, що провідні українські вчені-правники П. М. Рабінович та М. І. Хавронюк наголошують, що «життя, як стан людини, в якому вона перебуває від моменту автономізації стосовно організму матері під час фізіологічних пологів і до її біологічної смерті, є найбільш цінним із благ людини. За його відсутності людину не можуть цікавити її особисті, політичні, економічні та інші права. Крім того, життя кожної людини є благом не тільки для неї. Воно є однією з найвищих соціальних цінностей і для українського суспільства, як це підкреслено у статті 3 Конституції України, і для світового, як це впливає із ряду міжнародних конвенцій, а ставлення суспільства до життя кожної окремої людини є найкращим показником його культурного і духовного розвитку» [175, с. 117].

Вивчення міжнародних пенітенціарних стандартів показало, що це невід'ємне право закріплено в актах загального (універсального) характеру, які є обов'язковими в Україні в силу їх ратифікації Верховною Радою.

Відтак, на рівні стандартів ООН право засуджених на життя гарантується ст. 3 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [37] та ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, який визнає право кожної людини на життя, наголошуючи, що це право «має бути захищене законом» і «ніхто не може бути позбавлений життя свавільно» [87].

Відповідні положення розвиває й Рада Європи. Зокрема, відповідно до змісту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, «право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання» (ст. 2) [48].

У контексті сучасних реалій привертає увагу положення протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якому наголошено на скасуванні смертної кари. Однак держави можуть у своєму законодавстві передбачити смертну кару за діяння, які вчинено під час війни чи неминучої загрози війни [166]. Відповідно до міжнародних стандартів, смертна кара застосовується тільки у випадках, передбачених законом держави та відповідно до його положень. Зважаючи на це, держава має повідомляти Генеральному секретареві Ради Європи про такі положення свого закону.

Слідуючи позитивній європейській практиці й наслідуючи досвід провідних країн, 28 листопада 2002 р. Україна ратифікувала Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин [165].

Отже, вищенаведені положення ключових міжнародних документів із прав людини (у тому числі тих, які мають пряме поширення на її правовий статус в умовах несвободи) мають на меті лише одне – захист людини від будь-якого свавільного позбавлення її життя як державою, так і іншими особами.

Щодо такого права засуджених в місцях несвободи, як «на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності» (абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України) [68], то воно також, як і попереднє, має своє міжнародне підґрунтя.

Незважаючи на окремі випадки порушення цього права засуджених в місцях несвободи, на чому, зокрема, наголошено й у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної

системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках» від 16 грудня 2022 р. № 1153-р [158], переконані, що жодним чином не можна обмежувати особу у праві на повагу людської гідності.

Зокрема, Конституційний Суд України наголошує, що «людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їхньої сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68)» [52].

Окрім цього, ми звертаємо увагу на Загальну декларацію з прав людини, у ч. 2 ст. 29 якої чітко прописано, що «при здійсненні прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [37].

Ми погоджуємося з вітчизняним ученим О. М. Костенком у тому, що «Загальна декларація прав людини стала реалізацією у контексті ХХ ст. ідеї природного права. Саме втілення у декларації ідеї природного права забезпечило видатну роль цього акта ООН у сприянні соціального прогресу» [54, с. 6].

Отже, проведений аналіз показав, що право засуджених в місцях несвободи на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності, окрім норм українського права, міститься й у низці міжнародно-правових

актів, до основних з яких належать: Загальна декларація прав людини; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Основні принципи поводження з ув'язненими; Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели); Європейські пенітенціарні правила (далі – ЄПП); Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі; Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримки правопорядку та ін.

Зокрема, вивчення їхніх положень у контексті зазначеного права засуджених в місцях несвободи показало таке.

Насамперед фундаментальними в цьому плані є положення Загальної декларації з прав людини, ст. 1 якої закріплює, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [37].

У подальшому хронологія розвитку міжнародних стандартів у контексті захисту права засуджених в місцях несвободи на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності набула закріплення в іншому фундаментальному документі ООН – Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, згідно із ч. 1 ст. 10 якого, «всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі» [87]. Не меншу цінність становлять і положення ч. 3 ст. 10 у контексті диференціації правового статусу окремих категорій засуджених та взаємозв'язку прав засуджених та режиму в місцях несвободи, зокрема: «Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу» [87].

Іншим міжнародним стандартом, що визначає кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи на рівні ООН, є Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі), осучаснені у 2015 р. [86]. За слушним уточненням З. В. Журавської, «схвалюючи документ, Генеральна Асамблея зауважила, що під час їхнього ухвалення вона керувалась бажанням знову затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості без будь-якої різниці, та узяла до відома, зокрема, зауваження загального порядку про гуманне поводження з особами, позбавленими волі, яке було схвалено Комітетом з прав людини» [35, с. 118].

Зважаючи на важливість гарантування прав осіб, позбавлених волі, Правила Нельсона Манделі закріплюють важливе в контексті принципу гуманізму та соціальної інтеграції положення, за яким «ув'язнені є невід'ємною частиною суспільства». І ця аксіома поширюється на всю «філософію» («дух») вказаних Правил, серед яких одне з провідних місць у системі правового статусу засуджених в місцях несвободи посідає право на гуманне ставлення до засуджених та на повагу їх людської гідності.

Так, правило 1 передбачає, що «усі ув'язнені повинні користуватися шанобливим ставленням внаслідок властивої їм гідності і їх цінності як людської особистості. Жодного ув'язненого не може бути піддано катуванню та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження чи покарання, всі ув'язнені повинні бути захищені від них, і жодні обставини не можуть слугувати виправданням для них» [86]. Вказана міжнародно-правова норма корелює з відповідними положеннями українського законодавства (ч. 2 ст. 28 Конституції України [52], абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України [68]).

У контексті гуманізації правового статусу засуджених в місцях несвободи заслуговує на увагу ч. 1 правила 5, яка приписує таке: «Тюремний режим повинен прагнути зводити до мінімуму ту різницю між життям у в'язниці і життям на волі, яка послаблює почуття відповідальності ув'язнених або повагу

їх гідності як людської особистості» [86]. У майже незмінному виді така норма Правил імплементована до ч. 2 ст. 102 КВК України [68].

Зважаючи на те, що Україна є членом Ради Європи, наша держава при реформуванні кримінально-виконавчої системи та її трансформації в пенітенціарну має враховувати й відповідні регіональні (європейські) пенітенціарні стандарти. До одного з ключових актів у цій сфері належать ЄПП 2006 р. [33].

Проведений аналіз цього міжнародного документа також засвідчує увагу пенітенціарних адміністрацій зарубіжних країн до складових правового статусу засуджених в місцях несвободи.

Зокрема, це визначення в частині I основних принципів зазначених Правил, які формують на міжнародному рівні своєрідну систему кримінально-виконавчих засад, які мають вагоме значення й для сфери правового статусу засуджених в місцях несвободи. Зокрема, п. 1 приписує, що «при поводженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватись їхніх прав людини» [33], що дає змогу узгодити правовий статус в умовах несвободи з окремими (проте не всіма, що впливає із визначених пенітенціарних обмежень) елементами правового статусу людини та громадянина. З такою парадигмою пенітенціарного правового статусу безпосередньо пов'язаний п. 2, за яким «особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту» [33]. Такий механізм нині імплементовано на рівні ч. 3 ст. 63 Конституції України [52] та ч. 2 ст. 7 КВК України [68].

Гуманістичну та правоорієнтовану мету функціонування пенітенціарної системи визначають й інші принципи ЄПП, дотримання яких дає змогу реалізовувати ключові елементи правового статусу засуджених із позицій цивілізованих і демократичних підходів щодо співвідношення категорій «необхідне» та «доцільне» в кримінально-виконавчих правовідносинах.

Так, п. 3 гарантує, що «обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися» [33]. У пенітенціарній теорії і практиці зазначена позиція корелює як зі складовими мети покарання, так і з метою кримінально-виконавчого законодавства та функціонування пенітенціарної системи.

Належний стан функціонування місць несвободи підкріплюється п. 4, згідно з яким «утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів» [33]. Що важливо, то це та обставина, що недотримання цього принципу напряду пов'язано з необхідністю запобігання катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню в місцях несвободи шляхом створення належних умов відбування покарання, особливо таких елементів, як матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Продовженням попередньо проаналізованого правила є норма п. 5, за якою «життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві» [33]. Така європейська норма повною мірою сприйнята українським законодавцем (ч. 2 ст. 102 КВК України), про що зазначено вище. Як бачимо, реалізація на практиці п. 3, 4, 5 ЄПП має забезпечити дотримання кожною державою – членом Ради Європи норм здебільшого ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [48], а також зменшити кількість звернень засуджених до ЄСПЛ.

У своєму дослідженні ми показали, що реалізація правового статусу засуджених в місцях несвободи залежить не лише від пенітенціарної адміністрації, а й від інших (зовнішніх) соціальних інституцій. Більше того, всі елементи правового статусу засуджених (права, обов'язки, законні інтереси) покликані сприяти як адаптації засуджених в умовах власне місця

несвободи, так і соціальної адаптації (ресоціалізації) після звільнення від відбування покарання.

На вказаних аспектах наголошено в п. 6 ЄПП, а саме: «Утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі» [33]. У продовження цього, з метою належного забезпечення всіх елементів правового статусу засуджених в місцях неволі п. 7 рекомендує «...заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя» [33]. А для того, щоб взаємодія між пенітенціарною адміністрацією та іншими соціальними інституціями, у тому числі за напрямом реалізації прав та законних інтересів засуджених і контролю за виконанням ними покладених обов'язків, відбувалася належним чином, п. 9 ЄПП передбачено механізм регулярного інспектування всіх пенітенціарних установ державними органами та незалежного моніторингу [33].

Результати проведеного дослідження свідчать, що ефективність реалізації правового статусу засуджених в місцях неволі поставлена в залежність не лише від якісного правового регулювання відповідної сфери кримінально-виконавчих правовідносин, а й від компетентності пенітенціарного персоналу.

Саме тому ЄПП у п. 8 звертають увагу на те, що «персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведінки з ув'язненими» [33].

У контексті наведеної проблематики слушними видаються висновки, сформульовані українськими й зарубіжними фахівцями з кримінально-виконавчого права. Вивчення їхніх праць дало можливість констатувати: хоча законодавець формує кримінально-виконавчу політику, запроваджує елементи гуманізації стосовно засуджених до позбавлення волі, але саме людяне ставлення чи вияв жорстокості засуджених відчуватиме від

персоналу органів і установ виконання покарань, тому що кримінально-виконавчі правовідносини, як зазначає Т. К. Канцерова, не персоніфіковані. Права та обов'язки їх суб'єктів застосовуються до абстрактних працівника та засудженого, тоді як етичні відносини в межах виконання покарання – це відносини між конкретними особами з характерними для них індивідуальними моральними якостями, які залежать не від норм кримінально-виконавчого законодавства [40, с. 121], а від низки факторів, з-поміж яких – економічне становище персоналу кримінально-виконавчої служби, його інтелектуальний рівень (як початковий, так і подальше самовдосконалення), психічне здоров'я, рівень правової культури та свідомості.

Тому варто підтримати позицію М. С. Пузирьова та М. І. Лисенко, згідно з якою «держава має спрямувати зусилля на осіб, які безпосередньо реалізують принцип гуманізму стосовно засуджених. Робота у напрямі підбору кваліфікованих кадрів та достатнє матеріальне забезпечення допоможуть у реалізації досліджуваного принципу. Особа із відповідним рівнем освіти та матеріальним забезпеченням, спокійна й урівноважена, зможе виконувати покарання відповідно до міжнародних пенітенціарних стандартів» [173, с. 144].

У кримінально-виконавчій науці України міцно утвердилася позиція, що постійне вдосконалення вітчизняного законодавства та практики його застосування має відбуватися з урахуванням зарубіжного досвіду, що є неодмінним елементом механізму захисту прав засуджених в місцях несвободи.

Водночас активізація євроінтеграційних процесів поставила на порядок денний необхідність приведення вітчизняного законодавства, що регламентує порядок і умови виконання та відбування покарань, у відповідність до світових стандартів охорони та захисту особистості засуджених, що поєднують законність і справедливість із принципами гуманізму й поваги прав людини і громадянина.

Зазначені тенденції знаходять підтримку серед сучасних вітчизняних учених, які одностайні в думці, що «на сьогодні державна політика в Україні спрямована на інтеграцію до ЄС, що є одним із пріоритетних напрямів розвитку країни» [39, с. 37]. Зокрема, вітчизняні вчені С. Ф. Денисов та Р. В. Алієв у своїх дослідженнях підсумовують, що «сьогодні ключовим пріоритетом зовнішньої політики та стратегією здійснення системних правових і соціально-економічних реформ для України є саме реалізація механізму захисту прав засуджених» [28, с. 159].

Підтримуючи наведені судження, ми наголошуємо, що кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи суттєво впливають на його законодавче, організаційне та наукове забезпечення.

З огляду на це, варто підтримати позицію української вченої Ю. С. Разметаєвої, згідно з якою, «незважаючи на закріплення прав людини як нормативних положень у міжнародних актах і законодавстві окремих держав, вони не отримують відповідного здійснення. Вочевидь, що одного приведення прав людини у статус правових норм недостатньо для того, щоб вони «працювали» в певному суспільстві, тому повинен існувати механізм їх реалізації» [176, с. 112]. А відтак, актуальним на сьогодні є вироблення шляхів упровадження позитивного міжнародного досвіду правового статусу засуджених в місцях несвободи України, чому присвячено підрозділ 3.2 нашої роботи.

3.2. Шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених в кримінально-виконавче законодавство України

Розкриваючи шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених у кримінально-виконавче законодавство України, варто зазначити, що останнє є важливим для

швидкого переходу пенітенціарної системи України до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими й засудженими та репрезентує кілька наукових підходів до розв'язання цієї проблеми.

Більшість вітчизняних учених дотримуються думки про те, що покарання у виді позбавлення волі на певний строк у своїй основі має певні правообмеження, які застосовуються до засуджених під час виконання/відбування покарання в місцях несвободи. Одним із таких правообмежень є ізоляція засудженого на певний строк. При цьому ізоляція засудженого передбачає, з одного боку, зберегти його від певного оточення, а з іншого, поміщення його на певний строк у спеціальну установу (ст. 63 КК України) за рішенням суду, яке набуло законної сили. Ряд вітчизняних вчених розглядають ізоляцію як кару [108, с. 5].

Не вдаючись у наукову дискусію із цього приводу, варто зауважити, що, згідно зі ст. 55 Конституції України, засуджена особа має право звертатися до міжнародних механізмів захисту прав людини за умови, що національний механізм не забезпечив належні умови захисту її прав і обов'язків [52]. Тому звернення засудженого, наприклад, до ЄСПЛ є винятковою процедурою в механізмі захисту правового статусу засудженого в місцях несвободи.

До речі, захист прав засуджених в місцях несвободи тією чи іншою мірою пов'язаний з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу; по-друге, відповідно до Статуту ООН, однією з основних цілей діяльності цієї організації є «утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості» [192].

Саме Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захисту прав людини [192]. У 1948 р. вона прийняла Загальну декларацію прав людини [37], а після цього цілу низку міжнародно-правових актів, які стосуються правового статусу засуджених в місцях несвободи.

Отже, в умовах європейських інтеграційних процесів прослідковується тенденція до інтенсифікації зближення, гармонізації та уніфікації правових систем європейських країн, квінтесенцією чого можна вважати появу значного пласту європейських стандартів дотримання прав і свобод засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Тому чинне кримінально-виконавче законодавство як джерело, що забезпечує механізм реалізації правового статусу засуджених, повинно мати ознаки стабільності, системності, структурованості, сталості. Однак, за нашим дослідженням, ми бачимо певну консервативність кримінально-виконавчого законодавства України порівняно, наприклад, із прецедентним правом.

Консервативність законодавства, як зазначає вітчизняний учений К. М. Подлегаєв, «не завжди корисна, адже законодавчі норми нерідко відстають від швидкоплинної діалектики суспільних відносин. Відтак, на думку дослідника, об'єктивні умови розвитку суспільних відносин обумовлюють тенденції до більш широкого і системного використання усіх засобів регулятивної політики, зокрема, у сфері кримінальної юстиції» [102, с. 154].

З огляду на це, у практичній площині органів і установ виконання покарань у частині правового статусу засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, виникають у край актуальні та практично важливі проблеми, а саме:

а) структуризація механізму закріплення в правових актах правового статусу засуджених, що ускладнено тим, що такі акти прийняті в різні часи з урахуванням особливостей їх національної системи права;

б) характеристика механізму правового статусу засуджених у прецедентній практиці Верховного Суду та аналіз її щодо гармонізації з національним законодавством та практикою ЄСПЛ;

в) забезпечення правильного тлумачення механізму правового статусу засуджених та розробка на цій основі необхідних законодавчих ініціатив;

г) відпрацювання механізмів корегування національного кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням змісту його реформаторських змін, запроваджуваних новел, приписів Конституційного Суду України, положень міжнародних правових актів, рішень ЄСПЛ та прецедентної практики Верховного Суду, що самі часто перебувають у ситуації динамічних змін і незавершеної систематизації.

Розв'язання цих проблем потребує вдосконалення законопроектної діяльності Міністерства юстиції України, коректив компетентності діяльності ДКВС України у взаємодії з недержавними організаціями, системного вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства.

Як приклад можна виділити Стамбульський протокол, у якому сформульовані основні принципи здійснення розслідувань фактів катувань та жорстокого поводження. Вказаний акт не формулює докладних процедур, однак у ньому наведені основоположні, генеральні напрями розслідування та окремі методики таких розслідувань [186].

Проте, як показало дослідження, в Україні досі не імplementовано положення Стамбульського протоколу, хоча він може бути дієвим інструментом у справі забезпечення прав засуджених в місцях несвободи. Отже, зміст цього напряму, як наголошує вітчизняний дослідник Ю. М. Богдан, полягає в тому, що міжнародний нормативно-правовий акт безпосередньо визначає механізм забезпечення та захисту прав засуджених, встановлює норми, які за наявності інших умов (зокрема, якщо національне законодавство віддає пріоритет міжнародним актам) можуть бути використані в національній правозастосовній практиці для вирішення окремих питань [15, с. 114].

До речі, у самому Стамбульському протоколі визначено цілі ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (названі надалі катуваннями або іншими видами жорстокого поводження), а саме: а) з'ясування фактів, встановлення та визнання

індивідуальної та державної відповідальності перед постраждалими та їхніми сім'ями; б) визначення необхідних заходів щодо запобігання рецидивам; в) сприяння судовому розслідуванню або, у відповідних випадках, дисциплінарному покаранню осіб, вина котрих встановлена протягом розслідування, та обґрунтування необхідності повного відшкодування та компенсації з боку держави, зокрема справедливої та адекватної фінансової компенсації та надання коштів для лікування та реабілітації [186].

Отже, міжнародний нормотворець розглядає Стамбульський протокол більше як адміністративно-процесуальний документ, аніж як той, що безпосередньо спрямований на захист прав засудженого. Попри це, документ виконує й інші функції, зокрема забезпечення прав засудженого, оскільки, якщо суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин обізнані з принципами та шляхами, за допомогою яких можна виявити й розслідувати будь-який факт неналежного поведження із засудженим, це, як мінімум, може утримати відповідну особу від вчинення протиправних дій стосовно засудженого. Окрім того, у визначенні механізму завжди йдеться про процесуальні норми, що *a priori* є нормами для адміністрування, тому Стамбульський протокол саме цю функцію визначає як основну. Тобто міжнародні акти передбачають механізми, які покликані виявляти та усувати найбільш резонансні порушення прав засуджених.

Дослідження правого статусу засуджених в місцях несвободи варто розглянути також і крізь призму імперативного зобов'язання держав – учасниць відповідних конвенцій або угод створити на національному рівні спеціально уповноважені органи, до компетенції яких входить опікування правами засуджених, їхнє забезпечення та захист.

Зокрема, у ст. 17 Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання встановлено, що не пізніше ніж через один рік після набуття чинності цим Протоколом або його ратифікації чи приєднання до нього кожна держава-учасниця підтримує, призначає або

створює один або кілька незалежних національних превентивних механізмів для недопущення катувань на національному рівні. Механізми, засновані децентралізованими органами, можуть для цілей цього Протоколу призначатись як національні превентивні механізми, якщо вони відповідають вимогам його положень [194].

Цілком виправдано ми можемо вказаний міжнародний нормативно-правовий акт віднести до міжнародних механізмів забезпечення прав засуджених, адже ст. 17 Факультативного протоколу в беззаперечній формі вказує на необхідність створення національного превентивного механізму тими державами, які ратифікували Протокол.

Отже, саме міжнародний акт започатковує наявність національного превентивного механізму, саме з боку міжнародних інституцій можливе контролювання його наявності й діяльності.

Зокрема, Національний превентивний механізм тісно співпрацює з Підкомітетом з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання Комітету проти катувань, утвореним відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, а також з міжнародними організаціями і відповідними органами іноземних держав, діяльність яких пов'язана із цією сферою [123].

Водночас утворювати такий орган і користуватися його можливостями повинні лише ті держави, які приєдналися до Протоколу. Цей орган пов'язаний з міжнародно-правовою практикою й у своїй діяльності спирається, перш за все, на міжнародні нормативно-правові акти. Усе це дає підстави зробити висновок про можливість розглядати Національний превентивний механізм як один із міжнародно-правових механізмів забезпечення прав засуджених.

В Україні такий орган створено відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради

України з прав людини» щодо національного превентивного механізму» [123]. Водночас варто розглянути й питання про створення спеціального міжнародного органу, який має повноваження щодо розгляду справ, що стосуються захисту прав засудженої особи. Ідеться насамперед про ЄСПЛ, який створено відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [48].

Сьогодні ЄСПЛ, безсумнівно, є найбільш авторитетним та дієвим регіональним органом, основним завданням якого є захист прав людини, і тому можна констатувати, що цей міжнародно-правовий механізм є одним з основних і ефективних. Конвенція регламентує порядок утворення цього органу, визначаючи, що для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється ЄСПЛ, який функціонує на постійній основі [78, с. 386].

Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до ст. 33, 34, 46 і 47 – «будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд ЄСПЛ питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною. ЄСПЛ може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права» [48].

Водночас можна впевнено стверджувати, що механізм у виді спеціально створених органів міжнародної юрисдикції не обмежується лише ЄСПЛ. Зокрема, до таких органів та механізмів ООН відносяться:

- Комітет з прав людини;
- Комітет проти катувань;
- Спеціальний доповідач з питань насильства щодо жінок;

- Спеціальний доповідач з питань, пов'язаних із застосуванням катувань;
- Комісія з прав людини;
- Добровільний фонд ООН для жертв катувань.

Серед регіональних організацій, які роблять значний внесок у розвиток механізму катуванню, слід відзначити наступні: Міжамериканський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини, Африканська комісія з прав людини, Європейський комітет з питань запобігання катуванням, [186, с. 11].

Ураховуючи, що механізм реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи перебуває в національній правовій системі, ми поділяємо позицію Л. В. Петрової, згідно з якою, «нині основу всіх розвинених правових систем становлять універсальні, а не національні механізми та його елементи, внаслідок чого основні правові поняття та практика їхнього втілення більш чи менш спільні в усіх сучасних правових системах» [100, с. 65–66].

Багатозначність, різноаспектність механізму реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи не дозволяло обмежити його пізнання якимось одним абсолютно правильним способом його осягнення та осмислення. Із цього приводу варто підтримати позицію Н. А. Гураленко, на думку якої, «тільки раціональне врахування всього позитивного, що є в них, дає можливість адекватно й усебічно дослідити цей складний правовий феномен» [26, с. 23].

У межах власного монографічного дослідження «Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності» (2019 р.) Ю.О. Новосад наголошує на тому, що у місцях позбавлення волі людина залишається громадянином з визначеним у законодавстві правами та законними інтересами, які випливають із правового статусу засудженого (ст. 7 КВК України). Саме тому, як зазначає вчений, головна мета прокурорського нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина у сфері виконання покарань – це досягнення такого стану, коли ці права і свободи

реально дотримуються, коли громадяни впевнені, що їхні права й інтереси надійно захищені та що вони в разі порушення цих прав і свобод можуть розраховувати на допомогу відповідних державних органів, зокрема органів прокуратури [95, с. 7–8].

Поділяючи позицію Ю. О. Новосада, ми підтримуємо думку тих учених, які пропонують внести зміни до Закону України «Про прокуратуру» [154] щодо повернення загального нагляду за діяльністю установ виконання покарань, зокрема за порушенням прав засуджених з боку пенітенціарного персоналу, а також винесення приписів у випадку порушення зазначеними посадовими особами міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених, до повноважень прокуратури.

Вітчизняний учений-пенітенціарист М. С. Пузирьов у монографічному дослідженні «Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах» зазначає, що розробники КК України допустили неточність і замість назви покарання «позбавлення свободи» закріпили на рівні закону назву покарання «позбавлення волі» [170, с. 402].

Хоча, як доводить учений, саме згідно із ч. 1 ст. 50 КК України, «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [170, с. 403]. Крім того, у процесі відбування покарання засуджені обмежуються в таких свободах, як свобода вибору місця проживання, пересування та сфери діяльності тощо. Додатковим аргументом на користь такої пропозиції, на думку дослідника, є вживання поняття «позбавлення свободи» в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [170, с. 403]. Так, відповідно до ст. 5 Конвенції, нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків, як законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом [146].

Проведений аналіз джерельної бази дослідження засвідчив правильність висунутого нами припущення про те, що кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи потребують ґрунтового наукового пошуку та виступив додатковим аргуменом під час формулювання відповідного завдання дослідження.

Також зауважимо, що аналіз сучасного стану вітчизняних наукових досліджень кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи надав можливість дійти висновку, що сучасна кримінально-виконавча наука перебуває в такому становищі, коли потреба в розробленні дієвої концепції захисту прав засуджених в установах виконання покарань стає дедалі гострішою.

Отже, незважаючи на те, що в ст. 63 Конституції України проголошено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [52], на практиці – у процесі реалізації правового статусу в засуджених в місцях несвободи можуть виникати різні складнощі, причинами яких є як недосконалість вітчизняного законодавства, так і небажання персоналу установ виконання покарань їх дотримуватися.

Зокрема, як зазначає вітчизняний учений О. О. Прасов у монографічному дослідженні «Забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі (кримінально-виконавчі засади)», непоодинокі випадки порушення особистих прав засуджених, зокрема таких, як право на свободу пересування, на отримання інформації, на побачення, на гуманне ставлення та на повагу людської гідності. Порушуються права щодо моменту початку та закінчення обмеження прав і свобод засуджених тощо [109, с. 49].

Дещо іншою є позиція вітчизняного вченого П. П. Козлова, який, розглядаючи режим виконання покарань, робить висновок, що «незважаючи на детальну правову регламентацію кримінально-виконавчим законодавством правил поведінки засуджених, все ж таки правові норми на

кожен випадок життя засуджених і діяльності адміністрації установ виконання покарань створені бути не можуть. Тому багато питань повсякденного життя засуджених і специфічні правила поведінки можуть і повинні регулюватися наказами начальника установи виконання покарань та розпорядженнями інших службових осіб, яким поставлено за обов'язок забезпечувати виконання покарання у виді позбавлення волі. Важливо тільки, щоб ці правила поведінки не суперечили вимогам кримінально-виконавчого законодавства, а впливали з них і були їх подальшим розвитком і конкретизацією» [44, с. 67].

Із такою позицією вченого варто погодитися частково. Дійсно, на всі випадки повсякденного життя засуджених специфічні правила поведінки передбачити в нормативно-правових актах неможливо. Однак особа, яка за вироком суду відбуває покарання, зобов'язана дотримуватися в установі виконання покарань встановлених кримінально-виконавчим законодавством (ст. 9, ч. 3, 4 ст. 107 КВК України) обов'язків [68]. В іншому випадку їх невиконання створює конфліктні ситуації, розв'язання яких іноді в межах чинного законодавства неможливо.

Певного вдосконалення потребує надання правової допомоги окремим категоріям засуджених. І хоча законодавець певним чином урегулював «порядок надання правової допомоги окремим категоріям засуджених, зокрема, дозволені побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, засудженим, на яких накладено дисциплінарне стягнення і які тримаються в дисциплінарному ізоляторі, карцері, приміщенні камерного типу або одиночній камері» [68]. Проте, на практиці таке право адміністрацією установи виконання покарань ігнорується, що викликає обурення з боку рідних засудженого та звернення останнього до ЄСПЛ.

Отже, хоча й запроваджуються значущі гуманістичні норми щодо прав засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний

строк, за нашим дослідженням, ми не спостерігаємо особливих позитивних зрушень. До речі, про те, що умови тримання засуджених в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах є надзвичайно незадовільними, ідеться навіть у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках» від 16 грудня 2022 р. № 1153-р [158].

У цьому документі наголошено, що «моральна застарілість і матеріальна зношеність ресурсів системи органів та установ виконання покарань, руйнування та пошкодження інфраструктури (гуртожитків, камер, інших приміщень та обладнання) внаслідок воєнних дій, вимушене ущільнення установ виконання покарань, недостатній обсяг фінансування не дають змоги повноцінно реалізовувати політику і реформувати сферу виконання кримінальних покарань та пробації. Протягом останніх років пенітенціарна система фінансувалася на рівні 47,78 відсотка загальної потреби і, як наслідок, стандарти виконання кримінальних покарань, умови тримання, медичне, матеріально-технічне забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту, не повною мірою і не в усіх установах відповідають європейським стандартам, що призводить до збільшення кількості рішень ЄСПЛ щодо порушення прав засуджених та осіб, взятих під варту, в Україні і відповідно до фінансових, репутаційних та іміджевих втрат держави» [158]. На нашу думку, це не може не позначитися на стані здоров'я осіб, узятих під варту, а також засуджених, які тримаються в установах виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

До речі, зазначена Стратегія вказує на основні причини, що стають на заваді засудженим повністю реалізувати це право: «Європейським судом з прав людини неодноразово зверталась увага, зокрема, на переповненість слідчих ізоляторів, недостатню кількість та низьку якість продуктів харчування, неналежну медичну допомогу, нестачу денного світла та свіжого повітря, невиправдані режимні обмеження. Умови позбавлення волі,

особливості середовища засуджених та осіб, взятих під варту, потребують створення додаткових гарантій захисту людини в місцях позбавлення волі, у тому числі з урахуванням воєнних викликів» [158].

Вказане засвідчує, зокрема, актуальність та необхідність удосконалення системи застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою як частини заходів забезпечення кримінального провадження та процесу відбування покарань у місцях несвободи. Наразі Україна як відповідач у справах «Сукачов проти України» [179], «Невмержицький проти України» [178], «Яковенко проти України» [181] тощо за рішенням ЄСПЛ сплачує кошти з державного бюджету як компенсацію заявникам за неналежні умови тримання під вартою.

На сьогодні для законодавчого врегулювання цієї проблеми зареєстровані два законопроекти: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання» (№ 5652) [164] та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання» (№ 5653) [164], які проходять обговорення у профільному Комітеті Верховної Ради України.

Проаналізувавши зазначені проекти, ми звернули увагу як на невідповідність низки їх положень чинному законодавству, так і на недопустимі пропозиції їх авторів.

Так, у проекті «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання» (№ 5652) в запропонованій до Закону України «Про попереднє ув'язнення» ч. 1 ст. 11¹ визначення «належних умов тримання» (умови, які відповідають вимогам Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Закону, інших актів законодавства)

є декларативним. Водночас це поняття є ключовим, оскільки саме встановлення факту тримання в неналежних умовах засуджених осіб та осіб, взятих під варту, або відсутності такого буде індикатором для застосування заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання. Тому ми пропонуємо доповнити вказане визначення конкретними об'єктивними критеріями належності, що дасть змогу виключити суб'єктивність розуміння порушень умов тримання з боку комісій з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань.

Окрім того, у ч. 2 цієї ж статті в редакції проєкту визначено контрольні функції комісій з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах попереднього ув'язнення та установах виконання покарань, однак авторами не визначено ані її статус, ані порядок створення та функціонування. Також положення ч. 5 ст. 11¹ передбачають, що підставою для вжиття адміністрацією відповідних заходів є копія заяви особи, взятої під варту, члена її сім'ї або близького родича, захисника про встановлення факту та/або строку тримання у неналежними умовах. Проте наявність рішення комісії про встановлення вказаного факту та/або строку, що приймається на основі цієї заяви, не вимагається [163]. Окреслене може призвести до численних звернень осіб, взятих під варту, членів їхніх сімей, близьких родичів. Адміністрація, зі свого боку, зобов'язана буде виконувати їх усі без винятку навіть без встановлення відповідною комісією факту тримання в неналежними умовах.

Можемо констатувати, що зростання захворюваності та смертності серед осіб, засуджених в місцях несвободи, сигналізує про неякісне медичне обслуговування, що суперечить принципам гуманного поводження із засудженими, порушує їхні права та не відповідає положенням міжнародних стандартів. Водночас варто наголосити, що дотримання в місцях несвободи правого статусу засуджених рухається дуже повільно; більше того, деякі його положення суперечать вітчизняному законодавству й не узгоджуються з

вимогами міжнародно-правових актів, що загалом гальмує реформування пенітенціарної системи України.

До речі, під час виконання функцій національного превентивного механізму щодо пенітенціарної системи Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виявив такі проблеми: «...незважаючи на те, що практично другий рік триває анонсована Міністерством юстиції України реформа пенітенціарної системи, на жаль, суттєвого поліпшення ситуації щодо прав осіб, які тримаються в установах виконання покарань та попереднього ув'язнення, не відбулося. Більше того, аналіз результатів проведення моніторингових візитів та здійснення проваджень Уповноваженого з прав людини засвідчив прояви негативних тенденцій у цьому напрямі. Вказане констатується і міжнародними організаціями, які відповідно до свого мандату періодично відвідують вітчизняні кримінально-виконавчі установи. Таку ситуацію можна пояснити відсутністю у керівництва Міністерства юстиції України реального бачення ситуації в установах виконання покарань, системного підходу під час впровадження змін у цій сфері та, як наслідок, прийняттям суперечливих управлінських рішень, що в подальшому призводить до порушень не лише прав в'язнів, але й персоналу цих установ» [202, с. 186].

Варто наголосити, що міжнародні норми й стандарти забезпечення прав засуджених мають суттєвий вплив на правозастосовну діяльність у сфері виконання покарань. Підтвердженням цьому є Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках», в якому зазначено, що «невиконання... рішень Європейського суду з прав людини негативно впливає на міжнародний імідж України та спричиняє надмірне навантаження на державний бюджет. Лише за останні п'ять років за рішеннями Європейського суду з прав людини заявникам було виплачено понад 1 млн. євро присудженої сатисфакції внаслідок порушення статті 3 Конвенції...» [158].

Отже, ЄСПЛ як один із найавторитетніших та найбільш ефективних міжнародних інструментів забезпечення прав людини, засуджених зокрема, за допомогою своїх рішень формує не лише практику вирішення справ певної категорії, а й впливає на реальну діяльність, пов'язану з виконанням кримінальних покарань, на законотворчість та ухвалення вагомих адміністративних рішень [57, с. 24]. Водночас на практиці звернення до ЄСПЛ пов'язане зі значними витратами, через що у більшості випадків стає взагалі неможливим.

Аналізуючи процедури, які сформульовані в міжнародно-правових актах і визначають порядок забезпечення відповідного права або комплексу прав, варто звернути увагу на процедури здійснення оперативного розслідування та виявлення фактів катувань і жорстокого поводження, які передбачає Стамбульський протокол.

В Україні цей міжнародний акт упроваджений не повністю. Моніторингова місія ООН з прав людини, яка перебувала в Україні з 16 лютого до 15 травня 2017 р., вказала на наявність у країні регулярного застосування до затриманих катувань і жорстокого поводження з боку правоохоронних органів [32]. Відтак, у квітні 2017 р. Національний превентивний механізм проти катувань сповістив про подальшу імплементацію Стамбульського протоколу в національне законодавство [195].

Влітку 2017 р. Міністерство охорони здоров'я повідомило про створення робочої групи для розроблення медичного стандарту «Медичне документування катування чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання» [88]. Наразі такий стандарт в Україні так і не було впроваджено, він має здебільшого рекомендаційний характер, а отже, на нього не зважають під час здійснення кримінально-виконавчої діяльності.

На сьогодні важливим є створення ефективної превентивної програми, передбаченої Факультативним протоколом до Конвенції ООН проти катувань [194], про що свідчить її відкритість і досяжність для всіх, кому потрібна допомога. Та варто зауважити, що на підставі проведених

досліджень та ознайомлення з матеріалами щодо реалізації національної превентивної програми можемо дійти висновку, що встановлені перевірки національної превентивної програми факти та обставини катувань або інших видів нелюдського поводження не були належним чином розслідувані та не мали наслідків для осіб, які їх застосовували.

Аналізуючи шляхи впровадження міжнародного досвіду правового статусу засуджених в місцях несвободи, не можна не згадати такі спеціальні міжнародні органи, що створені відповідно до міжнародно-правових актів і мають повноваження на розгляд справ стосовно захисту прав осіб, що засуджені до позбавлення волі.

Передусім таким органом є ЄСПЛ, практика якого є багатоосяжною. Рішення ЄСПЛ є важливими не тільки для засуджених, а й для всієї держави. Ми вже зазначали, що процедура звернення до ЄСПЛ є надто складною й витратною, а розгляд ним справ та процес ухвалення рішення доволі повільними, але наслідки прийняття таким авторитетним міжнародним органом негативного рішення проти держави переважає всі подолані на цьому шляху складнощі [78, с. 387].

Захист прав засуджених здійснюється шляхом винесення відповідних рішень, які скеровуються до виконання. Так, якщо в місцях несвободи тримається хвора людина, це може суперечити ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання) [48].

Наприклад, згадаємо справу «Коновальчук проти України», де було встановлено наявність систематичних порушень прав засуджених осіб на медичну допомогу в системі лікувальних установ ДПтС України (рішення ЄСПЛ від 13 жовтня 2016 р.). Громадянці Коновальчук було призначено компенсацію на суму 10 тисяч євро від української держави [177].

Також згадаємо справу «Тросін проти України». ЄСПЛ було винесено рішення про наявне порушення ст. 8 Конвенції щодо обмеження побачень позивача з родичами під час тримання його під вартою після засудження та

недотримання Україною своїх зобов'язань за ст. 34 Конвенції у зв'язку з переглядом національними органами кореспонденції заявника, яку він надсилав до ЄСПЛ. У результаті на користь заявника з української держави було стягнуто відшкодування моральної шкоди [180].

За результатами нашого дослідження, кількість таких справ за позовами проти України дедалі більшає. Виходячи із цього, можемо дійти висновку, що в Україні дотримання й забезпечення прав засуджених перебуває на досить низькому рівні. Слушною є думка М. Антонович, що, «незважаючи на те, що Україна де-юре входить як до універсальної, так і до європейської системи захисту прав людини, права людини ще не стали вирішальним чинником у внутрішній та зовнішній політиці України» [5].

До речі, закріплення в ст. 107 КВК України права засудженого звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням [68] і недотримання його адміністрацією установи виконання покарань можна вважати, за логікою поіменованого дослідника, застосуванням обмеження державою [78, с. 388].

Однак, таке твердження суперечить філософському закону взаємного переходу кількісних змін у якісні. Сутність цього закону на практиці полягає в тому, що засуджений, ознайомившись зі своїм правовим статусом, визначеним у ст. 7–10 КВК України [68], не знайшов такого права або, краще сказати, законного інтересу, як умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким [78, с. 388].

Адміністрація органу або установи виконання покарань також не завжди доводить до засудженого право, передбачене абз. 16 ч. 1 ст. 107 КВК України, а тому засуджений не вбачає потреби ставати на шлях виправлення. Хоча виконання вимог ст. 6 КВК України щодо реалізації основних засобів виправлення і ресоціалізації є обов'язком як персоналу органів і установ виконання покарань, так і засуджених [68]. Більше того, невиконання засудженим цього обов'язку автоматично позбавляє його права

звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Відтак, законодавець своїми змінами до КВК України дозволив адміністрації органу або установи виконання покарань на свій розсуд приймати рішення про направлення до суду матеріалів на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, що й породжує на практиці зловживання з боку персоналу виправної колонії та вимушене звернення засудженого до різних інстанцій з метою захисту своїх прав [78, с. 388].

До речі, наша пропозиція щодо вдосконалення редакції ч. 3 ст. 154 КВК України [68] ґрунтується на природньому праві засудженого мати можливість реінтегруватися в суспільство (дод. А).

Висновки до розділу 3

У процесі розроблення механізму реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні сформульовано такі висновки:

1. За результатами вивчення механізму реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи зазначено, що він є актуальним в умовах сьогодення у зв'язку з прагненням Міністерства юстиції України посилити вектор гуманізації виконання та відбування покарань у частині надання певних послуг засудженим, розширення інституту альтернативних видів покарань, оптимізації установ виконання покарань. Моніторинг діяльності Міністерства юстиції України як головного суб'єкта реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації є важливим моментом, оскільки від самого початку одразу вказує на наявність відмінності між захистом прав людини та захистом прав засудженого.

2. Доведено, що ступінь розвитку інституту правового статусу засуджених в установах виконання покарань є показником рівня їх функціонування, а належний механізм реалізації норм, що закріплюють правовий статус засуджених в місцях несвободи, свідчить про принципи справедливості, законності, демократизму та наближення держави до рівня правової європейської країни.

3. Аналіз шляхів упровадження міжнародного досвіду забезпечення правового статусу засуджених у кримінально-виконавче законодавство України показав необхідність урахування практики діяльності спеціальних міжнародних органів, що створені відповідно до міжнародно-правових актів і мають повноваження на розгляд справ стосовно захисту прав осіб, що засуджені до позбавлення волі. Передусім таким органом є ЄСПЛ, практика якого є багатоаспектною. Рішення ЄСПЛ є важливими не тільки для засуджених, а й для всієї держави. Процедура звернення до ЄСПЛ є надто складною та витратною, а розгляд ним справ і процес ухвалення рішення доволі повільними, але наслідки прийняття таким авторитетним міжнародним органом негативного рішення проти держави переважає всі подолані на цьому шляху складнощі. Захист прав засуджених здійснюється шляхом винесення відповідних рішень, які скеровуються до виконання. Так, якщо в місцях несвободи тримається хвора людина, це може суперечити ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання).

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [76; 78].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає в розробленні кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні. Одержані результати дають підстави для таких висновків і пропозицій:

1. З'ясування стану наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та визначення його методологічного інструментарію надало змогу вирішити такі завдання: 1) стимулювати наукове пізнання вітчизняних учених і практиків щодо аналізу правового статусу засуджених в місцях несвободи; 2) поглибити співробітництво між вітчизняними та зарубіжними вченими; 3) просунутися у вирішенні проблемних питань правового статусу засуджених в місцях несвободи та підвищенні результативності діяльності ДКВС України щодо виправлення і ресоціалізації таких засуджених; 4) сприяти формуванню нової кримінально-виконавчої моделі реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення від відбування покарання.

Деякі проблеми правового статусу засуджених були предметом наукового дослідження Ю. А. Чеботарьової «Правовий статус засуджених до позбавлення волі» (2005 р.) та певною мірою стали предметом окремих підрозділів вітчизняних підручників і навчальних посібників з курсу кримінально-виконавчого права, проте за останні майже 20 років комплексних наукових досліджень, які цілком розкривали б зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, не проводилось.

Визначено, що методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи – це нова парадигма у кримінально-виконавчій науці, яка здатна за допомогою методів наукового пізнання

суттєво гуманізувати правовий статус засуджених в місцях несвободи на всіх стадіях виконання/відбування кримінального покарання.

2. Виокремлення та історико-правовий аналіз трьох періодів (2004–2010 рр., 2010–2016 рр., із 2016 р. й дотепер) дав підстави з'ясувати основні тенденції в трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи за часів чинності КВК України, показавши конкретний внесок у розвиток законотворчої діяльності за вказаним напрямом відповідного центрального органу виконавчої влади, відповідального за забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань (ДДУПВП, ДПтС України, Міністерства юстиції України) на визначеному етапі.

3. Проведений аналіз наукових праць вітчизняних учених, у яких сформульовано визначення правового статусу засуджених до позбавлення волі, дав можливість виокремити ознаки правового статусу засуджених в місцях несвободи і на їх підставі запропонувати науковій спільноті авторське його визначення: кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи – це система упорядкованих законодавчих та відомчих нормативно-правових актів ДКВС України, спрямована на забезпечення прав, обов'язків і законних інтересів засуджених в місцях несвободи.

4. Результати дослідження свідчать, що в межах правового статусу засуджених в місцях несвободи саме їхні права перебувають постійно в центрі уваги законодавця, правозастосувача та громадськості, оскільки ступінь їх дотримання в місцях несвободи визначає оцінку ефективності функціонування пенітенціарної системи як на національному (зокрема Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини в межах виконання ним функцій національного превентивного механізму), так і міжнародному (Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню) рівнях.

У межах наданої характеристики обов'язків як елемента правового статусу засуджених в місцях несвободи встановлено, що діяльність пенітенціарного персоналу по лінії контролю за дотриманням засудженими позитивних і негативних обов'язків має як кримінально-виконавчий, так і кримінологічний аспект, оскільки спрямована не тільки на досягнення мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства, а й на запобігання вчиненню засудженими правопорушень (у тому числі кримінальних) у місцях несвободи.

5. За результатами аналізу законних інтересів засуджених в місцях несвободи у системі їх правового статусу виокремлено головну відмінність законного інтересу від суб'єктивного права засудженого – законний інтерес засуджений може набути своєю правослухняною поведінкою на підставі правозастосовного рішення адміністрації органу чи установи виконання покарань або іншого уповноваженого суб'єкта. Для здобуття суб'єктивного права зазначені дві умови не потрібні. Відповідним правом засуджений користується апріорі на підставі перебування в правовому статусі засудженого до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, незалежно від своєї поведінки та результатів її оцінки адміністрацією виправної колонії.

Із таких позицій можна на рівні аналізу відповідних законоположень відмежувати зазначені інститути. Наприклад, якщо законодавець вживає імперативну конструкцію зі словами «застосовується», «надається», «переводяться» тощо, то це зумовлює відповідний обов'язок адміністрації органу чи установи виконання покарань на забезпечення відповідного права засудженого, а якщо слова «може застосовуватися», «може надаватися», «можуть бути переведені» тощо, то це відповідно законний інтерес, який передбачає вжиття засудженим певних правомірних дій, а адміністрацією – оцінку таких дій і прийняття відповідного правозастосовного рішення.

У будь-якому разі право засудженого – це апріорі гарантоване йому законом і таке, що забезпечується адміністрацією органу чи установи

виконання покарань, соціальне благо як матеріального, так і нематеріального (духовного) характеру, а законний інтерес – це перспективне соціальне благо, яким засуджені за загальним правилом не володіють (володіння ним завжди є разовим або тимчасовим), проте яке можуть набувати на підставі вчинення правомірних дій.

Для приведення у відповідність норм кримінально-виконавчого законодавства щодо кореляції між правом засуджених, закріпленим ч. 1 ст. 108 КВК України, і законним інтересом, передбаченим у виді зазначеного вище заходу заохочення, запропоновано абз. 11 ч. 1 ст. 130 КВК України виключити.

6. Виокремлено основні напрями регламентації кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи у міжнародних стандартах, а саме: забезпечення належних умов тримання засуджених в установах виконання покарань; сприяння засудженому належним чином використовувати свої права і обов'язки під час відбування покарання; забезпечення належних умов та оплати праці для персоналу установ виконання покарань; використання позитивного міжнародного досвіду щодо забезпечення правового статусу засуджених у процесі відбування ними покарання; залучення державних і недержавних інституцій щодо здійснення конкретних програм, заходів, ініціатив, які забезпечать реалізацію правового статусу засуджених в установах виконання покарань.

7. Запропоновано шляхи впровадження міжнародного досвіду правового статусу засуджених в місцях несвободи України. До основних із них зараховано такі: 1) поступова трансформація пенітенціарної архітектури з виведенням умов тримання засуджених в місцях несвободи з розділенням на ніч, що посилить гарантування їм права на особисту безпеку; 2) удосконалення механізму виконання рішень ЄСПЛ, зокрема в частині ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (щодо дотримання таких прав засуджених в місцях несвободи: на належні умови тримання, медичне забезпечення, повноцінне харчування, свободу від

катувань, повагу людської гідності); 3) удосконалення порядку надання засудженим умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; 4) визначення концептуальних засад оптимізації механізму виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк як невід'ємного елементу правового статусу засуджених у таких сферах, як: а) забезпечення режиму і безпеки; б) матеріально-побутові умови тримання засуджених; в) медичне обслуговування; г) трудова діяльність і професійна підготовка засуджених; д) соціальна, психологічна, виховна та освітня робота із засудженими.

Для забезпечення оптимального співвідношення між правовим статусом засуджених до позбавлення волі і правами осіб, які постраждали внаслідок вчинення першими кримінальних правопорушень, запропоновано ч. 4 ст. 125 КВК України доповнити реченням такого змісту: *«Для засуджених, які зобов'язані працювати на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом, і які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві».*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автухов К. А. Виконання покарання у виді арешту: сучасні проблеми організації та правового регулювання : монографія. Харків : Право, 2013. 200 с.
2. Автухов К. А. Законний інтерес у структурі правового статусу засуджених. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 25. С. 160–173.
3. Автухов К. А., Гель А. П., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 432 с.
4. Аканов Б. А., Карамзин Н. А. Основы научных исследований / под ред. В. М. Мулдахметова. Алма-Ата : Мектен, 1989. 136 с.
5. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2752/-Antonovych_Mizhnarodna_systema_zakhystu2.pdf (дата звернення: 07.12.2020).
6. Бадира В. А., Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Мінаєв М. М., Хашев В. Г. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / за ред. проф. Т. А. Денисової. Київ : Істина, 2008. 400 с.
7. Безпека праці. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Безпека_праці (дата звернення: 05.08.2021).
8. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи в Україні. Херсон : Гельветика, 2019. 432 с.
9. Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження) : наукове видання (трьома мовами). Київ : [б. в.], 2013. 444 с.
10. Богатирьов І. Г., Лісіцков О. В. Кримінально-виконавче право України : підручник. 2-ге вид. Київ : Дакор, 2014. 376 с.
11. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : Дакор, 2017. 236 с.

12. Богдан Ю. М. Вплив кримінально-виконавчих відносин на правовий статус засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 22–23 квіт. 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2021. С. 114–117.

13. Богдан Ю. М. До питання про періодизацію інституту правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк за кримінально-виконавчим законодавством України. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11–12 грудня 2020 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 136–138.

14. Богдан Ю. М. Методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 255–259. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/45.pdf> (дата звернення: 21.02.2022).

15. Богдан Ю. М. Окремі аспекти міжнародного механізму реалізації правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 жовтня 2021 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 112–115.

16. Богдан Ю. М. Спеціальні обов'язки засуджених до позбавлення волі на певний строк у системі їх правового статусу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 36–40.

17. Боднар І. В., Царюк С. В. Проблемні питання діяльності органів та установ виконання покарань. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 2. С. 34–39.

18. Брошко І. М. Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі в контексті норм Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими (Правил Нельсона Мандели). *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали VIII заоч. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 26 листоп. 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2021. С. 52–54.

19. Буроменський М. В. Українська доктрина співвідношення міжнародного і національного права. *Правова доктрина України* : у 5 т. Харків : Право, 2013. С. 632–662.

20. Василюк І. М. Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 20 с.

21. Гальцова О. В. Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.

22. Гальцова О. В., Степанюк А. Х. Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань : монографія. Харків : Право, 2020. 224 с.

23. Гель А. Проблемні питання застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі (15.04.2009). *Харківська правозахисна група*. URL: <http://khpg.org/1239800400> (дата звернення: 12.02.2021).

24. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

25. Гритенко О. А. Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 492 с.

26. Гураленко Н. А. Судовий прецедент в системі джерел права: філософсько-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2009. 223 с.

27. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.

28. Денисов С. Ф., Алієв Р. В. Концептуальні основи правового регулювання виконання покарань у рамках Модельного кримінально-виконавчого кодексу. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22 трав. 2015 р.) / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2015. С. 159–160.

29. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 № 343. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-п> (дата звернення: 19.12.2017).

30. Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.12.2020).

31. Дідук О. В. Фактори криміналізації суспільно небезпечних діянь: теоретичний погляд. *Web of science and Academic Researcher*. 2019. № 1. С. 79–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/wsar_2019_1_15 (дата звернення: 06.08.2021).

32. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року. *Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини*. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UARreport18th_UKR.pdf (дата звернення: 27.06.2022).

33. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) : прийнято Комітетом Міністрів

11.01.2006. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 16.12.2020).

34. Жолтані М. І. Релігійна організація як учасник кримінально-виконавчих правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 298 с.

35. Журавська З. В. Міжнародні стандарти реалізації прав засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їхньої людської гідності. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 117–125.

36. Журова І. І. Виконання органами і установами Державної пенітенціарної служби України звільнення від відбування покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 227 с.

37. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.06.2020).

38. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 233 с.

39. Казначеева Д. В. Питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у законодавстві закордонних країн. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22 трав. 2015 р.) / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2015. С. 37–39.

40. Канцерова Т. К. Нравственный аспект правоотношений при исполнении наказания. *Бизнес в законе*. 2007. № 3. С. 120–123.

41. Карелін В. В. Правове регулювання застосування заходів заохочення та заходів стягнень у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 20 с.

42. Кельман М. С. *Методологія як форма мислення і складових культури дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрів / за заг. ред. М. С. Кельмана. Львів : Растра-7, 2017. 220 с.*

43. Кодекс законів про працю України : Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.*

44. Козлов П. П., Нікітін Ю. В., Стрелков Л. О. *Режим виконання кримінальних покарань : монографія. Київ : КНТ, 2008. 272 с.*

45. Колодчина А. Л. *Методологія дослідження реалізації Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 2. Т. 3. С. 318–321.*

46. Колодчина А. Л., Богатирьова О. І. *Прокуратура як суб'єкт реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України І. Г. Богатирьова. Київ : Дакор, 2021. 198 с.*

47. Коломієць Н. В. *Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретичні засади та практика застосування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 475 с.*

48. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята Радою Європи 04.11.1950 та ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 (редакція від 02.10.2013). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 21.08.2021).

49. Конвенція про права осіб з інвалідністю і Факультативний протокол до неї : прийнято Організацією Об'єднаних Націй 13.12.2006, ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 05.06.2021).

50. Конопельський В. Я. *Впровадження міжнародного позитивного досвіду – одне з пріоритетних завдань сучасної кримінально-виконавчої політики України. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 3. С. 165–169. URL: http://www.pap.in.ua/3_2014/45.pdf (дата звернення: 12.02.2022).*

51. Конопельський В. Я. Особливості кримінально-виконавчих засад протидії організованій злочинності в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 468–475.

52. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.08.2021).

53. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

54. Костенко О. М. Концепція прав людини: сучасний стан і перспективи розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 11. С. 5–8.

55. Краснокутський О. В. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 20 с.

56. Краснокутський О. В. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 200 с.

57. Краснокутський О. В. Реалізація міжнародно-правових механізмів забезпечення прав засуджених до позбавлення волі в кримінально-виконавчій діяльності України. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 01 грудня 2018 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2018. С. 23–25.

58. Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 18 с.

59. Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 246 с.

60. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

61. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

62. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

63. Кримінально-виконавче право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. М. Трубников, В. М. Харченко, О. В. Лисодід, Л. П. Оника, А. Х. Степанюк ; за ред. В. М. Трубникова. Харків : Право, 2001. 384 с.

64. Кримінально-виконавче право України : підручник / А. А. Музика, В. Я. Конопельський, Є. О. Письменний та ін. ; за заг. ред проф. Є. Ю. Бараша. Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, ФОП Кандиба Т. П., 2018. Т. 1 : у 2 кн. 364 с.

65. Кримінально-виконавче право України : підручник / А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд, М. В. Романов та ін. ; за ред. проф. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2005. 256 с.

66. Кримінально-виконавче право України : підручник / Б. М. Головкін, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред Б. М. Головкіна, А. Х. Степанюка. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2019. 288 с.

67. Кримінально-виконавче право України : підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2010. 520 с.

68. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

69. Курбатова І. С. Прокурор у кримінальному судочинстві: теоретичні та прикладні проблеми реалізації державою конституційних прав людини і громадянина : монографія. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. 370 с.

70. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. О. Корчинський, С. Я. Фаренюк, В. Б. Василець ; за заг. ред. О. М. Джужи. 2-ге вид., переробл. та доп. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

71. Лаптінова О. К. Правове регулювання реабілітації засуджених з інвалідністю в умовах відбування покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 20 с.

72. Левченко О. І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.

73. Литвиненко О. Ю. Використання терміну «кримінально-виконавчі засади» у дослідженнях вітчизняних вчених. *Матеріали III Міжнародного пенітенціарного форуму* (м. Київ, 3 листопада 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 37–39.

74. Литвиненко О. Ю. Законні інтереси засуджених до позбавлення волі на певний строк у як змістовний елемент їх правового статусу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 С. 286–291. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-293-298.pdf (дата звернення: 12.10.2023).

75. Литвиненко О. Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 479–482. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/116.pdf (дата звернення: 12.10.2023).

76. Литвиненко О. Ю. Міжнародні стандарти та їх роль у реалізації правового статусу засуджених до позбавлення волі в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали IX Міжнародної*

науково-практичної конференції (м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 393–396.

77. Литвиненко О. Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретико-правовий аналіз. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 137–143. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/21_2023/21_2023.pdf (дата звернення: 12.10.2023).

78. Литвиненко О. Ю. Роль Європейського суду з прав людини в забезпеченні правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres 2023. С. 386–389.

79. Литвиненко О. Ю. Стан дослідження правового статусу засуджених у кримінально-виконавчому праві України. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/10.pdf (дата звернення: 12.10.2023).

80. Литвиненко О. Ю. Щодо визначення поняття кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (24 листопада 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 121–122.

81. Лучко С. В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2 (5). С. 151–157.

82. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 3–12.

83. Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 196 с.

84. Марат А. М. Предупреждение умышленного причинения вреда здоровью осужденных в пенитенциарных учреждениях (по материалам Республики Казахстан) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Алматы, 2006. 172 с.

85. Марчук В. Т. Поняття кримінально-виконавчих засад виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України* : зб. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (23–24 травня 2019 р.). Чернівці, 2019. С. 263.

86. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) : Резолюция Генеральной Ассамблеи 70/175 от 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення: 14.11.20221).

87. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 та ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 04.10.2023).

88. МОЗ розробляє стандарти для ефективного медичного документування катування. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250097813> (дата звернення: 17.08.2021).

89. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: доповідь за 2013 рік / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2014. 200 с.

90. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: доповідь за 2015 рік / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2016. 180 с.

91. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: доповідь за 2016 рік / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2017. 145 с.

92. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: звіт за 2012 рік / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2013. 194 с.

93. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. І. Богатирьова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : Атіка, 2010. 344 с.

94. Науково-практичний коментар КВК України / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

95. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 462 с.

96. Носенко В. А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2016. 258 с.

97. Олефір Л. І. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 209 с.

98. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

99. Партнерство релігійних організацій у супроводі суб'єктів пробації та реінтеграції в'язнів: інформаційні матеріали, підготовлені науковцями Інституту кримінально-виконавчої служби і Пенітенціарної асоціації України / упор. Н. В. Пуряєва. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2019. 120 с.

100. Петрова Л. Джерела права. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 1. С. 65–76.

101. Підсумки проекту Ради Європи і Європейського Союзу «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні». URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/818473> (дата звернення: 10.03.2021).

102. Подлегаєв К. М. Застосування прецедентної практики Європейського суду з прав для зміцнення принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесі України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. С. 153–156.

103. Поняття та зміст прогалин і колізій у кримінально-виконавчому законодавстві та шляхи їх подолання: навч. посіб. / А. В. Боровик, Д. С. Белкіна, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред д-ра юрид наук, проф. О. Г. Колба. Одеса: Гельветика, 2021. 336 с.

104. Попри війну, Україна зберігає лідерство в порушенні прав людини: статистика Європейського суду з прав людини. 13.02.2023. URL: <https://advokatpost.com/popry-vijnu-ukraina-zberihaie-liderstvo-v-porushenni-prav-liudyny-statystyka-ievropejskoho-sudu-z-prav-liudyny/> (дата звернення: 04.10.2023).

105. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміну «особа з інвалідністю» та похідних від нього». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH6G600A.html (дата звернення: 05.06.2021).

106. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доступу захисника до особи, яка має право на захист». 4 с. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66685 (дата звернення: 24.08.2021).

107. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». 6 с. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67506 (дата звернення: 06.08.2021).

108. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія / К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 20

109. Прасов О. О. Забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі (кримінально-виконавчі засади) : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2020. 410 с.

110. Прасов О. О. Кримінально-виконавчі засади забезпечення немайнових прав засуджених до позбавлення волі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2021. 428 с.

111. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13.04.2012 № 4652-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 21. Ст. 208.

112. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань : Закон України від 07.09.2016 № 1491-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 43. Ст. 735.

113. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 18.10.2022 № 2689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#Text> (дата звернення: 12.03.2023).

114. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 04.06.2020 № 671-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2020. № 42. Ст. 343.

115. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 43. Ст. 736.

116. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права засуджених і осіб, які тримаються під вартою, на листування з питань, пов'язаних з порушенням прав людини : Закон України від 01.12.2005 № 3166-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 12. Ст. 103.

117. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення затриманому, підозрюваному, обвинуваченому, засудженому права на отримання правової [...] : Закон України від 14.07.2021 № 1637-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 43. Ст. 348.

118. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 03.05.2022 р. № 2236-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n226> (дата звернення: 25.06.2022).

119. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна «особа з інвалідністю» та похідних від нього : Закон України від 02.10.2018 № 2581-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 46. Ст. 371.

120. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі : Закон України від 05.02.2021 № 1217-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021, № 19, Ст.171.

121. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України : Закон України від 14.05.2015 № 419-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 254.

122. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання : Закон України від 03.07.2018 № 2475-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 36. Ст. 272.

123. Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму : Закон України від 02.10.2012 № 5409-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 41. Ст. 552.

124. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 08.04.2014 № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. Ст. 869. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

125. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення : Закон України від 06.09.2016 № 1487-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 42. Ст. 699.

126. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21.01.2010 № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.

127. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 № 435-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 20-21. Ст. 724.

128. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань : Закон України від 06.09.2016 № 1488-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 42. Ст. 700.

129. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.

130. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.

131. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.

132. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

133. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 01.10.1996 № 392/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 48. Ст. 263.

134. Про затвердження зразків одягу, білизни та взуття для засуджених до позбавлення волі та осіб, узятих під варту : Наказ Міністерства юстиції України від 25.11.2014 № 1985/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1509-14#Text> (дата звернення: 21.08.2021).

135. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 19.12.2019).

136. Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 21.03.2013 № 499/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-13#Text> (дата звернення: 19.08.2021).

137. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п> (дата звернення: 16.12.2020).

138. Про затвердження Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : Наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 № 849/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0947-12#Text> (дата звернення: 21.08.2021).

139. Про затвердження Положення про організацію продовольчого забезпечення у Державній кримінально-виконавчій службі України на мирний час : Наказ Міністерства юстиції України від 15.06.2021 № 2160/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0800-21#n7> (дата звернення: 21.08.2021).

140. Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України від 10.02.2012 № 239/5/104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0212-12#Text> (дата звернення: 19.08.2021).

141. Про затвердження Порядку обліку особистих грошей, цінностей і речей осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також виданого їм речового майна : Наказ Міністерства юстиції України від 23.08.2013 № 1782/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1473-13#Text> (дата звернення: 21.08.2021).

142. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2014 № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text> (дата звернення: 19.08.2021).

143. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2014 № 2186/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14> (дата звернення: 19.12.2017).

144. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 05.08.2021).

145. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30.12.2014 № 1417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text> (дата звернення: 05.08.2021).

146. Про захист прав людини і основоположних свобод (зі змінами, внесеними Протоколом № 11) : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 21.03.2021).

147. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

148. Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби : Наказ Міністерства юстиції України від 10.02.2012 № 233/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0204-12#Text> (дата звернення: 21.08.2021).

149. Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1992 № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.08.2021).

150. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

151. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (дата звернення: 18.08.2018).

152. Про порядок розробки, побудови, викладення, оформлення, затвердження державних санітарних правил і норм, гігієнічних нормативів та методичних документів : Постанова Головного державного санітарного лікаря України від 27.05.1998 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011488-98#Text> (дата звернення: 05.08.2021).

153. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 93.

154. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

155. Про стан злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах за 2013 рік та заходи щодо його поліпшення : лист ДПтС України від 18.02.2014 № 10/1-797-Дк/2-14. 26 с.

156. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 19.12.2017).

157. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).

158. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.06.2023).

159. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

160. Про утворення державної установи «Центр пробації» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 655-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/655-2017-%D1%80> (дата звернення: 16.12.2020).

161. Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 709. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/709-2017-%D0%BF> (дата звернення: 16.12.2020).

162. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.

163. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання від 11.06.2021 № 5652. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72203 (дата звернення: 29.09.2021).

164. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання від 11.06.2021 № 5653. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=72204 (дата звернення: 29.09.2021).

165. Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин від 03.05.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180#Text (дата звернення: 04.10.2023).

166. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари від 28.04.1983. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 04.10.2023).

167. Пугач В., Непочаткова О. Кримінальна субкультура та поширення її в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : альманах. Харків, 2004. Вип. 1. С. 144–147.

168. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.

169. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 252 с.

170. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : Дакор, 2018. 514 с.

171. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : Дакор, 2014. 300 с.

172. Пузирьов М. С., Богдан Ю. М. Кримінально-виконавча характеристика та соціально-правова обумовленість негативних обов'язків засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 219–226.

173. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.

174. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3: К–М. С. 618–619.

175. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

176. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : монографія. Харків : Финарт, 196 с.

177. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Коновальчук против Украины» (Заявление № 31928/15) от 13.10.2016. *Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. URL: <https://khp.org/1478607807> (дата звернення: 28.06.2022).

178. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Невмержицький проти України» від 05.04.2005. *LIGA360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO1153> (дата звернення: 27.06.2022).

179. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сукачов проти України» (Заява № 14057/17) від 30.05.2020. *Верховна Рада України*.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (дата звернення: 27.06.2022).

180. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тросін проти України» (Заява № 39758/05) від 23.05.2012. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_940#Text (дата звернення: 28.06.2022).

181. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Яковенко проти України» (Заява № 15825/06) від 25.01.2008. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_438#Text (дата звернення: 27.06.2022).

182. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

183. Санітарні норми та правила в Україні / упоряд. О. М. Роїна. 4-те вид., змін. Київ : КНТ, 2010. 528 с.

184. Система стандартів безпеки праці. URL: <https://studfile.net/preview/7519250/page:3/> (дата звернення: 05.08.2021).

185. Спільна програма комісії Європейських співтовариств : Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України. Доповідь про місії експертів Ради Європи в Україну, у червні та серпні 1996 року. Страсбург ; Київ : Правовий директорат Ради Європи, 1996. 92 с.

186. Стамбульський протокол : посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання / Організація Об'єднаних Націй. Женева, 2004. 137 с. URL: <https://ukraine.un.org/uk/130826-stambulskyu-protokol-posibnyk-z-pytan-efektyvnoho-rozsliduvannya-i-dokumentuvannya-faktiv> (дата звернення: 10.09.2021).

187. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України : монографія. Харків : Кроссруд, 2007. 184 с.

188. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка. 2-ге вид., доп. і перероб. Харків : ТОВ «Одісей», 2008. 560 с.

189. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2007. 832 с.

190. Ткаченко А. В. Імплементация міжнародно-правових норм у кримінально-виконавче законодавство України. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 1 (спеціальний випуск). С. 158–161.

191. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, І. В. Іваньков, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк. Київ : Дакор, 2014. 156 с.

192. Устав Организации Объединённых Наций : международный документ от 24.10.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 10.09.2021).

193. Устюжанінова О. Т. Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 41. С. 46–50.

194. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання: міжнародний документ від 18.12.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 25.08.2021).

195. Фіксація та розслідування катувань у місцях несвободи. Аналіз законодавства / Ю. Белоусов, О. Гатіятулін, К. Запорожцев та ін. URL: <https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/Fiksatsiia-ta-rozsliduvannia-katuvan-.pdf> (дата звернення: 27.06.2022).

196. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 230 с.

197. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : ХНУВС, 2005. 22 с.

198. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 203 с.

199. Човган В. О. Обмеження прав ув'язнених: правова природа та обґрунтування : монографія / ГО «Харківська правозахисна група». Харків : Права людини, 2017. 608 с.

200. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель : монографія. Херсон : Гельветика, 2017. 366 с.

201. Шкута О. О. Релігія як засіб виправлення засуджених до позбавлення волі: ретроспективний аналіз. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 137–141.

202. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Права людини, 2018. 661 с.

203. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.

204. Europe. *World Prison Brief data*. URL: <http://www.prisonstudies.org/map/europe> (дата звернення: 16.12.2020).

205. In prison abroad. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/35521/in-prison-abroad.pdf (дата звернення: 12.02.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

**Порівняльна таблиця запропонованих змін до
Кримінального кодексу України**

Чинний Кримінальний кодекс України	Редакція з урахуванням запропонованих змін
<p align="center">СТАТТЯ 82. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким</p> <p align="center">...</p> <p>3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.</p> <p align="center">...</p>	<p align="center">СТАТТЯ 82. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким</p> <p align="center">...</p> <p>3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений твердо став на шлях виправлення і його остаточне виправлення можливе в умовах відбування іншого, більш м'якого покарання.</p> <p align="center">...</p>

**Порівняльна таблиця запропонованих змін до
Кримінально-виконавчого кодексу України**

Чинний Кримінально-виконавчий кодекс України	Редакція з урахуванням запропонованих змін
<p>СТАТТЯ 107. Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі</p> <p>...</p> <p>2. Засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання.</p> <p>...</p>	<p>СТАТТЯ 107. Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі</p> <p>...</p> <p>2. Засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання, а також не обмежує права і законні інтереси інших осіб.</p> <p>...</p>
<p>СТАТТЯ 125. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі</p> <p>...</p> <p>4. Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві.</p> <p>...</p>	<p>СТАТТЯ 125. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі</p> <p>...</p> <p>4. Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві.</p> <p>Для засуджених, які зобов'язані працювати на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом, і які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві.</p> <p>...</p>
<p>СТАТТЯ 130. Заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі</p> <p>1. За виконання покладених обов'язків та додержання правил поведінки, встановлених цим Кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися такі заходи заохочення:</p> <p>...</p> <p>дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і</p>	<p>СТАТТЯ 130. Заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі</p> <p>1. За виконання покладених обов'язків та додержання правил поведінки, встановлених цим Кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися такі заходи заохочення:</p> <p>...</p> <p><i>Виключити</i></p>

<p>предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати;</p> <p>...</p>	
<p>СТАТТЯ 154. Порядок дострокового звільнення від відбування покарання</p> <p>...</p> <p>3. Стосовно засудженого, щодо якого відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань у місячний термін надсилає клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленої Кримінальним кодексом України частини строку покарання зобов'язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.</p> <p>...</p>	<p>СТАТТЯ 154. Порядок дострокового звільнення від відбування покарання</p> <p>...</p> <p>3. Стосовно засудженого, щодо якого відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань у місячний термін надсилає клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленої Кримінальним кодексом України частини строку покарання зобов'язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.</p> <p>Адміністрація органу або установи виконання покарань разом з поданням про застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким надсилає до суду висновок дисциплінарної комісії та особову справу засудженого.</p> <p>...</p>

Додаток Б

**Узагальнення результатів анкетування
персоналу установ виконання покарань (140 осіб)**

№ з/п	Зміст інформації	Результат (к-ть) і питома вага (%)
1.	Із якого джерела засуджені найчастіше отримують інформацію про свої права, обов'язки та законні інтереси? Така інформація доводиться адміністрацією установи Така інформація отримується від інших засуджених Така інформація отримується з інших джерел (інтернет, вивчення кримінально-виконавчого законодавства тощо) Від особи, яка здійснює захист засудженого	 112 (80,0 %) 28 (20,0 %) 63 (45,0 %) 7 (5,0 %)
2.	Чи є актуальною на сьогодні проблема правового статусу засуджених в місцях несвободи? Так Ні Частково	 49 (35,0 %) 28 (20,0 %) 63 (45,0 %)
3.	Чи розумієте Ви відмінність між такими елементами правового статусу, як права та законні інтереси? Так Ні Частково	 98 (70,0 %) – 42 (30,0 %)
4.	Яке з прав, визначених у ст. 8, 10, ч. 1 ст. 107 КВК України, є для засуджених найбільш значимим? На правову допомогу На звернення На особисту безпеку На користування глобальною мережею Інтернет На гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності На охорону здоров'я / на отримання медичної допомоги і лікування На отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання На звернення до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання	 28 (20,0 %) 17 (12,1 %) 19 (13,6 %) 14 (10,0 %) 42 (30,0 %) 31 (22,1 %) 7 (5,0 %) 9 (6,4 %)
5.	Яким із прав, визначених у ст. 8, 10, ч. 1 ст. 107 КВК України, засуджені найчастіше користуються? На отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання На особисту безпеку На охорону здоров'я / на отримання медичної допомоги і лікування На одержання посилок і передач На побачення На телефонні розмови На користування глобальною мережею Інтернет На звернення На гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності На листування	 18 (12,9 %) 21 (15,0 %) 35 (25,0 %) 15 (10,7 %) 9 (6,4 %) 14 (10,0 %) 7 (5,0 %) 29 (20,7 %) 8 (5,7 %) 6 (4,3 %)

6.	<p>Який з обов'язків (зобов'язувальних та заборонних норм), визначених у ст. 9, ч. 3, 4 ст. 107 КВК України, є для засуджених найбільш обтяжувливим? Придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії Самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони Дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірні взаємовідносини з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами Вживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби Умисно заподіювати собі тілесні ушкодження, у тому числі з допомогою іншої особи, завдавати шкоду своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків Виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії Готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії Ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених З'являтися за викликом адміністрації установ виконання покарань Самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють</p>	<p>27 (19,3 %) 25 (17,9 %) 30 (21,4 %) 21 (15,0 %) 6 (4,3 %) 38 (27,1 %) 7 (5,0 %) 10 (7,1 %) 9 (6,4 %) 8 (5,7 %)</p>
7.	<p>Виконанням якого з обов'язків (зобов'язувальних та заборонних норм), визначених у ст. 9, ч. 3, 4 ст. 107 КВК України, засуджені найчастіше нехтують? Виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії Придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії Дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірні взаємовідносини з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами Самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють З'являтися за викликом адміністрації установ виконання покарань</p>	<p>49 (35,0 %) 36 (25,7 %) 43 (30,7 %) 8 (5,7 %) 9 (6,4 %)</p>
8.	<p>Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо доповнення ч. 4 ст. 125 КВК України реченням такого змісту: «Для засуджених, які зобов'язані працювати на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом, і які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві»? Так Ні</p> <p><i>Примітка:</i> Головна мета таких змін – забезпечення оптимального співвідношення між правовим статусом засуджених до позбавлення волі і правами осіб, які постраждали внаслідок вчинення першими кримінальних правопорушень</p>	<p>98 (70,0 %) 42 (30,0 %)</p>
9.	<p>Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення кримінально-виконавчої системи України на камерний режим тримання з метою гарантування засудженим до покарань, пов'язаним з позбавленням волі, права на особисту безпеку? Так Ні</p>	<p>84 (60,0 %) 56 (40,0 %)</p>

10.	<p>Якщо Ви підтримуєте цю пропозицію, то якою має бути оптимальна кількість засуджених у камері?</p> <p>1 особа 2 особи До 4 осіб</p>	<p>28 (33,3 %) 42 (50,0 %) 14 (16,7 %)</p>
11.	<p>На Вашу думку, чи потребують поліпшення норми харчування засуджених до позбавлення волі?</p> <p>Так Ні</p>	<p>42 (30,0 %) 98 (70,0 %)</p>
12.	<p>Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо створення в установах виконання покарань спеціалізованих електронних магазинів?</p> <p>Так Ні</p> <p><i>Примітка:</i> Завдяки спеціалізованому електронному магазину засуджені за доступними цінами можуть робити замовлення, придбаваючи товари, що належать до категорії безпечних для реалізації у виправних колоніях, зокрема продукти харчування, напої, побутову хімію, канцтовари, книги, одяг</p>	<p>91 (65,0 %) 49 (35,0 %)</p>
13.	<p>Як Ви вважаєте, які форми цифровізації на часі для запровадження в установах виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі?</p> <p>Введення права засуджених на подачу звернень в електронному форматі Відеодзвінки засуджених із родичами Тільки листування</p>	<p>63 (45,0 %) 84 (60,0 %) 7 (5,0 %)</p>
14.	<p>На Вашу думку, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81, 107 КК України) має бути правом чи законним інтересом засудженого?</p> <p>Правом Законним інтересом</p>	<p>75 (53,6 %) 65 (46,4 %)</p>
15.	<p>На Вашу думку, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) має бути правом чи законним інтересом засудженого?</p> <p>Правом Законним інтересом</p>	<p>72 (51,4 %) 68 (48,6 %)</p>
16.	<p>На Вашу думку, зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 100, 101 КВК України) має бути їхнім правом чи законним інтересом?</p> <p>Правом Законним інтересом</p>	<p>77 (55,0 %) 63 (45,0 %)</p>
17.	<p>Чи повною мірою Ви розумієте відмінність між оціночними категоріями «засуджений довів своє виправлення», «засуджений став на шлях виправлення», «засуджений стає на шлях виправлення», які є підставами застосування до засуджених прогресивної системи (реалізації їх законних інтересів) у формі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі?</p> <p>Так Ні Частково</p>	<p>70 (50,0 %) 14 (10,0 %) 56 (40,0 %)</p>
18.	<p>Який механізм контролю (нагляду) за дотриманням прав засуджених Ви вважаєте оптимальним?</p> <p>Відомчий Органи прокуратури Система пенітенціарних інспекцій Міжнародні організації</p>	<p>28 (20,0 %) 56 (40,0 %) 70 (50,0 %) 21 (15,0 %)</p>

19.	<p>До якого з суб'єктів, визначених абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України, засуджені найчастіше звертаються із заявами і скаргами (в тому числі щодо порушених під час відбування покарання прав)?</p> <p>До адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів</p> <p>До Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини</p> <p>До Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій</p> <p>До суду</p> <p>До органів прокуратури</p>	<p>77 (55,0 %)</p> <p>49 (35,0 %)</p> <p>7 (5,0 %)</p> <p>28 (20,0 %)</p> <p>63 (45,0 %)</p>
-----	---	--

Додаток В

**Узагальнення результатів анкетування
засуджених в місцях несвободи (270 осіб)**

№ з/п	Зміст інформації	Результат (к-ть) і питома вага (%)
1.	Чи ознайомлені Ви зі своїми правами, обов'язками та законними інтересами? Так Ні Частково	207 (76,7 %) 9 (3,3 %) 54 (20,0 %)
2.	Із якого джерела Ви володієте такою інформацією? Така інформація доведена адміністрацією установи Така інформація отримана від інших засуджених Така інформація отримана з інших джерел (інтернет, вивчення кримінально-виконавчого законодавства тощо)	189 (70,0 %) 27 (10,0 %) 54 (20,0 %)
3.	Чи є актуальною на сьогодні проблема правового статусу засуджених в місцях несвободи? Так Ні Частково	144 (53,3 %) 36 (13,3 %) 90 (33,3 %)
4.	Чи маєте Ви можливість отримання повної інформації про свій правовий статус? Так Ні Частково	180 (66,7 %) 36 (13,3 %) 54 (20,0 %)
5.	Чи розумієте Ви відмінність між такими елементами правового статусу, як права та законні інтереси? Так Ні Частково	198 (73,3 %) 27 (10,0 %) 45 (16,7 %)
6.	Яке з прав, визначених у ст. 8, 10, ч. 1 ст. 107 КВК України, є для Вас найбільш значимим? На правову допомогу На звернення На особисту безпеку На користування глобальною мережею Інтернет На гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності На охорону здоров'я / на отримання медичної допомоги і лікування На отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання На звернення до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання	67 (24,8 %) 42 (15,6 %) 49 (18,1 %) 21 (7,8 %) 55 (20,4 %) 73 (27,0 %) 15 (5,6 %) 28 (10,4 %)

7.	<p>Яким із прав, визначених у ст. 8, 10, ч. 1 ст. 107 КВК України, Ви найчастіше користуєтесь?</p> <p>На отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання На особисту безпеку На охорону здоров'я / на отримання медичної допомоги і лікування На одержання посилок і передач На побачення На телефонні розмови На користування глобальною мережею Інтернет На звернення На гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності На листування</p>	<p>119 (44,1 %) 5 (1,9 %) 42 (15,6 %) 164 (60,7 %) 107 (39,6 %) 183 (67,8 %) 61 (22,6 %) 37 (13,7 %) 44 (16,3 %) 56 (20,7 %)</p>
8.	<p>Який з обов'язків (зобов'язувальних та заборонних норм), визначених у ст. 9, ч. 3, 4 ст. 107 КВК України, є для Вас найбільш обтяжливим?</p> <p>Придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії Самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони Дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами Вживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби Умисно заподіювати собі тілесні ушкодження, у тому числі з допомогою іншої особи, завдавати шкоду своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків Виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії Готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії Ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених З'являтися за викликом адміністрації установ виконання покарань Самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють</p>	<p>73 (27,0 %) 34 (12,6 %) 125 (46,3 %) 47 (17,4 %) 4 (1,5 %) 91 (33,7 %) 18 (6,7 %) 26 (9,6 %) 39 (14,4 %) 15 (5,6 %)</p>
9.	<p>Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо доповнення ч. 4 ст. 125 КВК України реченням такого змісту: «Для засуджених, які зобов'язані працювати на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом, і які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві»?</p> <p>Так Ні</p> <p><i>Примітка:</i> Головна мета таких змін – забезпечення оптимального співвідношення між правовим статусом засуджених до позбавлення волі і правами осіб, які постраждали внаслідок вчинення першими кримінальних правопорушень</p>	<p>207 (76,7 %) 63 (23,3 %)</p>
10.	<p>Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення кримінально-виконавчої системи України на камерний режим тримання з метою гарантування засудженим до покарань, пов'язаним з позбавленням волі, права на особисту безпеку?</p> <p>Так Ні</p>	<p>189 (70,0 %) 81 (30,0 %)</p>

11.	Якщо Ви підтримуєте цю пропозицію, то якою має бути оптимальна кількість засуджених у камері? 1 особа 2 особи До 4 осіб	54 (28,6 %) 126 (66,7 %) 9 (4,8 %)
12.	На Вашу думку, чи потребують поліпшення норми харчування засуджених до позбавлення волі? Так Ні	186 (68,9 %) 84 (31,1 %)
13.	Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо створення в установах виконання покарань спеціалізованих електронних магазинів? Так Ні <i>Примітка:</i> Завдяки спеціалізованому електронному магазину засуджені за доступними цінами можуть робити замовлення, придбаваючи товари, що належать до категорії безпечних для реалізації у виправних колоніях, зокрема продукти харчування, напої, побутову хімію, канцтовари, книги, одяг	262 (97,0 %) 8 (3,0 %)
14.	Як Ви вважаєте, які форми цифровізації на часі для запровадження в установах виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі? Введення права засуджених на подачу звернень в електронному форматі Відеодзвінки засуджених із родичами Можливість тримати при собі особистий мобільний телефон	62 (23,0 %) 198 (73,3 %) 10 (3,7 %)
15.	На Вашу думку, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81, 107 КК України) має бути правом чи законним інтересом засудженого? Правом Законним інтересом	181 (67,0 %) 89 (33,0 %)
16.	На Вашу думку, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) має бути правом чи законним інтересом засудженого? Правом Законним інтересом	172 (63,7 %) 98 (36,3 %)
17.	На Вашу думку, зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 100, 101 КВК України) має бути їхнім правом чи законним інтересом? Правом Законним інтересом	144 (53,3 %) 126 (46,7 %)
18.	Чи повною мірою Ви розумієте відмінність між оціночними категоріями «засуджений довів своє виправлення», «засуджений став на шлях виправлення», які є підставами застосування до засуджених прогресивної системи (реалізації їх законних інтересів) у формі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі? Так Ні Частково	197 (73,0 %) 18 (6,7 %) 55 (20,4 %)
19.	Який механізм контролю (нагляду) за дотриманням прав засуджених Ви вважаєте оптимальним? Відомчий Органи прокуратури Система пенітенціарних інспекцій Міжнародні організації	73 (27,0 %) 85 (31,5 %) 54 (28,6 %) 108 (40,0 %)

20.	<p>До якого з суб'єктів, визначених абз. 4 ч.1 ст.8 КВК України, Ви найчастіше звертаєтесь із заявами і скаргами (в тому числі щодо порушень під час відбування покарання прав)?</p> <p>До адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів</p> <p>До Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини</p> <p>До Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій</p> <p>До суду</p> <p>До органів прокуратури</p> <p>До інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань</p> <p>Нікуди не звертаються</p>	<p>99 (36,7 %)</p> <p>54 (20,0 %)</p> <p>27 (10,0 %)</p> <p>63 (23,3 %)</p> <p>30 (11,1 %)</p> <p>18 (6,7 %)</p> <p>7 (2,6 %)</p>
-----	---	---

Аналітична довідка
за результатами анкетування персоналу установ виконання покарань
(140 осіб) та засуджених в місцях несвободи (270 осіб) на предмет оцінки
сучасного стану та формулювання пропозицій щодо вдосконалення
правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні

З метою підвищення об'єктивності дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні нами було проведено анкетування 270 засуджених в місцях несвободи, які відбувають покарання в установах Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Одеської, Херсонської та Чернігівської областей і 140 співробітників цих установ.

Аналізуючи результати опитування, ми дійшли висновку, що зовсім не потребує особливих доказів положення, відповідно до якого важливим показником та умовою ефективності відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк є дотримання персоналом цих установ правого статусу засуджених. Тому не випадково, що, на думку 53,3 % опитаних засуджених і 35,0 % персоналу, проблема правового статусу засуджених в місцях несвободи є актуальною на сьогодні.

Водночас проведене анкетування виявило низку проблемних питань в означеній сфері кримінально-виконавчих правовідносин і дозволило на цій основі, враховуючи думки респондентів, запропонувати шляхи їх вирішення.

Про наявність проблематики у сфері правового статусу засуджених в місцях несвободи вказали результати опитування засуджених, які на запитання «Чи ознайомлені Ви зі своїми правами, обов'язками та законними інтересами?» відповіли у своїй більшості (76,7 %) «Так», 3,3 % – «Ні» та 20,0 % частково ознайомлені зі змістом свого правового статусу.

Цікаво було дізнатися в респондентів про джерела отримання такої інформації. Зокрема, 70,0 % засуджених інформація про їх правовий статус

доведена адміністрацією установи, 10,0 % отримали таку інформацію від інших засуджених, а 20,0 % засуджених отримали її з інших джерел (інтернет, вивчення кримінально-виконавчого законодавства тощо).

Виходячи із цього, закономірними виявилися ті результати анкетування, згідно з якими 66,7 % засуджених мають можливість отримання повної інформації про свій правовий статус, 13,3 % не мають такої можливості й 20,0 % забезпечені такою можливістю частково.

При цьому в контексті ефективної реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи позитивно варто оцінити відповіді респондентів, які дають підстави переконатися в розумінні ними змістовних елементів цього інституту кримінально-виконавчого права. Так, абсолютна більшість і засуджених (73,3 %), і персоналу (70,0 %) розуміють відмінність між такими елементами правового статусу, як права та законні інтереси.

Спрямувати діяльність персоналу установ виконання покарань на дотримання прав і посилення контролю за виконанням засудженими їхніх обов'язків дають підстави такі відповіді респондентів.

Так, за найбільшою для засуджених значущістю їхні права мають таку градацію:

- на правову допомогу – 24,8 %;
- на звернення – 15,6 %;
- на особисту безпеку – 18,1 %;
- на користування глобальною мережею Інтернет – 7,8 %;
- на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності – 20,4 %;
- на охорону здоров'я / на отримання медичної допомоги і лікування – 27,0 %;
- на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання – 5,6 %;
- на звернення до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання – 10,4 %.

При цьому найчастіше засуджені користуються такими з них:

- на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання – 44,1 %;
- на особисту безпеку – 1,9 %;
- на охорону здоров'я / на отримання медичної допомоги і лікування – 15,6 %;
- на одержання посилок і передач – 60,7 %;
- на побачення – 39,6 %;
- на телефонні розмови – 67,8 %;
- на користування глобальною мережею Інтернет – 22,6 %;
- на звернення – 13,7 %;
- на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності – 16,3 %;
- на листування – 20,7 %.

Серед найбільш обтяжливих обов'язків (зобов'язувальних та заборонних норм) засуджені відмітили такі:

- придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії – 27,0 %;
- самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони – 12,6 %;
- дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірні взаємовідносини з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами – 46,3 %;
- вживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби – 17,4 %;
- умисно заподіювати собі тілесні ушкодження, у тому числі з допомогою іншої особи, завдавати шкоду своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків – 1,5 %;
- виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії – 33,7 %;

– готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії – 6,7 %;

– ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених – 9,6 %;

– з'являтися за викликом адміністрації установ виконання покарань – 14,4 %;

– самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють, – 5,6 %.

У свою чергу, респонденти з числа персоналу установ виконання покарань звернули увагу, що засуджені найчастіше нехтують виконанням таких обов'язків (зобов'язувальних та заборонних норм):

– виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії – 35,0 %;

– придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії – 25,7 %;

– дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірні взаємовідносини з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами – 30,7 %;

– самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють, – 5,7 %;

– з'являтися за викликом адміністрації установ виконання покарань – 6,4 %.

Для забезпечення оптимального співвідношення між правовим статусом засуджених до позбавлення волі і правами осіб, які постраждали внаслідок вчинення першими кримінальних правопорушень, запропоновано ч. 4 ст. 125 КВК України доповнити реченням такого змісту: *«Для засуджених, які зобов'язані працювати на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом, і які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві»*. Зазначену пропозицію підтримала абсолютна більшість опитаних нами респондентів як із числа персоналу (70,0 %), так і засуджених (76,7 %).

У сучасній науці кримінально-виконавчого права вже не один рік на порядку денному стоїть питання щодо трансформації пенітенціарної (тюремної) архітектури відповідно до вимог міжнародних стандартів. У розвиток таких тенденцій і зважаючи на предмет власного дослідження респондентам було поставлено запитання *«Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення кримінально-виконавчої системи України на камерний режим тримання з метою гарантування засудженим до покарань, пов'язаним з позбавленням волі, права на особисту безпеку?»*. Абсолютна більшість опитаних нами співробітників установ виконання покарань (60,0 %) та засуджених (70,0 %) схвально відповіли на таке запитання. При цьому, на думку респондентів (50,0 % персоналу, 66,7 % засуджених), оптимальна кількість засуджених у камері має бути 2 особи.

Зважаючи на те, що право засуджених в місцях несвободи на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України) має конституційну основу у виді права на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Основного Закону України), ми дізналися в респондентів, чи потребують поліпшення норми харчування засуджених до позбавлення волі. І якщо засуджені у своїй більшості (68,9 %) надали ствердну відповідь, то персонал установ виконання покарань – переважно (70,0 %) протилежної думки.

Натомість, зважаючи на принципи гуманізму та демократизму, ми розуміємо, що кримінально-виконавчий процес постійно розвивається, набуваючи нових рис і тенденцій. І процеси, що відбуваються в соціумі, вносять свої корективи. Тому серед пропозицій, сформульованих у проведеному дослідженні, – створення в установах виконання покарань спеціалізованих електронних магазинів. Завдяки спеціалізованому електронному магазину засуджені за доступними цінами можуть робити замовлення, придбаваючи товари, що належать до категорії безпечних для реалізації у виправних колоніях, зокрема продукти харчування, напої, побутову хімію, канцтовари, книги, одяг. Таку пропозицію підтримала більшість респондентів: 97,0 % засуджених і 65,0 % персоналу.

Цифровізація суспільних процесів також впливає на організацію виконання покарань, особливо пов'язаних з позбавленням волі. У контексті сучасних реформаційних ініціатив, що відбуваються в пенітенціарній системі України, необхідно враховувати й думку двох основних суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин – персоналу установ виконання покарань і засуджених. Так, відповідаючи на запитання «Як Ви вважаєте, які форми цифровізації на часі для запровадження в установах виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі?», більшість респондентів надала перевагу таким, як:

– введення права засуджених на подачу звернень в електронному форматі (23,0 % засуджених і 45,0 % персоналу);

– відеодзвінки засуджених із родичами (73,3 % засуджених і 60,0 % персоналу).

Натомість, є невелика частка респондентів, налаштованих консервативно в цьому плані. Так, 3,7 % засуджених зводять перспективи цифровізації лише до можливості тримати при собі особистий мобільний телефон, а 5,0 % персоналу взагалі не є прихильниками цифровізації, зводячи контакти засуджених із зовнішнім світом тільки до листування.

Зважаючи на сучасні нормотворчі процеси і стан правового регулювання прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, цікаво, як засуджені та персонал установ виконання покарань сприймають перспективи розвитку правової природи таких її форм, як умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі. Тому респондентам було поставлено запитання щодо того, правом чи законним інтересом мають бути названі форми прогресивної системи.

З'ясовано, що 67,0 % засуджених вважають умовно-дострокове звільнення від відбування покарання своїм правом, а 33,0 % – законним інтересом. Щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, відповіді засуджених розподілились таким чином: 63,7 % респондентів зазначили, що цей інститут має бути їхнім правом, а 36,3 % – законним інтересом. І щодо зміни умов тримання, то 53,3 % засуджених до позбавлення волі вбачають у цій формі прогресивної системи право, а 46,7 % – законний інтерес.

При цьому 73,0 % опитаних засуджених повною мірою розуміють відмінність між оціночними категоріями «засуджений довів своє виправлення», «засуджений став на шлях виправлення», «засуджений стає на шлях виправлення», які є підставами застосування до засуджених прогресивної системи (реалізації їх законних інтересів) у формі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі.

У свою чергу, персонал установ виконання покарань надав такі відповіді на зазначені запитання:

– 53,6 % респондентів вважають умовно-дострокове звільнення від відбування покарання правом засуджених, 46,4 % – законним інтересом;

– заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, на думку 51,4 % респондентів цієї групи, має бути правом засуджених, а 48,6 % – законним інтересом;

– 55,0 % опитаних співробітників визначили зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі як їхнє право, а 45,0 % – як законний інтерес;

– 50,0 % респондентів із числа персоналу повною мірою розуміє відмінність між оціночними категоріями «засуджений довів своє виправлення», «засуджений став на шлях виправлення», «засуджений стає на шлях виправлення», які є підставами застосування до засуджених прогресивної системи (реалізації їх законних інтересів) у формі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі.

Щодо механізму контролю (нагляду) за дотриманням прав засуджених, то оптимальними його формами респонденти визначили такі, як:

- відомчий контроль (27,0 % засуджених і 20,0 % персоналу);
- органи прокуратури (31,5 % засуджених і 40,0 % персоналу);
- система пенітенціарних інспекцій (28,6 % засуджених і 50,0 % персоналу);
- міжнародні організації (40,0 % засуджених і 15,0 % персоналу).

Реалізуючи своє право на звернення (закріплене абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України), засуджені, як показали результати опитування, найчастіше звертаються із заявами і скаргами (в тому числі щодо порушених під час відбування покарання прав) до таких суб'єктів:

- до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів (36,7 %);
- до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (20,0 %);

– до Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій (10,0 %);

– до суду (23,3 %);

– до органів прокуратури (11,1 %);

– до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань (6,7 %).

Водночас 2,6 % опитаних засуджених зазначили, що нікуди не звертаються.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції

Олександр ШЕРБАТЮК

«26» 12 2023 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Литвиненка Олексія Юрійовича
«Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях
несвободи в Україні» на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»
у практичну діяльність органів і установ виконання покарань**

Комісія у складі: заступника начальника Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції полковника внутрішньої служби Івана БРОШКА, начальника відділу соціально-виховної роботи та забезпечення прав засуджених Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції полковника внутрішньої служби Віктора БАРАНОВА, виконуючого обов'язки начальника відділу персоналу Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції підполковника внутрішньої служби Олександра ПАВЛІЧЕНКА, склали даний акт про те, що основні положення та результати дисертаційного дослідження «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несповоди в Україні» аспіранта Литвиненка О. Ю. характеризуються належним теоретичним і методологічним рівнем, мають значну практичну та теоретичну значимість для діяльності органів і установ виконання покарань.

Результати дослідження Литвиненка О. Ю. будуть використані у процесі службової підготовки особовим складом та відповідними підрозділами органів і установ виконання покарань Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції.

З метою удосконалення забезпечення порядку правового статусу засуджених до позбавлення волі, персоналом органів і установ виконання покарань використовуються такі фахові наукові статті Литвиненка О. Ю.:

1. Литвиненко О. Ю. Законні інтереси засуджених до позбавлення волі на певний строк, як змістовний елемент їх правового статусу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3.

С. 286–291. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-293-298.pdf.

2. Литвиненко О. Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 479–482. URL: http://lsey.org.ua/10_2023/116.pdf.

3. Литвиненко О. Ю. Стан дослідження правового статусу засуджених у кримінально-виконавчому праві України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 5. С. 53–59. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/10.pdf.

4. Литвиненко О. Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретико-правовий аналіз. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 137–143. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/21_2023/21_2023.pdf.

Заступник начальника Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції
полковник внутрішньої служби

Іван БРОШКО

Начальник відділу соціально-виховної роботи та забезпечення прав засуджених Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції
полковник внутрішньої служби

Віктор БАРАНОВ

Виконуючий обов'язки начальника відділу персоналу Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції
підполковник внутрішньої служби

Олександр ПАВЛІЧЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з освітньо-наукової роботи
Пенітенціарної академії України
доктор юридичних наук, професор

Вячеслав Пузирний

Вячеслав ПУЗИРНИЙ

«23» 11 2023 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Литвиненка Олексія Юрійовича
«Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях
несвободи в Україні» на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право» у наукову діяльність**

Комісія у складі:

Боднара І.В., кандидата юридичних наук, доцента, начальника кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України;

Ткаченка О.Г., кандидата юридичних наук, доцента, начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу ДКВС України Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України;

Олефір Л.І., кандидата юридичних наук, доцента, заступника начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу ДКВС України Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України –

цим актом засвідчила, що результати дисертаційного дослідження «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» аспіранта Литвиненка О.Ю. характеризуються належним теоретичним і методологічним рівнем, мають значну теоретичну та практичну значимість для науки і практики її застосування.

У наукових дослідженнях спрямованих на вивчення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених до позбавлення волі в Україні використовуються такі фахові наукові статті Литвиненка О.Ю.:

1. Литвиненко О.Ю. Законні інтереси засуджених до позбавлення волі на певний строк у як змістовний елемент їх правового статусу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 3 С. 286-291

2. Литвиненко О.Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 10. С: 479-482

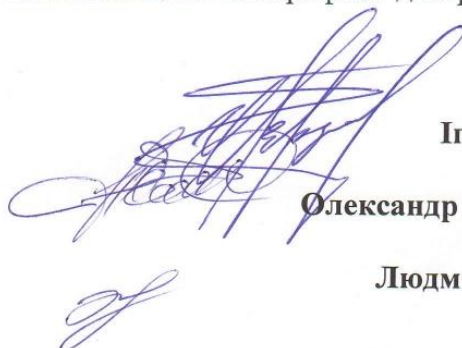
3. Литвиненко О.Ю. Стан дослідження правового статусу засуджених у кримінально-виконавчому праві України. *Науковий журнал «Вчені записки*

ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: «Юридичні науки». Том 34 (73) № 5. 2023. С. 53-59

4. Литвиненко О.Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретико-правовий аналіз. *Правові новели*. № 21/2023. С. 137-143.

Комісія вважає, що результати проведеного Литвиненком Олексієм Юрійовичем наукового дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених до позбавлення волі в Україні мають високу наукову та практичну цінність, і будуть використані у науково-дослідній діяльності та освітньому процесі для підготовки методичних рекомендацій, навчальних посібників та викладанні дисциплін з профілю дисертації.

Члени комісії:

Ігор БОДНАР

Олександр ТКАЧЕНКО

Людмила ОЛЕФІР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
Юрковик поліції

Максим КОРНІСНКО

02 «вересня» 2023 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Литвиненка Олексія Юрійовича
«Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях
несвободи в Україні» на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»
у навчальний процес та наукову діяльність Одеського державного
університету внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Олега ШКУТИ, професора кафедри докторів юридичних наук, професора Віри ГАЛУНЬКО та доцента кафедри Ольги УСТЮЖАНІНОВОЇ склали даний акт про те, що основні положення та результати дисертаційного дослідження «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несповоди в Україні» аспіранта Литвиненка О.Ю. характеризуються належним теоретичним і методологічним рівнем, мають значну наукову і практичну значимість.

Для вивчення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених до позбавлення волі в Україні в Університеті використовуються такі фахові наукові статті Литвиненка О.Ю.:

1. Литвиненко О.Ю. Законні інтереси засуджених до позбавлення волі на певний строк у як змістовний елемент їх правового статусу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 С. 286-291
2. Литвиненко О.Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несповоди. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 479-482
3. Литвиненко О.Ю. Стан дослідження правового статусу засуджених у кримінально-виконавчому праві України. *Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»*. Том 34 (73) № 5. 2023. С. 53-59
4. Литвиненко О.Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несповоди: теоретико-правовий аналіз. *Правові новели*. № 21/2023. С. 137-143.

Комісія вважає, що результати проведеного Литвиненком Олексієм Юрійовичем наукового дослідження «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених до позбавлення волі в Україні» мають високу наукову та практичну цінність і будуть використані у науково-дослідній діяльності та освітньому процесі для підготовки методичних рекомендацій, навчальних посібників та викладанні дисциплін з курсів кримінально-виконавче право.

Завідувач кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор
« 02 » 11 2023

Олег ШКУТА

Професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор
« 02 » 11 2023

Віра ГАЛУНЬКО

Доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
« 02 » 11 2023

Ольга УСТЮЖАНЫНОВА

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Литвиненко О. Ю. Законні інтереси засуджених до позбавлення волі на певний строк у як змістовний елемент їх правового статусу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 286–291. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-293-298.pdf.
2. Литвиненко О. Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 479–482. URL: http://lsey.org.ua/10_2023/116.pdf.
3. Литвиненко О. Ю. Стан дослідження правового статусу засуджених у кримінально-виконавчому праві України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 5. С. 53–59. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/10.pdf.
4. Литвиненко О. Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретико-правовий аналіз. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 137–143. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/21_2023/21_2023.pdf.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Литвиненко О. Ю. Роль Європейського суду з прав людини в забезпеченні правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres 2023. С. 386–389.
2. Литвиненко О. Ю. Використання терміну «кримінально-виконавчі засади» у дослідженнях вітчизняних вчених. *Матеріали III Міжнародного*

пенітенціарного форуму (м. Київ, 3 листопада 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 37–39.

3. Литвиненко О. Ю. Щодо визначення поняття кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (24 листопада 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 121–122.

4. Литвиненко О. Ю. Міжнародні стандарти та їх роль у реалізації правового статусу засуджених до позбавлення волі в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 393–396.